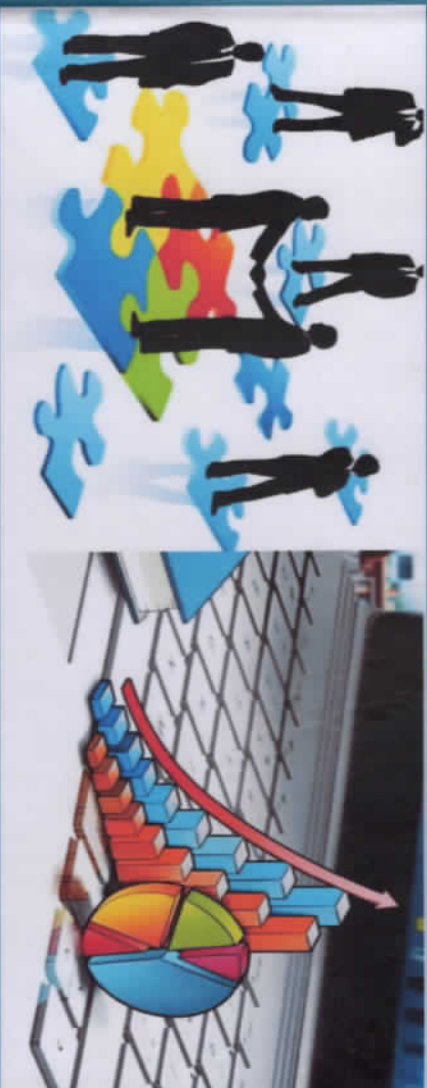

33.2
Э-48

Эгамбердиев Ф.Т., Элов Д.А., Холмиразев А.А.,
Рахмонов Р.Н., Бабаходжаев С.Н., Эгамбердиева У.Т.,
Мардонанкулов Т.И., Эгамбердиев Х.Х.

МИНТАҚАЛАР ИҚТИСОДИЁТИНИНГ РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ОШИРИШ

МОНОГРАФИЯ

332
3-48

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASI
OLIIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
MIRZO ULITBEK NOMIDATI
ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ

Эгамбердиев Ф.Т., Элов Д.А., Холмирзаев А.А., Рахмонов Р.Н.,
Бабаходжаев С.Н., Эгамбердиева У.Т., Мардонбакулов Т.И.,
Эгамбердиев Х.Х.

“МИНТАҚАЛАР ИҚТИСОДИЁТИНИНГ
РАҚОБАТБАРДЎШЛИГИНИ ОШИРИШ”

Монография

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHIKENT VILOYATI SHIRKICHO
DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI

Тошкент
«Университет»
2020

— 2976 —

Эгамбердиев Ф.Т., Эглов Д.А., Холмиев А.А., Рахмонов Р.Н.,
Бабаходжаев С.Н., Эгамбердиева У.Т., Мардонасулов Т.И.,
Эгамбердиев Х.Х. "Минтакалар иқтисодиётининг рақобат-
бардошлигини ошириш". Монография. –Т.: "Университет", 2020,
204 бет.
УЎК: 332.144
КБК: 65.5
М 52

Монографияда Глобаллашув шароитида минтакалар иқтисодиёти рақобатбардошлиги ўсишга методологик ёндашувларнинг шакллантирилиши ва ривожлантирилишининг назарий ва амалий муаммолари ўрганилиб, ушбу лойиҳани амалга ошириш учун илмий изланишлар олиб борилган ҳолда ҳориж тажрибаси ва маҳсул дастурлар тадқиқ қилинган ҳолда босқичма босқич бир нечта йўналишларда иш олиб борилган.

Китоб тадқиқотчилар, мутахассислар, тадбиркорлар, бакалаврлар, магистрлар, докторантлар ҳамда кенг китобхонлар оmmasида мўлжалланган.

Тақризчилар: иқтисод фанлари доктори, проф.
М.Махкамова (ТДТУ)
иқтисод фанлари доктори, проф.
Х.П.Абдулқосимов (УзМУ)

Мирзо Улугбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети Илмий-техникавий кенгашининг 2020 йил 21 октябрдаги 9-сонли мажлисида қон этишга тавсия этилди.

Монография фундаментал давлат илмий грант OT-Ф1-101 "Глобаллашув шароитида минтакалар иқтисодиёти рақобатбардошлиги ўсишга методологик ёндашувлар" мавзуси доирасида таяёрланган

ISBN: 978-9943-6555-2-2

© "Университет" нашриёти, Тошкент, 2020 й.

	Қириш	4
I БОВ	Миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигига методологик ёндашувлар ва назарий қарашлар таҳлили	7
1.1	Жаҳон иқтисодиётининг ривожланиши ва минтакавий иқтисодиётнинг рақобатбардошлиги ўртасидаги боғлиқликнинг услубий асослари	7
1.2	Глобаллашув шароитида минтакавий ва жаҳон иқтисодиётининг ўзаро таъсирининг асосий шакллари	17
1.3	Бозор муносабатлари ривожланиши шароитида қишлоқ хўжалиги соҳасини ривожланиши ва иқтисослаштириш башорат қилишнинг услубий ёндашувлари	25
II БОВ	Тарққий этган мамлакатлардаги тажрибалардан фойдаланиб Ўзбекистонда рақобатбардошликни ошириш амалиётини такомиллаштириш учун қўллаш имкониятлари	37
2.1	Инновацион кейинги ривожланиш шароитида минтакаларнинг ташвиқ иқтисодий алоқаларини шакллантириш бўйича ҳорижий мамлакатларнинг тажрибаси	37
2.2	Ҳоражий мамлакатларда минтакаларни комплекс ривожланишини тартибга солишнинг шакли ва усуллари	47
2.3	Минтакавий инфратузмаси ривожлантириш шароитларда рақамли иқтисодиётни таъминлашда тадбиркорликни роли	58
2.4	Минтакавий ривожланишнинг давлат томонидан тартибга солишнинг ҳоражий тажрибаси	76
III БОВ	Минтакалар иқтисодиётининг рақобатбардошлиги ўсиши амалиёти ҳолатини қиёсий таҳлили ва ривожланиш тенденциялари	90
3.1	Худудлараро муносибликлар – иқтисодий минтакаларни барқарор ривожлантиришнинг муҳим шарти сифатида	90
3.2	Ўзбекистонда иқтисодиёт тармоқларида ҳоражий инвестицияларни жалб қилишнинг ҳозирги даражаси	97
3.3	Республика худудлари бўйича саноат маҳсулоти ишлаб чиқариш тенденцияси	103
IV БОВ	Давлат томонидан минтакалар иқтисодиёти рақобатбардошлигини оширишнинг қўллаб-қувватлаш ва тартибга солиш сиёсати ва амалга ошириш механизми	116
4.1	Саноатни ривожлантиришнинг худудий тарқибини такомиллаштириш муаммолари	116
4.2	Ўзбекистонда худудларни комплекс иқтисомий-иқтисодий ривожлантириш механизмининг такомиллаштириш йўллари	123
4.3	Худудий инвестиция сиёсати ва худудларни мақбуали	131

	иқтисодий-иқтисодий ривожлантириш	
4.4	Мақсадли дастурларни самарали усулларини шакллантириш ва худудий кишлоқ ҳўжаллигини ташкил этиш	137
ЎБОБ	Ўзбекистонда ўзоқ муддатга мўлжалланган илмий иқтисодиётни ривожлантириш ва рақобатбардошлигини оширишни режалаштириш ва самарадорлигини оширишга қаратилган стратегияси ва муқоабил илмий прогнозлар	147
5.1	Ўзбекистон худудларини комплекс ривожлантириш истиқболлари	147
5.2	Минтакалар рақобатбардошлигини оширишда иқтисодиёт тармок тузилмасини такомиллаштиришнинг иқтисодий самарадорлигига қаратилган прогнозлар	158
Хулоса		179
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати		191

Кириш

Глобаллашув даврида мамлакатлар иқтисодиётининг ўзига хос жиҳатлари унинг ички бозори маҳсулотларининг жакон бозори талабларига жавоб бериши ва унга бўлган талаб билан ўлланади. Айтиш жоизки, рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқарувчи давлатлар иқтисодиёти барқарор ва ишончли деб тоилган ҳолда бу давлат билан иқтисодий ҳамкорлик кенг йўлга қўйила бошлаши тайин.

Глобаллашув шароитида минтакалар иқтисодиёти рақобатбардошлигини ўсишига методологик ёндашувларнинг шакллантирилиши ва ривожлантирилиши ҳам Ўзбекистон иқтисодиётининг жаҳонда тан олинishi ва ўзига хос баҳо берилишида муҳим роль ўйнайди. Ушбу лойиҳани амалга ошириш учун илмий изланишлар олиб борилган ҳолда хориж тақрибаси ва маҳсул дастурлар талқин қилинган ҳолда босқичма босқич бир нечта йўналишларда иш олиб борилди.

XXI асрда бутун жаҳон иқтисодиётининг глобаллашувни тобора авж олиб бораётгани бир пайтда мамлакатлар иқтисодий ривожланиши нафакат ўз илмий иқтисодиётига, балки, кўп ҳолларда хориж мамлакатлари иқтисодиёти ҳам боғлиқ ҳолда ривожланиши кузатишмоқда. Шу жиҳатдан илмий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини оширишда, аиникса, ички ишлаб чиқариш имкониятларини ошириш ва минтакавий ўзаро боғлиқ соҳаларни ривожлантиришда бир қанча муаммолар юзга келмоқда. Айниқ, ушбу муаммоларни илмий методологик томондан ҳал қилиш учун илмий изланишлар олиб борилди. Ушбу лойиҳанинг асосий мазмунни минтакалар иқтисодиёти рақобатбардошлиги ўсишига методологик ёндашувларни шакллантириш ва ривожлантириш, рақобатбардош иқтисодий ўсиш моделлари ва йўналишларини аниқ белгилаб олиш саналди.

Минтакалар иқтисодиёти рақобатбардошлиги ўсишига методологик ёндашувларни қайд қилиш учун бевосита шу кунга қадар бир қанча илмий ва амлий изланишлар олиб борилган. Бирок, ханузгача рақобатбардошликни такомиллаштириш бўйича аниқ самарали йўналишлар қайд этилмаган. Айнан шунинг учун ҳам ушбу мавзуда лойиҳа амалга оширилмоқда. Лойиҳани амалга оширишда бевосита иқтисодиёти рақобатбардош маҳсулот ва хизматлардан таркиб топан бир нечта тараккий этган мамлакатлар илмий изланишларига мурожаат қилган ҳолда ўз иқтисодиётимизга мувофиқ жиҳатларни ўзлаштиришга ҳаракат қилинди. Хусусан, АҚШ, Япония, Германия, Канада, Франция ва Хитой сингари мамлакатлар ишлаб чиқариш ва хизматлар бозоридати рақобатбардош муҳитнинг қандай шаклланилиши бўйича талқинотлар олиб борилди.

Мамлакат миллий иқтисодиётини рақобатбардошлигини оширишда бевосита интенсив имкониятлардан мақсимад даражада фойдаланиш ва қўлланиладиган бошқарув усуллари, махсус режа ва дастурларни қўллашда профессионал ёндашган ҳолда самарали фаолиятни амалга ошириш асосий масала сифатида қаралди. Қўшни мамлакатлар имкониятлари ва хорижий иқтисодий ҳамкорлар билан олиб бориладиган музокарашлар натижасида янги лойиҳаларни айнан қайси йўналишларда олиб бориш юзасидан бир нечта таклифлар ишлаб чиқилди.

Лойиҳани амалга ошириш учун экспертлар ва мутахассис олимларнинг фикрларини қайд этиш мақсадида йирик илмий анжуман ташкил қилинди ҳамда барча мавжуд методологик ёндашулар юзасидан фикр ва мулоҳазалар жамланди. Ушбу анжуманга бевосита мамлакат иқтисодиёт вазирлиги, монополияга қарши кураш ва рақобатни ривожлантириш таъкилоти ҳамда ушбу соҳанинг энг яхши ходимлари таклиф қилинди. Барча иштирокчиларнинг ўртасида янги моделлар муҳокама қилинди ҳамда ютуқ ва қамқилик жиҳатлар қайд этилди.

1 боб. Миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигида методологик ёндашулар ва назарий қарашлар таҳлили.

1.1. Жаҳон иқтисодиётининг ривожланиши ва минтақавий иқтисодиётнинг рақобатбардошлиги ўртасидаги боғлиқлиқнинг услубий асослари

Рақобатбардошлик - бу бозор муносабатларидаги асосий иқтисодий тоифалардан бири бўлиб, у маҳсулот, қорхона, саноат, минтақа, мамлакат даражаларида шаклланиди ва умуман, бошқа аналоглар билан рақобатга қарши туриш қобилиятини ифода этади. Рақобатбардошлик иерархиясида иқтисодий жараёнларнинг ўзаро боғлиқлиги ва ўзаро боғлиқлиги орқиб бораётган шароитда минтақанинг рақобатбардошлиги алоҳида ўрин тутди. Бу минтақалар бозор муносабатларининг мушаккил субъектлари эканлиги билан изоҳланади, бу ерда аҳолининг иқтимоий-иқтисодий эҳтиёжларини қондиришнинг белгиланган мақсадлари ва вазифалари бевосита амалга оширилди, бунда уларнинг рақобатбардошлиги жуда муҳимдир¹. Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикасининг барча субъектлари ривожланаётган бозор мақомида қатнашдилар, уларнинг манфиатлари бир-бири билан ҳамбарчас боғлиқ бўлиб, рақобат муҳитини шакллантиради, бу ерда минтақа энг ишончли рақобатдош позициялар билан феъл чикади, барча ҳўжалик қоритувчи субъектларнинг самарали талбиркорлик ва тижорат фаолияти учун қулай шароит яратди. Минтақанинг рақобатбардош мавқеи деганда минтақа учун мос рақобат соҳасида (товар ва хизматлар бозори, капитал, инвестициялар) қулай мавқеини яратадиган омиллар ва шароитлар билан белгиланадиган рақобатбардош ўстуңликлар тўплами тушуңлиди. Ҳозирги пайтда минтақаларнинг ишончли рақобатдош мавқеиси ва уларнинг рақобатбардошлик даражасининг ошиши минтақалар иқтисодиётини барқарор ривожлантиришнинг муҳим шартларида айланмоқда. Шу билан бирга, минтақанинг рақобатбардошлигини ошириш нафакат унинг иқтисодиётини ривожлантириш воситаси, аҳолиси турмуш даражаси ва сифатини оширишнинг асосий омилли сифатида ҳам қўриб чиқилмоқда. Аҳолининг ўсиб бораётган эҳтиёжларини қамраб оладиган иқтисодий ривожланишнинг ҳозирги босқичида содир бўладиган инвестициялар учун минтақаларнинг тобора қулайиб бораётган рақобати минтақавий рақобатбардошлиқнинг моҳияти ва иқтисодий мазмунини очиб беришга таъсирларни қучайтиради. Шу билан бирга, иқтисодий жараён сифатида минтақанинг рақобатбардошлиги мураккаб ва зиддиятли ҳаракатлар мазмунидир, уларга жуда қўп турли хил шароитлар таъсир қилди: ишлаб чиқаришнинг факторий шартлари (хўдудни ҳомашё, малакати кадрлар, ривожланган моддий ва бозор инфратузилмаси билан таъминлаш);

1. The Global Competitiveness Report 2001-2002, Executive Summary, Competitiveness and Stages of Economic Development, Michael E. Porter, Jeffrey D. Sachs, John W. McArthur.

бошқаруving умумий шартлари (модлий ишлаб чиқариш тармоқларини ривожлантириш, иқтисодий хавфсизлик, асосий воситаларнинг эскириш даражаси ва бошқалар); минтақанинг асосий тармоқлари маҳсулотларига талаб омили; иқтисодий, иқтисодий-маданий, таъкилий ва ҳуқуқий; сиёсий омили шартлари ва бошқалар². XXI асрнинг янги иқтисодий тенденциялари билан боғлиқ ҳолда ҳудудларнинг рақобатбардошлиги минтақаларни ривожлантиришнинг муваффақият назарий ва амалий муаммоси сифатида қаралди. Аммо, иқтисодчилар таъкидлаганидек, асарлар муаллифларида хозирги кунда минтақалардо рақобат ва рақобатбардошликнинг умумий қабул қилинган назарияси этиштирилган, бу замонавий минтақашунослик йўналишлари ва услубий тушунарларининг ҳилма-ҳиллиги сабабларидан биридир³. Минтақавий рақобатбардошлик муаммосига катта услубий аҳамиятга эга ва илмий қизиқиш билан, унинг қўлгаб саволлари бўлгани кунда ҳал қилинмаган. Биринчидан, "минтақавий рақобатбардошлик" тушунасини аниқлаш масаласи етарлича ривожланмаган, бу ички воқеалик учун нисбатан янги бўлиб, унинг илмий тушунаси эскирганлар бекор қилиниб, мутлақо янги иқтисодий муносабатлар пайдо бўлганда, давом этаётган мураккаб трансформация жараёндари шартлида амалга оширилган. Шу билан бирга, "минтақавий рақобатбардошлик" тушунаси илмий маънода алоҳида аҳамият касб этади, унинг моҳиятини очиб бериш катта аҳамиятга эга. Айни пайтда маҳаллий ва хорижий муаллифларнинг минтақавий рақобатбардошлик масалаларига бағишланган асарлари маълум. Ушбу концепциянинг турли хил таъкидлари жадвалда умумлаштирилган. 1.1-Жадвал келтирилган.

"Минтақавий рақобатбардошлик" концепциясининг турли хил таърифларини ўтказилган қиссий таҳлил натижалари шунини таъкидлаш мумкинки, муаллифлар кўпинча кўриб чиқилган тоифага асосланган кўйилган мезонларни, масалан:

- ✓ минтақа аҳолиси учун юқори турмуш даражасига эришиш;
- ✓ жон бошига туъри келадиган юқори ялпи ҳудудий маҳсулотга эришиш;
- ✓ минтақанинг иқтисодий соҳахиятини амалга ошириш;
- ✓ феолиятнинг айрим соҳаларида минтақавий хўжалик юртиуви-чи субьектларнинг рақобатбардош устуниликларини сақлаб қолишларига шартит яратиш;
- ✓ минтақанинг инвестиция жозибадорлигини яратиш;
- ✓ бозорларда рақобатбардош товарлар ва хизматлар ишлаб чиқариш.

1.1-Жадвал
"Минтақавий рақобатбардошлик" таърифини тизмлаштириш

Таърифнинг мазмуни	Авторы
1. Минтақанинг рақобатбардошлиги - аҳоли жон бошига ялпи ҳудудий маҳсулот (ЙХМ) қийматида, Шунингдек унинг динамикасида амалга оширилган минтақавий маҳсулотлардан, биринчи навбатда, меҳнат ва капиталдан фойдаланиш самарадорлиги (маҳсулдорлиги).	М.Портер
2. Минтақанинг рақобатбардошлиги маълум рақобатбардош тармоқлар ёки саноат сегментлари маҳсулдорлиги билан ва минтақавий компанияларнинг ҳудудий корхоналар учун маълум соҳаларда рақобатбардош устуниликка эришиш ва уни сақлаб қолиш учун шартит яратиш бериш қобилиятлари билан ҳам белгиланади.	А.В. Ермишина
3. Минтақанинг рақобатбардошлиги - бу мажбур ишлаб чиқариш омилилардан (иқтисодий соҳахиятдан) самарали фойдаланиш, мавжудлардан фойдаланиш ва янги рақобатбардош устуниликларни яратиш, ҳаёт даражасини халқаро иқтисодий стандартларга мувофиқ қолди сақлаш (ошириш) шартлида рақобатбардош товар ва хизматларни ишлаб чиқаришнинг таъминлаш қобилиятидир.	В.В. Меркушов
4. Минтақанинг рақобатбардошлиги, аввало, маълум бир минтақанинг рақобатбардош соҳахиятининг мавжудлиги ва амалга оширилишини англатади. Шу билан бирга, рақобатбардош соҳахият қўп қиррали бўлиб, дунёнинг бошқа давлатлари билан ўзаро алоқада бўлиб, минтақанинг рақобатбардош муносабатларда иштирок этиш имкониятларининг ҳилма-хил хусусиятлари сифатида шаклланади. Рақобатбардошлик суънинг юқоридаги маъносига минтақанинг иқтисодий ва иқтисодий соҳахиятнинг турли соҳалари ва тармоқларидати рақобатбардош устуниликлари, минтақанинг мавжуд бўлиши шарт-шартитлари (иклим, географик жойлашуви), табиий ресурсларнинг мавжудлиги, аҳолининг интеллектуал даражаси қаби хусусиятлар билан таъсирланади.	В.И. Вяткин, М.В. Степанова
5. Минтақанинг рақобатбардошлиги - бу минтақанинг Россиянинг бошқа минтақалари орасидати роли ва ўрни: аҳолининг юқори фаровонлигини таъминлаш ва мавжуд иқтисодий соҳахиятнинг амалга ошириш (ишлаб чиқариш, молиявий, меҳнат, инвестиция, инновациялар, ресурс ва хом ашё ва бошқа таркибий қисмларида)	А. Воротников
6. Минтақанинг рақобатбардошлиги бу аҳолининг юқори турмуш даражасини ва капитал эгларига даромадларини таъминлаш, Шунингдек товар ва хизматлар ишлаб чиқаришда минтақадати иқтисодий соҳахиятдан самарали фойдаланиш қобилиятидир.	И.П. Данилов

2. Региональная экономика / Под ред. Т.Г. Морозовой, М. ЮНИТК. 2008.
3. Кистанов В.В. Региональная экономика России. - М. Финансы и статистика. 2004. с.342. Коростовская В.И., Хохлов С.Н. Управление региональной экономикой в условиях рынка. - М. ЮНИТК. 2001. с.431.
Григорьев А.Г. Основы региональной экономики. М. ГУВШЭ. 2004. - 495 с.

Манаб: муаллифлар томонидан илмий алабёғлар шарҳлари асосида тузилган

Юқоридати мезонларнинг таҳлили кўриб чиқиладиган тушунчага муаллиф томонидан берилган таърифларнинг ҳилма-хиллигидан далолат беради. Ушбу мурраккоб тоифадати таърифи шакллантиришга ягона ёндашувнинг йўқлиги унинг объектив моҳиятини тушунишни қийинлаштирмоқда, бу нафакат минтакавий қонунчилик ҳужжатларида, балки сиёсатда, стратегияда, шунингдек уларни амалга оширишнинг максалди дастурларини ишлаб чиқишда нотўғри таъкидларга олиб келиши мумкин.

Масалан, техник тизимларнинг (машиналар, технологик ускуналар) рақобат қўрашида тизимнинг эҳтиёжларини қондириш жиҳатидан сифати, тизимни сотиб олиш ва ундан фойдаланиш нархи, тизим хизматининг сифати каби хусусиятлар муҳим аҳамиятга эга. Ушбу хусусиятлар бўйича рақобатбардош устуңликларга эга бўлиш учун техник тизимни ишлаб чиқариш ва ишлаб чиқарилган ишлаб чиқариш тизими таъки ёки ички рақобатбардош устуңликларга эга бўлиши керак (масалан, прогрессив компютер ёрдамида лойиҳалаш тизими, конструктив радикил янгиликлар, янги прогрессив ускуналар, технологиялар, рақобатлош кадрлар ва бошқалар). Минтакавий иқтисодий-иқтисодий тизим рақобатлош устуңликларга эга бўлиш учун рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқарилган рақобат қўрашлар ва рақобатбардош бошқарув тизимига эга таъкилотлар, шунингдек ички рақобат муҳити ва бошқаларга эга бўлиши керак. Кабул қилиш манаб бўлган қиймат моҳиятига асосланган объектинг рақобатбардош устуңлигини амалга ошириш унинг мазмунига, намон бўлиш динамикасига ва бошқа шартларга боғлиқ.

Объектларнинг рақобатлош устуңликлари моҳиятини янада чуқурроқ ўрганиш ва уларни шакллантириш манабларини излашнинг асосий йўналишларини ишлаб чиқиш учун уларнинг мавжуд таъкифларини таҳлил қилиш натижалари қатта аҳамиятга эга. Объектларнинг рақобатбардош устуңликларини таъкифлаш турли хил таъкиф мезонлари бўйича амалга оширилиши мумкин ва маҳаллий таъкилотчилар томонидан бир нечта таъкифлаш схемалари таъкиф қилинган.

Иқтисодий-иқтисодий тизимнинг рақобатбардош устуңликлари икки гуруҳга бўлинмайдиган маълум таъкиф мавжуд: асосий ва ёрдамчи. Биринчи гуруҳ афзалликлари таъкиф ресурслар, меҳнат ресурслари ва уларнинг малакаси, илмий ва бошқарув кадрлари, ишлаб чиқариш базаси, иқтисодига эса ишбилармонлик муҳити, бошқарув апарати сифати, ишчи қучи ва инфратузилма қиради. Объектларнинг рақобатбардош устуңликларини асосий ва ёрдамчи гуруҳларга бўлиш, бизнинг фирмимизча, муҳим аҳамиятга эга, чунки бу уларнинг ҳақиқий функционал моҳиятини объектив акс эттиради.

Иш минтакавий ишлаб чиқарувчиларнинг (хусусан, Американинг)

рақобатбардош устуңликларини аниқлашга бағишланган бўлиб, бу ерда бешта афзаллик ажратилди: ресурс, технологик, инновацион, глобал ва маданий. Шу билан бирга, ишлаб чиқарувчининг рақобатбардош устуңлиги фаол сифатда тушунилади (умумий ҳолда - қиймат), уни иқтисодий айланишга жалб қилиш истеъмолчилар таъкирини яратишга ва даромад олишга имкон беради. Ишлаб чиқарувчиларнинг ресурслар билан рақобатбардош устуңликлари қаторига нафакат таъкиф ресурсларнинг маҳсулоти, уларнинг арзонлиги ва уларга қириш учун қулай шартлар, транспорт ва алоқа марказлари, инфратузилма учун қулай жойлашвиш, балки истеъмолчилар томонидан ишлаб чиқариладиган маҳсулотларнинг солиқ хусусиятлари ва нархлари хусусиятлари билан боғлиқ таъкирини оширилган афзалликлари қиради. Мамакат ҳукумати томонидан яратилган бюрократик режимлар, шунингдек паст фоиз ставкалари, яъни қарз капиталининг арзонлиги.

Ишлаб чиқарувчиларнинг технологик рақобатбардош афзалликлари фирмалар томонидан ресурсларни тежайдиган технологияларнинг маҳсулоти ва улардан фойдаланиш, оммавий ишлаб чиқариш, нисбатан тежайиш ва истеъмолчилар томонидан сотиб олинмайдиган маҳсулотларнинг нарх хусусиятлари ҳамда истеъмол самардорлигини ошириш билан боғлиқ. Ишлаб чиқарувчиларнинг инновацион рақобатбардош афзалликлари ишлаб чиқаришда илмий-таъкилот натижаларини амалга ошириш хисобига шаклланиди, бу маҳсулотларнинг номенклатураси ва асортиментининг тезкор янгилалишини таъминлашга имкон беради ва шу билан унинг сифат қўрсаткичлари билан боғлиқ истеъмолчи таъкирини оширади. Ишлаб чиқарувчиларнинг глобал афзалликлари таъки иқтисодий (экологик, иқтисодий стандартлар) иқтисодий фаоллигини шакллантириш ва уларни фирмалар ва давлат сиёсатида амалга ошириш билан боғлиқ. Ишлаб чиқарувчиларнинг маданий рақобатбардош афзалликлари мамлакатларнинг маданий ўхшашлиги (фарқлари) билан боғлиқ бўлиб, бу фирмаларга маданий ўхшаш мамлакатларда фирмаларга савдо ва ресурслар бозорини сақлашга имкон беради.

Дунёнинг турли мамлакатлари ривожланишининг тарихий таъкибасининг барча хилма-хиллиги шундан далолат берадики, ҳар қандай давлат учун иқтисодий жиҳатдан қанчалик барқарор бўлмасин, уни жаҳон иқтисодий алоқалари тизимига фаол қиритмасдан имконсиздир. Ҳаққаро меҳнат таъкимотининг ҳозирги дарajasи жаҳон харитасида иқтисодий ҳаёти жаҳон иқтисодий жараёнларидан ажралиб турмайдиган ва тор миллий чегаралар ичида ёппа бўлган бирон бир мамлакатни дерали қолирмади.

Ўзбекистон Республикаси Евроосиё китъасининг марказида, Амударё ва Сирдарё ўртасида жойлашган. Қозғистон, Туркменистон, Тожикистон, Қирғизистон, Афғонистон билан чегаралош. Ҳудуди - 447,4 минг кв. Ўзбекистонга Қорақалпоғистон Республикаси ва 12 вилоят

киради: Англижон, Бухоро, Жиззах, Қашқадарё, Навоий, Наманган, Самарқанд, Сурхондарё, Сирдарё, Тошкент, Фарғона, Хоразм.

Миллий давлатларнинг иқтисодий ривожланишида ташқи иқтисодий алоқалар ролининг муттасили ошиши, айниқса сўнги ўн йилликларга ҳос бўлган ҳусусан, ташқи савдо анъанавий равишда миллий иқтисодиётнинг нисбатан мустақил соҳаси сифатида қаралишига олиб келиди, унинг асосий вазифаси моддий ресурслар ва товарларни сотиб олиш эди. Маълум бир миллий иқтисодиёт учун кам, ёки унда йўқ, нафақат иқтисодий ўсишнинг муҳим омиллиги, балки бутун миллий тақдор ишлаб чиқариш тизимининг органи таркибий қисмига айланди.

Республиканинг ҳақиқий суверенитетини ҳукукий жиҳатдан таъминлашнинг муҳим боғиқарилидан бири бу Ўзбекистоннинг халқаро муносабатларнинг мустақил субъекти сифатида конституциявий қонсоқлидаши, ташқи сиёсатни ўз манфаатлари нуқтаи назаридан белгилайдиган, халқаро ташкилотлар, жамоавий хавфсизлик тизимлари ва халқаро тузилмаларга қўшилиш ҳуқуқиға эға бўлганлиги эди.

Бутунги кўнға қатар 165 та давлат Ўзбекистонни тан олди. Дунёнинг 120 дан ортқ давлатлари билан расмий дипломатик алоқалар ўрнатилди. Ўзбекистон тўлақонли асода энг нуфузли халқаро ташкилотларнинг азсои ҳисобланади, йирик банк ва молия органлари, нодавлат ва нодавлат ташкилотлар билан ҳамкорлик қилади. Республикада 88 та хорижий ваколатхоналар аккредитациядан ўтган, 24 та ҳукуматлараро ташкилотлар ва 13 та нодавлат ташкилотлар фаолият юритмоқда. Республика қўлаб муҳим давлатлараро конвенцияларға қўшилди.

Ўзбекистон Республикасининг хорижий давлатлар билан дипломатик, сиёсий, савдо-иқтисодий, маданый алоқалари, гуманитар алоқаларини ўрнатиш ва ривожлантириш икки асоий йўналишда амалға оширилади:

✓ давлатлараро, ҳукуматлараро, парламентлараро ва ноҳукумат даражаларидаги икки томонлама ва кўп томонлама алоқалар доирасида; ✓ халқаро ташкилотлар ва тузилмалар фаолияти тизимида, ҳусусан, БМТ, ШХТ, Европа Иттифоқи, МДХ, ИХТ ва бошқалар.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистон Республикаси жаҳон ҳамжамиятининг тўлақонли азсои ва хорижий давлатлар томонидан тан олинган халқаро муносабатларнинг фаол иштирокчисига айланди.

Халқаро ҳуқуқнинг тўла ҳуқуқи субъекти сифатида Ўзбекистон йирик халқаро ташкилотларнинг азсои ҳисобланади. 1992 йил 2 мартда Республика Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг (БМТ) азсои бўлди, Республика Халқаро Меҳнат Ташкилоти (ХМТ), Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти (ЖССТ) каби БМТнинг иқтисослашган агентликларига қабул қилинди. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Тавлим, фан ва маданият масалалари бўйича ташкилоти (ЮНЕСКО) ва бошқалар Европада Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилотининг (ЕХХТ) фаол азсои бўлди.

Табиий ва географик шартотлар, миллий иқтисодиёт ишлаб чиқариш қўламлиги фарқлар, эришилган даражалар ва мамлакат ичидги меҳнат тақсимотининг мажмуа имкониятлари мамлакатнинг ташқи савдои ҳажми ва тузиллишига, унинг халқаро меҳнат тақсимотидаги иштироки даражасига сезиларли таъсир кўрсатади. Ички бозорларнинг нисбий торлиги, ички меҳнат тақсимотининг чекланган имкониятлари, турли хил санавот тармоқларини ривожлантириш имкониятларини торайтирадиган табиий ресурсларнинг заиф хилма-хиллиги, халқаро савдо-сотикда фаолроқ иштирок этишлари учун алоҳида миллий иқтисодиётлар ичида муҳим рывбат бўлиб хизмат қилади, ташқи ишлаб чиқаришға йўналтирилган ишлаб чиқаришни иқтисослаштиришнинг аҳамиятини оширади. Бунға экспорт квоталари даражаси 50-70% оралиғида бўлган 1 оландия, Белгия, Ирландия каби қичик ҳудуди ва аҳолиси бўлган бир қатор мамлакатларнинг иқтисодиёти мисол бўла олади. Амалда ҳеч қандай ички табиий ресурсларға эға бўлмаган ва бутун дунё иқтисодий алоқаларига, шу жумладан реэкспорт операциялари йўналтирилган бир қатор қичик бозор иқтисодиёти экспорт ва импорт квоталари даражаси билан ажралиб туради, бу ялғи ички маҳсулотнинг 100% дан орғиғини ташқил этади (Гонконг, Сингапур). Аммо шунги тавқиллаш керакки, ушбу шатларда сўнги ўн йилликларда ташқи савдонинг иқтисодий ривожланилишида ўрни сезиларли даражада олди.

Шунги тавқиллаш керакки, ташқи савдонинг иқтисодий ўсишнинг билвосита омилли сифатида аҳамияти ушбу ўсишнинг умумий стратегиясига олғилқ. Масалан, ўзгармас ишлаб чиқариш самардорлиги билан эришилдиган ва иқтисодий изоляция тенденциялари билан тавсифланадиган экстенсива ўсиш шартотида ташқи омилларнинг роли оладға нисбатан қичик бўлади, чунки бу ҳолда иқтисодий ўсиш асоан ички ресурслар ҳисобига таъминланади, орғиқча маҳсулотлар ташқи иқтисодий алоқалар орқали сотилади ва у ёки бу сабабларға қўра маълум бир мамлакатда ишлаб чиқарилмайдиган зарур товарлар сотиб олинади.

Шунги тавқиллаш керакки, бундай ҳолларда мамлакат ташқи иқтисодий алоқаларининг ривожланиши асоан импорт эктнёлариға асоанлади, экспорт эға импорт учун зарур бўлган валюта ресурсларини олғил воситаси бўлиб хизмат қилади. Иқтисодий ўсишнинг экстенсива, интенсив туридан фарқли ўлароқ, ишлаб чиқариш омиллари (меҳнат воситалари ва объектлари, ички қучининг мадаласи даражасининг ошиши, ишлаб чиқаришнинг ташқиллий параметрларининг яхшиланиши ва бошқалар) сифат ўзгариши орқали ишлаб чиқариш ҳажмининг ошишиға асоанлади, бу ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсишиға иқтимоий маҳсулдорлиқни ошириш орқали эришилғини назарда тутлади. Асоан, бундай шартотида ташқи савдо ва умуман ташқи иқтисодий алоқалар бутун миллий тақдор ишлаб чиқариш жараёни учун ялғи, беқисс даражада қатта аҳамиятға эға бўлади.

Тарихий жихатдан ташки савдо халқаро иқтисодий муносабатларнинг биринчи ва энг муҳим шакли бўлиб, асосан алоҳида давлатлар ўртасидаги иқтисодий ўзаро алоқалар тузиллишини белгиллаб берди. Жаҳон иқтисодиётига ўсиши билан халқаро иқтисодий алмашинувнинг капитал экспорти, меҳнат миграцияси, технологиялар трансфери ва бошқалар каби шакллари тобора муҳим рол ўйнай бошлади. Дастлаб ташки савдога хизмат қилиш учун кўп жихатдан ривожланган ушбу халқаро иқтисодий алоқаларнинг бошқа шакллари аста-секин ўз навбатида алоҳида мамлакатлар ўртасидаги ташки савдонинг йўналиши ва моҳиятига ва умуман жаҳон иқтисодиёти микёсига таъсирини кучайтира бошладилар.

Ташки савдонинг давлат иқтисодиёти учун аҳамиятини тушунишга ҳаракат қилган биринчи назарий тизим капиталистик ишлаб чиқариш ривожланишининг ишлаб чиқариш босқичида пайдо бўлган меркантилизм доктринаси эди. Бу вақтда иқтисодиётда етакчи ролни савдо капиталли эгаллаган, шунинг учун ташки савдо (аниқроғи, экспорт) амалда мамлакат бойлигининг ягона манбаи сифатида қаралди. Меркантилистлар янги иш ўринлари яратиш ва миллий даромадни ошириш воситаси сифатида қатъий импорт қондаларини кўрдилар. Меркантилистик ёндашув аслида экспортнинг кўпайиши ва импортида чекловлар сифатида тушуниладиган ташки савдодан олинладиган фойда, бошқа давлатлар ҳисобига фақат бир томонлама олиб борилиши мумкинлигини назарда тутган.

Фақатгина саноат инкжилоби даврида, унинг самарали ишлаши учун ҳам ашё манбалари ва сотиш бозорларида киришни ҳар томонлама кенгайтиришни талаб қиладиган машинасозлик даври бошланганда, халқаро савдонинг иқтисодий ривожланишдаги ролига нисбатан янги назарий иншоотлар пайдо бўлиб, чекловлардан ҳоли ташки савдо унда қатнашадиган барча мамлакатлар учун фойдали бўлиши. Халқаро савдо ҳар қандай давлат учун ўзи билан кестирадиган афзалликларнинг назарий асосини дастлаб А. Смит берган, кейин Д. Рикардо ишлаб чиққан.

Мутлақ устуңлик назариясида А. Смит ҳар бир миллиятнинг савдо шериклариға нисбатан маълум товарларни ишлаб чиқаришда мутлақ устуңликларға эға эканлиги ва шу даражада экспорт учун сотиладиган маҳсулот ҳажми чет элға сотиб олиниши керак бўлган нарсадларға тенг бўлишидан келиб чиқиб, ташки савдо эркин, яъни эркин бозор тамойиллариға асосланган ҳолда. Шу билан бирға, бошқаларға нисбатан мутлақ устуңликларға эға бўлмаган мамлакатларнинг жаҳон бозоридаги ҳатти-ҳаракатлари қандай бўлади деган савол қолди.

А. Смитнинг назарий позициялари интиғиз сиёсий иқтисодининг яна бир классиги Д. Рикардонинг "қиёсий устуңликлар" назариясини илгари сурган асарларида янада ривожланди. Д. Рикардо ташки савдо рентабеллигини ҳар қандай мамлакат учун, ҳатто бошқа давлатларға нисбатан мутлақ устуңликларға эға бўлмаган ёки аксинча, барча

товарларда афзалликларға эға бўлган ҳар қандай мамлакат учун асослаб берди. Д. Рикардонинг назариясига кўра ҳар бир мамлакат бошқа давлатларға нисбатан фақат турли хил товарларни ишлаб чиқаришда қодир бўлишда қарамай, айрим турдаги маҳсулотларни ишлаб чиқаришда солиштирма устуңликка эға.

Халқаро савдонинг мавжудлиги туфайли, ҳар бир алоҳида мамлакат ўзининг қиёсий устуңлигиға эға бўлган соҳаларда ихтисослаша олади ва шунинг учун ишлаб чиқариш харажатлари бошқа мамлакатларға қараганда нисбатан паст бўлган маҳсулотларни экспорт қила олади, шу билан бирға ушбу мамлакатларнинг маҳсулотларини импорт қилади. Ишлаб чиқариш харажатлари бошқа штатларға қараганда нисбатан юқори бўлган тармоқлар. Шундай қилиб, алоҳида мамлакатлар ўртасидаги товар айирбўшашининг тузиллиши ва кўламини белгилловчи асосий омил ишлаб чиқариш харажатларидаги фарқ, яъни меҳнат қиймати назариясига мувофиқ, иш ҳақи харажатларидир.

Кейинчалик, қиёсий устуңликлар назарияси ишлаб чиқариш харажатларининг янги таркибий қисмларини ёки ишлаб чиқариш омилларини (меҳнатдан ташқари), хусусан капитални (Е. Хекшер, Б. Олин) жорий этган бир қатор иқтисодчиларнинг асарларида сезиларли даражада ривожланди ва ўзгартирилди. Шундай қилиб, Америка Қўшма Штатларидаги маалакли ишчи қучи ва ҳайдаладиган ерлар ва Японияда капитал ва маалакли ишчи қучи мавжуд бўлган ерларнинг этишмаслиги қабй ишлаб чиқариш омилларининг нисбий қисқариши кўп жихатдан ушбу мамлакатларнинг ушбу даврда ривожланган ташки савдо тузиллишини белгиллаб берди.

Ҳозирги вақтда иқтисодчилар халқаро савдо назарияси соҳасида асосан икки асосий йўналишда ривожланишни давом эттирмоқдалар. Бир томондан, ишлаб чиқариш омилларини янада кўпроқ ажратиш орқали мавжуд назарий қондаларни тақомиллаштиришда уринишлар қилинмоқда, бу эса илмий-техник тараккиёт ва трансмилий корпорациялар (ТМК) ролининг ўсиб бориши қабй масалаларни кўпроқ ҳисобга олишда имкон беради. Бошқа томондан, янги назарий конструкциялар илгари сурилмоқда, уларнинг энг машҳурлари технологик табиатнинг турли хил назариялари (масалан, Р. Верноннинг "маҳсулотнинг ҳаёт айланишининг назарияси"), Шунингдек "микёсй таъсир" назарияси қабй ғоялар, унга кўра ташки савдо алоқалари асосланди ва мамлакатлар ўртасида микёс иқтисодиёти бўйича ихтисослашувнинг ютуқлари ётди.

Шуни ҳам таъкидлаш керакли, халқаро иқтисодий алоқалар соҳасидаги назарий тадқиқотларда давлатнинг иқтисодий сиёсати ва унинг ташки савдо ва иқтисодий алмашинувнинг бошқа шакллариға таъсир билан бөлглик масалаларға тобора кўпроқ эътибор берилмоқда (М. Портер). (1.2 Жалвал)

1.2. Жаъвал

Ташки савдо назарияларининг таснифи

№	Назари	Халқаро савдонинг савблари
1.	Меркантилизм	Давлат томонидан яратилган кулай савдо шартлари
2.	Мутлак ва қиёсий устуңлик назарияси (А. Смит, Д. Рикардо)	Ресурс ва географик имтиёзлар
3.	Ортиқча ишлаб чиқариш омилилари назарияси (Хекшер, Олин)	Мамлакатнинг ресурс базасини ишлаб чиқариш ва тузиллиши
4.	Леонтъева парадокси	Ишлаб чиқариш омилиларининг сифати
5.	Хаётий цикл босқичи назарияси (Р. Вернон, П. Кругман)	Турли мамлакатлар бозорларида маҳсулот хаёт циклининг босқичи
6.	Халқаро рақобат назарияси (Портер)	Ишлаб чиқариш омилиларидан фойдаланиш самарадорлиги

Манба: муаллифлар томонидан тузилган

Бирок, аксарият экспертларнинг фикрига кўра, халқаро иқтисодий алоқаларни минтакалаштириш, ҳеч бўлмаганда минтакалар ичидида иқтисодий рақобатни раёбатлантириладиган даражада, бу ҳақиқатан ҳам глобал иқтисодиётни барпо этишнинг ўзига хос оралик босқичидир. Назарий жиҳатдан глобаллашув жараёнилари ривожланишининг окнбатларини қуйидагича ифодалаш мумкин. Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, қиёсий устуңликлар ва унинг модификациялари назариясида ишлаб чиқаришнинг жойлашиши, биринчи навбатда, табиий ресурсларнинг таъминланишига, иккинчидан, омили нисбатларига, яъни ишчи кучи ва капиталнинг қиёсий қўллитига боғлиқ эди.

Шундай қилиб, инновацион жараёнлар томонидан яратилган кучли раёбатлантирувчи таъсирлар остида ривожланиб, ишлаб чиқаришни байналмилаллаштириш, ўз навбатида, алоҳида мамлакатлар ва минтакаларнинг иқтисодий ривожланиш ҳолати ва истикболларига тобора сезиларли таъсир кўрсатамоқда. Ҳозирги вақтда жаҳон иқтисодий муносабатларининг моҳияти тобора кўпроқ ўзгариб бормоқда, улар аслида миллий тақдор ишлаб чиқариш жараёнининг ажралмас бўғинига айланимоқда, асосан иқкинчисининг ривожланиш хусусиятларини белгилаб беради.

1.2. Глобаллашув шароитида минтакавий ва жаҳон иқтисодиётининг ўзаро таъсирининг асосий шакллари

Глобаллашувнинг иқтисодий ўлчовига сўнгги ўн йилликларда қўйилган кўп тармоқли товарлар ва хизматлар, капитал, ишчи кучи ва ахборот оқимлари, Шунингдек индустриал технологияларнинг халқаро бўлинишигача ишлаб чиқариш жараёнларини байналмилаллаштириш қиради. Умуман олганда, глобаллашувни миллий иқтисодиётларнинг ўзаро боғлиқлиги, жаҳон иқтисодиётларида турли соҳалар ва жараёнларнинг ўзаро таъсири ва ўзаро боғлиқлигининг ошishi сифатида тавсифлаш мумкин. Глобаллашув жараёнида очик иқтисодиёт шаклланимоқда ва жаҳон иқтисодий алоқаларининг ривожланиши ва мустаҳкамланиши билан "очик иқтисодиёт" тушунчасининг ўзи ўзгариб бормоқда.

Жаҳон иқтисодиёти глобаллашувининг асосий ички ҳаракатлантирувчи кучлари орасида, аввало, тобора кўпроқ миллийга эмас, балки жаҳон бозорига йўналтирилган ишлаб чиқаришдаги туб ўзгаришларни айтиб ўтиш зарур.

Шу билан бирга, халқаро алоқаларнинг бутун тизимининг глобаллашуви нафақат жаҳон савдоси, халқаро ҳамкорлик жараёнлари ва турли хил маълумотларнинг қўлайлигида, балки савдо-иқтисодий маконни тезкор равишда кенгайтириш заруратида, алоҳида мамлакатлар хаётийнинг турли соҳаларида таъсир кўрсатилган турли хил халқаро таъкилотлар пайдо бўлишида ва билвосита савдо ва саноат таъкилотлар қиради.

Глобаллашув ривожланишининг асосий омили:

- кичик ва ўрта компанияларни босқичи ёки сотиб олиш йўли билан йирик трансмиллий компанияларни ривожлантириш учун юқори шарт-шароитларни яратилиш истиа, бу биринчисининг халқаро савдо бозорларида монопол рақобатдош мавжудлигини таъминлайди;
- ✓ илмий-техник тараккиётни жадал ривожлантириш;
- ✓ капиталнинг концентрациясида олиб келадиган халқаро банк ва молия тизимларини яратилиш;
- ✓ бир кутубли дунё яратилиши туфайли жаҳон иқтисодиётини либераллаштириш ва қайта қуриш билан боғлиқ жараёнларни ривожлантириш;
- ✓ яширин иқтисодиётнинг изчил ривожланиши, унинг иккала давлат ва таъкилотларнинг турли феолият таъсирини кенгайтириш;
- ✓ трансмиллий компаниялар, корпорациялар, холдингларни иқтисодий бошқариш тизимини тақомиллаштириш ва уларни изчил ривожлантириш;
- ✓ қиёсий ва иқтисодий давлатлараро бирлашмадар ва блокларни яратилиш.

Жаҳон иқтисодий алоқаларининг глобаллашуви - бу ҳар иккала алоҳида мамлакатларда, маҳаллий бозорлар ва корхоналарда ва бир гуруҳ

OLTV VA O'RTA MAHVUS TAJLIM VAZIRLIGI
TOSHIKENT ILLDUVATI SHIISOHO
DAVLAT REJAOOSIKA INSTITIYI
AXBOROT RESURS MARKAZI

мамлакатлар миллий иктисодиётига таъсир кўрсатилган кўп даражада ҳолидир. Ушбу жараённинг ўзига хос хусусияти мамлакатлар ўртасидаги бошқича-бошқич иқтисодий ҳамкорликка молиявий ва моддий-техник жиҳатдан қизқичқиннинг ортги бориши ҳисобланади. Сўнгги ўн йилда янги глобал иқтисодий макон шаклланди. Натжада бозор муносабатлари тизими ҳалқаро миқёсда янада жадал ривожланиб бормоқда.

Ҳозирги бошқича мамлакатлар ўртасидаги глобал алоқалар нафакат ташки савдо алоқалари билан чекланиб қолмай, улар тобора кўп қиррали бўлиб келмоқда ва қўйилганларни ўз ичига олади: ташки савдо; ишлаб чиқариш кооперацияси; илмий-техникавий ахборот ва технология ишланмалар билан алмашиш; меҳнат мигранцияси; давлатлар ўртасидаги муносабатлар ва бошқа кўпжаб ташки иқтисодий ва сиёсий алоқалар.

Замонавий ҳалқаро иқтисодий алоқалар транспорт, алоқа, телекоммуникация, интернет ва бошқалардан иборат глобал инфратузилмага таянади. Турли хил давлатлараро муносабатлар ва ўзаро фойдали иқтисодий манфатларнинг ривожланиши турли давлатлараро таъкилотлар ва қасаба уюшмаларнинг пайдо бўлишига олиб келиди.

Глобаллашу - бу шахслар, корхоналар, муассасалар ва бозорлар ўртасидаги тобора мураккаблашиб бораётган транснационал ўзаро алоқалар мажмуининг умумий атамасидир. Глобаллашу деганда ягона глобал, ҳалқаро миқёсдаги товар, молиявий, ахборот маконини шакллантириш, турли хил субъектларни глобал жараёнларга қўшилиши тушунилади. Глобаллашу ҳар қандай таъкилотни бошқаришнинг замонавий ташки муҳитининг асосий ақралмас харақтеристикаси ва ҳар хил даражадаги бошқару вистикболларни белгилайдиган энг муҳим транснационал омили - инсон, корхона, корпорация, саноат, минтақа, мамлакат, мамлакатлар бирлашмаси ҳисобланади. Унда қўйилган турли хил вазифалар, давлатлар ўз-ўзидан муваффақиятли хал қила олмайдди, бу тўғридан-тўғри кўп томонлама ҳамкорлиқни мустаҳкамлаш зарурлигини кўрсатади.

Глобаллашувнинг асосий кўринишлари:

- товарлар, технологиялар ва маблаглар оқинини кенгайтириш;
- ҳалқаро институтлар таъсирининг барқарор, ўсиши ва қулайлиши;
- умумий ресурслардан (масалан, океан бойлиқлари, экология) фойдаланиш бўйича мамлакатлар ўртасидаги ривожланиб бораётган ҳамкорлик;
- транснационал корпорацияларнинг глобал фаолияти;
- транснационал алоқа ва ахборот алмашиш қўламини сезиларли даражада кенгайтириш, биринчи навбатда интернет орқали.

Мамлакатлар ўртасидаги ўзаро боғлиқлик ва ўзаро боғлиқликнинг микродий ўсиши туфайли жадон иқтисодиёти тобора кўпроқ миллий иқтисодиётнинг ривожланиши ва уларга маълум даражада ўйин қондларини белгилайдиган нисбатан ахлит иқтисодий тизимга айланиб,

яни сифатта ўтмоқда. Бозорнинг очилиш даражаси, бутун дунё ҳамжамиятининг миллий манфатларини ҳисобга олган ҳолда, иқтисодиётдан ҳалқаро таъкилотлар, биринчи навбатда, ЖСТ доирасида кўп томонлама савдо музокаралари орқали мувофиқлаштирилади.

Глобаллашу потенциал фойдаларни максимал даражада оширишга ва юзага келадиган хатерларни минималлаштириладиган бундай иқтисодий сиёсатни республика даражасида ишлаб чиқиш ва амалга ошириш зарурлигини келтириб чиқарди. Бунинг учун мамлакат қўйилганларга қолди бўлиши керак:

- ҳалқаро савдода муваффақиятли рақобатлашиш ва чет эл капиталини жалб қилиш;
- ҳалқаро муҳитдаги ўзгаришларга тез ва етарлича жавоб бериш, чуқури макроектисодий ва таркибий мувозанати бўзилган давлат ички ва хорижий инвесторларнинг ишончини йўқотиши мумкин, бу еса капиталнинг тез чиқиб кетишига олиб келади ва мамлакат иқтисодиётини мувозанатдан чиқаради;
- ЖСТ ва бошқа ҳалқаро таъкилотларнинг тегишли органлари ва механизмларида ўз ҳуқуқларини фаол равишда ҳимоя қилиш.
- жадон савдо режимидаги ўзгаришлардан максимал фойда олиш бир қатор омиллар билан чекланган:
- ишлаб чиқарувчиларнинг товар тўсиқларини осонликча енгити чикалган товарларни ишлаб чиқаришни қўлайтиришнинг мураккаблиги;
- ишлаб чиқаришни диверсификациялашни талаб қиладиган маҳсулотларнинг етарли даражада рақобатбардошлилиги;
- қичик бизнес томонидан экспортнинг заиф ривожланиши, хусусий сектор улушининг пастлиги.

Маҳсулотларнинг замонавий жадон бозори - бу етказиб берувчилар ўртасида қучли рақобат майдонидир, бу уларнинг фаолиятининг барча соҳаларини қамраб олган ва харидорларни жалб қилишга ва сотилаётган товарларнинг рақобатчилар маҳсулотларига нисбатан афзаллиқларини таъминлашга қаратилган турли шакл ва усуллардан фойдаланишга мажбур қилади. Шунинг учун ҳам маҳсулотни маркетнинг стратегиясини ишлаб чиқиш учун ишлаб чиқарувчилар унинг рақобатбардошлигини оширишга қатъи эътибор берилади. Бу эса жамиятнинг бутун иқтисодий фаолиятини бошқариш учун асосий объект, унинг стратегик вазифаларини хал қилишнинг қучли воситасига айланади. Шу муносабат билан XXI асрда дунё давлатларининг иқтисодий ривожланиш шартларидан бири бу уларнинг рақобатбардошлигининг ўсиши ва илм талаб қиладиган юқори технология маҳсулотлар учун ҳалқаро бозорларда етқичи мавқеларни таъминлаш эди.

Мамлакатларнинг рақобатбардошлиги Жадон иқтисодий форуми (ЖИФ) томонидан ҳар йили бир неча ноз кўрсаткичлар асосида

аниқлашдан тегшли индексе бўйича баҳоланади. Иқтисодиётимиз рақобатбардошлиги муаммоси жамият замонавий бозорларда рақобатнинг каттиқлигига ва факат хомашё сектори салоҳиятига йўналтирилган стратегияларнинг кескин ҳесланлишларида ишонч ҳосил қилгандан кейин долзарб бўлиб қолди. Тайёр маҳсулотлар ва хизматларнинг жакхон бозорларида чиқиб қилдий таркибий ўзгаришларни ва рақобатдошликнинг чуқур инновацион омилларини ривожлантиришни талаб қилади. Иқтисодий муносабатларнинг глобаллашуви ва жакхон молиявий-иқтисодий инкирозининг янги босқичи унинг иерархиясининг барча даражаларида: маҳсулотлар, корхоналар, тармоқлар, минтакалар ва умуман мамлакат миқёсида рақобатбардошлик муаммосини долзарблаштирди.

Ўзбекистонда хозирги шароитда барқарор ўсиш траекториясига кириб, иқтисодиёти ва жамият фаровонлигининг рақобатбардошлигини ошириш, мавжуд ресурсларни республика иқтисодиётининг энг муҳим тармоқларини модернизациялашнинг илгир йўналишларида тўллаш асосида амалга оширилади.

Рақобатбардошлик муаммосини қуйидаги йўналишларда ҳал қилиш зарур деб ҳисоблаймиз:

- самарали бюджет ва пул-кредит сиёсати орқали макроиқтисодий барқарорлик ва паст инфляцияга эришиш ва сақлаш;
 - иқтисодиётда ресурслардан фойдаланиш ва тақсимлаш самарадорлигини оширишни таъминлайдиган таркибий ислохотларни тезлаштириш ва чуқурлаштиришни назарда тутадиган экспортга йўналтирилган саноатлаштириш стратегиясини ишлаб чиқиш;
 - давлатнинг иқтисодиётдаги ролини қайта қўриб чиқиш ва қучайтириш, иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солишнинг юқори сифатини таъминлаш;
 - табиий монополиялар, ишлаб чиқариш ва иқтисмоний инфратузилманинг самарали ишлаши; мажбур макроиқтисодий ва таркибий нисбатларни сақлаш, юзата келадиган номуносибликларни бартараф этиш;
 - маҳаллий ва хорижий тадбиркорларнинг тўлиқ ишончини уйғотадиган, ҳуқуқий мулк ҳуқуқларининг ҳимоя қилиниши ва шартномаларнинг бажарилишини кафолатлайдиган иқтисодиётни қонунийлик билан тартибга солиш тизимини таъминлаш;
 - иқтисмоний консенсусни ва фуқаролик жамияти институтларини ривожлантиришни, аҳолининг асосий иқтисодий турмушлари ва катламлари ўртасидаги ҳамкорлик ва шерикликни таъминлаш.
- Иқтисодиётнинг рақобатбардошлиги бу биринчи навбатда экспортни фаоллаштириш бўлиб, уни ривожлантириш давлатнинг асосий вазифаларидан бирига айланмоқда. Шу билан бирга, жакхон бозорининг хозирги ривожланиш босқичига ҳос бўлган тенденциялар ва улар бўйича етакчи товар ва маҳсулотлар етказиб берувчиларнинг фаоллиги ташки

бозорда тақдиф этиладиган товарларнинг рақобатбардошлиги масалалари кам бўлмаган маҳаллий ишлаб чиқарувчилар томонидан ҳисобга олинини керак. Инкироздан кейинги ривожланиш шароитида миллий саноат самарадорлигини оширишнинг ҳал қилувчи омилли ҳаққаро меҳнат тақсимотида кент миқёсда иштирок этилишир. Бу, ўз навбатида, маҳсулотлар, биринчи навбатда машиналар, ускуналар, транспорт воситалари, қимёвий маҳсулотлар, шунингдек қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ва бошқаларнинг рақобатбардошлигини сезиларли даражада оширишни такозо этади. Бу унинг ташки иқтисодий алоқаларини ривожлантириш асосида рақобатбардошликни ошириш стратегиясини ишлаб чиқиш зарурлигини аниқлатади.

Стратегия минтақани ривожлантиришнинг ўрта ва узок муҳлатли истикболлари муаммолари ва устувор йўналишларини ақс эттиришни тавсия қилади. Минтақанинг иқтисмоний-иқтисодий ривожланишининг хозирги ҳолатини ҳар томонлама таҳлил қилиш ва унинг салоҳияти, рақобатдош устуңлиқларини баҳолаш нима учун зарур?

Минтақавий стратегияни шакллантириш учун аҳборот-таҳлилий базани тайёрлаш учун бир қатор таҳлилий ишларни бажариш керак. Таҳлилий ишларининг қуйидаги турлари мавжуд:

- минтақа ривожланишининг тарихий томонини таҳлил қилиш;
- минтақа иқтисодиётининг мавжуд тузиллишини таҳлил қилиш ва баҳолаш;
- экспорт ва импорт таркибинини таҳлил қилиш;
- иқтисмоний-иқтисодий вазиятнинг ўзига ҳос ҳусусиятлари, ўсиш салоҳияти ва минтақавий стратегияни ишлаб чиқиш учун бошлангич шароитларни ривожлантириш таҳлили;
- минтақанинг рақобатбардош салоҳиятини баҳолаш.

Минтақа ривожланишининг тарихий томонини таҳлил қилиш қуйидагиларни ўрганиш, тизимлаштириш ва таҳлил қилиш зарурлигидан келиб чиқади: глобал, республика миқёсдаги иқтисодий ислохотлар таърибаси замонавий муаммоларни ҳал қилишда ижобий амалиётни қўллаш нуқтаси назардан; минтақа тарихидаги энг муҳим воқеалар (экологик, тарихий, иқтисмоний) таъсири, буғунги қунда ҳам сақланиб қолмоқда, қайси соҳалар ва қачон туғилган, уларнинг қайси бири турли даврларда устуң келган; стратегияларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишда мотивацияга таъсир қилувчи аҳолининг менталитети.

Бозор ислохотлари даврида минтақада стратегик режаллаштириш тарихини таҳлил қилишнинг вазифалари қуйидагича бўлиши керак:

- ✓ қўллаб-қўлловчи жараёнларнинг ривожланишининг тусиқлик ҳусусияти, мавжуд ўзгаришларни таҳлил қилиш натижасида, хозирги босқич муаммоларини ҳал қилишга ҳисса қўшадиган тайёр ечимлар ва аниқ чора-тадбирлар белгиланади, деб ҳисоблашга имкон беради;
- ✓ ривожланишнинг узлуқсизлигини таъминлаш керак.

- ✓ ушбу таҳлил натижаси прогност даврида минтаканинг келажатига таъсир қилиши мумкин бўлган ташқи иқтисодий алоқаларни ривожлантириш тенденцияларини баҳолаш ва натижалардан қўйилган алоҳида ҳулосалар чиқариш керак;
- ✓ минтака иқтисодиётининг айрим тармоқлари ташқи иқтисодий фаворитининг прогност қилинган ўсиш суръатларини таъминлайдими. Агар йўқ бўлса, қандай сабабларга кўра;
- ✓ янги ҳудудий маҳсулот таркибидати улуғлигининг ўзгариши нуктаи назардан ЯИМ ўсиши учун таҳлил қилинадиган қайси соҳалар муҳимроқ;
- ✓ қайси тармоқлар (ва алоҳида корхоналар) минтака экспорти ўсишининг "лоқомоти"га айланиши мумкин.

Стратегияни ишлаб чиқишда уни ривожлантириш учун минтаканинг рақобатбардор салоҳиятидан фойдаланиш имкониятларини баҳолашга алоҳида эътибор берилиши керак. Минтаканинг рақобатбардор салоҳиятини қўйилган таркибий қисмларга қараб баҳолаш мақсадга мувофиқ: табиий ресурслар, ишлаб чиқариш ва технология, инфратузилма, иқтисомий-демографик, моливий-иқтисодий, ташқи иқтисодий, тапқилий, инновацион ва инвестициялар, аҳолининг турмуш даражаси ва даромадлари ва аτροφ-муҳит.

Минтакавий иқтисодиётнинг ривожланиши, бир томондан, рақобатбардор салоҳият билан белгиланади, иккинчидан, уни ишлашда маълум чекловлар қўйилиши ва ривожланишини таъминлайдиган омилларга боғлиқ. Уни ишлашнинг турли даражаларида (кучли, ўрта, заиф) ривожланиш (юқори, ўрта, паст) омилнинг аҳамиятини баҳолаш учун қисқартириш мумкин.

Ташқи ва ички муҳит омилларининг минтакавий ривожланиши учун таҳлилнинг аҳамиятини олдиндан белгиллаб берадиган нарсалар. Ташқи омилларга мурожаат қилиш тавсия этилади:

- ресурбдиқадати макроиқтисодий вазият;
- минтаканинг ташқи иқтисодий алоқаларини ривожлантиришга таъсир етувчи ресурбдиқка ижро етувчи ва қонун чикарувчи ҳокимиятларининг ҳаракатлари;
- минтаканинг ресурбдиқка ва дунёда иқтисодий-географик жойлашуви;
- минтаканинг жаҳон товар, молия ва аҳборот бозорлари тизимига қўйилиш даражаси.

Таҳлил стратегияни ишлаб чиқишда алоҳида эътибор берилиши керак бўлган энг муҳим омилларни очиб беради ва уни ривожлантириш учун минтаканинг рақобатбардор салоҳиятидан фойдаланиши имкониятларини баҳолашга тузатишлар киртади.

Минтаканинг хозирги ҳолати ва ривожланиш салоҳиятининг диагностикаси, унинг кучли томонларини (асосий вақолатлари белгилайдиган хусусиятлар) ва заиф томонларни (ривожланишдаги асосий

қарима-қаршиликларни белгилайдиган хусусиятлар) аниқлаб, минтаканинг ташқи иқтисодий алоқаларини ривожлантириш бўйича стратегик максалларни белгиллаш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Иқтисомий-иқтисодий вазиятнинг ўзига хос хусусиятларини, ўсиш ва ривожланиш имкониятларини таҳлил қилиш, минтаканинг ташқи иқтисодий алоқаларини ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқишнинг бошлангич шартлари саноат, шахар, туман, минтақадати муаммои ва бошқарув ҳолатини баҳолашнинг самарали, арзон усулидир. Аҳборот бўшарқларини тўлдирши ва "анъанавий" таҳлилни тўлдирши учун операцион фаолият учун бошлангич, фойдаланилмаган ресурслар ва таҳлилларни баҳолаш учун муҳим бизнес технологияси сифатида қаралади.

Таким этилган хусусиятларни таҳлил қилиш асосида қўйилган саволларга жавоб берилиш керак:

- минтака иқтисодиётининг ташқи иқтисодий алоқаларининг маълум тузиллини экологик вазиятга қандай таъсир қилади, бу соҳада қандай тенденциялар кузатиломқия?
- иқтисодиётнинг ташқи иқтисодий алоқаларининг маълум тузиллини минтакаларни ривожлантиришнинг асосий муаммоларини қай даражада қат қилишга имкон беради?

Глобаллашу минтақадати тенденцияларининг ўсишга олиб келади, бу минтақаларнинг рақобатбардорлигини ошириш, уларнинг ўзига ҳослигини сақлаб қолиш ва минтаканинг миглий ва жаҳон иқтисодиётидати ролини ошириш истиги билан ифодаланади. Глобаллашу жаҳон иқтисодий тизимининг турли даражаларида - макро, мезо ва микро даражаларда рақобатбардор жараянларнинг жойлашинини белгиллайди. Натижада, маълум бир минтаканинг жаҳон иқтисодиётидати ўрни сезиларли даражада ўзгаради. Минтака боқичма-боқич минтақалараро ўзаро муносабатларда ҳам, жаҳон бозорида ҳам рақобат муносабатларига қиралган иқтисодий субъекта айланиб бормоқда. Минтаканинг халқаро миқёсдаги мавқеини мустаҳкамлаш учун ривожланиш стратегияси ҳам, чет элда минтакавий маркетнинг дастури ҳам зарур.

Минтаканинг рақобатбардор муносабатлар субъектига айланиши иқтисодий тизимда ушбу тизимнинг янги хусусиятлари ва сифат стандартларини шакллантиришини англатади. Рақобатбардорлик - бу янги хусусият. Бу минтакани рақобат муҳитига фаолият юритадиган иқтисодий субъект сифатида сақлаш ва ривожлантириш зарурлигини акс эттиради. Жаҳон моливий-иқтисодий инкирозининг давом етаётган салбий таъсири

шароитида минтаканинг ташки иқтисодий алоқалари ўнинг иқтисомий ва иқтисодий ривожланишининг ўстувор омилларидан бирига айланоқда.

Ташки иқтисодий алоқалар минтакавий иқтисодиётни кенгайтирилган тақдор ишлаб чиқаришида муҳим рол ўйнайди. Уларнинг аҳамияти кўйилган функцияларда намоён бўлади:

- минтака иқтисодиётининг ишлаб чиқариш тузилмасини такомиллаштириш, таркибий ўзгаришларни жамлаштириш, инновациялар ва ишлаб чиқариш салоҳиятидан оқилона фойдаланиш;
- технология инфратузилмани ўзгартариш ва ишлаб чиқариш тизимларини модернизация қилиш, умумий меҳнатнинг мураккаблигини оширишга, ишлаб чиқаришнинг ташкил этилиши ва бошқаришнинг ва бошқаларни;
- минтакавий бозорни товар ва хизматлар билан тўлдириш, шунингдек экспорт имкониятларини кенгайтириш.

Натижада, Ўзбекистон минтакаларида иқтисодий ўсиш манбаларини сафарбар этиш, барқарор ўсишнинг асоси сифатида барча табиий ва иқтисодий имкониятлардан самарали фойдаланиш учун кенг имкониятлар мавжуд.

Шундай қилиб, қокорида айтилганлардан қуйилган ҳулосалар чиқариш мумкин:

- ✓ глобаллашув шароитида минтаканинг рақобатбардорлигини ошириш мумамоси тобора кескинлашиб бормоқда ва долзарб бўлиб, долзарб минтакавий муаммолардан бири бўлиб, унинг ҳал этилиши унинг ташки иқтисодий алоқалари динамикасини белгилайди;
- ✓ минтаканинг ташки иқтисодий алоқалари фермер хўжалиқларининг қиёсий ва рақобатдош ўстуңлиқларини ошқор қилиш, маҳаллий ресурслардан самарали фойдаланиш зарурати билан боғлиқ;
- ✓ республиканинг қўллаб-қўллагич минтакаларида хорижий инвестициялар, технологиялар ва таъкилий тақрибларни жалб қилиш хорижий шерикларнинг бозор инфратузилмаси ва бозор муносабатларини шакллантиришда иштирок этишини такозо этили, ўрнатилган ташки иқтисодий алоқаларнинг моҳияти ва мазмунини белгилайди;
- ✓ ташки иқтисодий алоқаларнинг ўзаро манфаатли ривожланиши минтака, мамлакат ва хорижий шерик мавжуд бўлган тақдиратгина мумкин;
- ✓ барча шерикларнинг манфаатларини мувозанатлаштирилган самарали институционал асослаш.

1.3. Бозор муносабатлари ривожланиши шароитида қишлоқ хўжалиқи соҳасини ривожланиши ва ихтисослаштириши башорат қилинишига ўзгариш берилган

Тарихий таърибда шун қўрилган, ишлаб чиқариш воситаларида давлат мулкчилиги ва бошқарушнинг маъмурий тизимига асосланган марказлаштирилган режа иқтисодиёт меҳнат унмалорлигини ошириш ва маҳсулот сифатини яхшилаш учун қучи мотивацион рағбатлантира олмайди.

Қўйилган амалиёт шун қўрилган, марказий режалаштириш ва давлат бошқаруш товарлар ва хизматларга бўлган талабни тез ва тўғри тартибга олади.

Шунинг учун келажакни башорат қилиш қишлоқ хўжалиқини яқин ва узоқ даврлар учун ривожлантириш истиқболларини белгилайдиган, озиқ-овқат хавфсизлигининг стратегик максималларини белгилайдиган, узоқ вақт давомлида ишлаб чиқаришнинг жойлашиши ва ихтисослашадиган зоналарини белгилайдиган, агроановат мажмуасидати номунтаъосибонларини бартафр этилган, энг муҳим озиқ-овқат енгиллигини ривожланиш истиқболларини асослайдиган муҳим меҳнатига айланган керак. Ер ва суя ресурсларини бир-бирига боғлаш, саноат ва қонилар бўйича инвестиция дастурини асослаш ва умуман саноат ва қонилар иқтисодий истохотларни чуқурлаштириш йўллари ва йўналишларини аниқлаш.

Қишлоқ хўжалиқини ривожлантириш режалаштириш ва башорат қилиш бўйича ўтган йиллар таърибасини баҳолашда қишлоқ хўжалиқини режалаштиришдаги тўб қамчиликларни таъкиллаш керак.

Иқтисодий тизим ва давлат бошқаруш механизмига мувофиқ режалаштириш директив (мажбурий) характерга эга эди.

Режалар қонуний қуча эга бўлиб, давлат ва қишлоқ хўжалиқини органлари томонидан мажбурий бақарилиши керак эди.

Белгиланган режалаштириш (прогнозлаш) амалиёти худудий асосда ишлаб чиқилган, яъни вилоят, туманлар ва фермер хўжалиқларини ривожлантириш режалари (прогнозлари) ишлаб чиқарувчиларнинг бутун тизимини қамраб олган.

Табиийки, ушбу шароитда башорат қилишда тартибга солувчи рол давлат маъмурий органларига юксатди.

Давлат режалаштириш асосида қишлоқ хўжалиқини ривожлантириш амалиёти қишлоқ хўжалиқининг умуман барқарор ривожланишини таъминламади.

Қишлоқ хўжалиқи ва агроановат мажмуасида ишлаб чиқариш ривожланишининг паст самарадорлигининг асосий сабаби мавжуд иқтисодий муносабатларнинг табиати билан белгиланди.

Ўша пайтда режалаштириш тизимида ишлаб чиқаришнинг ўсишини, қечайилган бўйруқ шаклланди. меҳнатни рағбатлантириш механизми,

ишлаб чиқаришни ташкил этиш танаарх принципига асосланди, товар ишлаб чиқарувчилар томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулотлар давлатга бегоналаштирилди ва тўғридан-тўғри кишлок хўжалиги ишчилари ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг озгина қисmini олишди.

Кишлок хўжалигида бозор ислохотлари чуқурлашиб борётган ҳозирги пайтда, башорат қилиш тизимини ишлаб чиқиш долзарбдир.

Жаҳон амалиёти шунини исботлайдики, ривожланган бозор тизимида ҳам кишлок хўжалиги ва умуман агроносот мақмуаси давлат томонидан тартибга солиниши керак.

Ушбу ҳолат прогнозилаш тизимининг услубий ва амалий асосларини ишлаб чиқилишнинг долзарблигини таъкидлайди.

Башорат қилиш тизимининг функциялари ва вазифалари:

- қисқа, ўрта ва узок муддатли кишлок хўжалигини ривожлантириш истиқболларини аниқлаш;
- кишлок хўжалиги маҳсулотларини зоналар ва минтақалар бўйича жойлаштириш ва ихтисослаштириш асослаш;
- ер ва сув ресурсларидан фойдаланиш;
- аҳоли сонининг кўпайиши ва янги иш ўринларининг яратилиши;
- кишлокни иқтисомий-иқтисодий ривожлантириш прогнози;
- ишлаб чиқаришнинг моддий-техник базаси прогнози;
- кишлок хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажми ва самардорлигини прогноз қилиш;
- асосан ишлаб чиқариш воситаларига мулкчилик шакллариининг хилма-хиллигига асосланган фермер хўжалиқлари ва тармоқларининг шаклланиши, фермер ва деҳқон хўжалиқларини ривожлантириш.
- Ушбу ва бошқа прогнозлаш функциялари ва вазифалари бозор механизми асосида ишлаб чиқилиши ва ишлаши керак.
- Марказлаштирилган тизимдан фарқли ўларок, янги турдаги саносот тармоқларини шакллантириш жараёни асосан бозор ва рақобат томонидан тартибга солиналган талаб ва тақлиф механизмига асосланган бўлиши керак.

Шу билан бирга, реал бозор трансформацияларининг ривожланишини баҳолаш - бу маҳсулот ва функционал бозорларининг шаклланишига ва республикада рақобатнинг ривожланишига тўққинлик қилаётган омилларни аниқлаш, пайдо бўлаётган тенденциялар ва уларнинг юзата келиши мумкин бўлган оқибатларини прогноз қилиш, уларнинг салбий таъсирини олдини олиш бўйича чора-тадбирлар бўйича тақлифлар ишлаб чиқиш сифатида баҳолаш мумимдир.

Ушбу мақсадга эришиш бир қатор вазифаларни ҳал қилишни ўз ичига олади, уларнинг асосийлари қуйидагилардир:

- ✓ республика иқтисодиётидаги асосий функционал (ишлаб чиқариш воситалари, капитал ва ишчи кучи ва бошқалар) ва товар бозорларини аниқлаш;

- ✓ функционал ва товар бозорларини таъсирловчи параметрлар ва мураккаблар доирасини аниқлаш;
- ✓ бозорларга - хизмат кўрсатилган мавжуд бозор инфратузилмасининг ҳуусиятлари;
- ✓ функционал ва маҳсулот бозорлари шартлида саносотнинг ишлаб чиқариш-технологик ва иқтисодий-ташкилий тузилмаларининг ҳуусиятлари;
- ✓ функционал ва маҳсулот бозорлари шартлида институционал ўзгаришларни баҳолаш;
- ✓ товарларнинг асосий номенклатура гуруҳлари бўйича такрор ишлаб чиқариш жараёнини хар томонлама баҳолаш;
- ✓ ривожланиётган рақобат муносабатларининг ўзига хос ҳуусияти шартлида бозор муносабатларининг асосий субъектлари (хўжалик юритувчи субъектлар) бўйича функционал ва товар бозорларини сегментларга ажратиш.

Ўзбекистон иқтисодиётидаги ривожланаётган бозорларни таҳлил қилиш уларнинг шаклланиши ва ишлаш муаммоларини ўранишга қаратилган.

Функционал ва маҳсулот бозорларини янада ривожлантириш иқтисодий ислохотларнинг давом этиши ва амалга оширилиётган институционал ўзгаришларга боғлиқ.

Шу нуқтаи назардан, тармоқ ва функционал бўлимларнинг миллий иқтисодиётнинг рақобатбардор саносотида (секторида) институционал ўзгаришларни ўранишга ёнлашуви урта муаммони ҳал қилиш йуридан келиб чиқиши керак:

- 1) соҳадати институционал ўзгаришларнинг эришилган даражаси ва уларнинг самардорлигини микдорий ва сифат ҳуусиятларида баҳолаш;
 - 2) мавжуд иқтисодий, иқтисодий ҳукукий шартларда уларнинг соҳада (секторда) ривожланиш тенденцияларини прогноз қилиш;
 - 3) соҳадати институционал ўзгаришларни бирлаштириш ва чуқурлаштириш ва чора-тадбирларнинг мумкин бўлган салбий оқибатларини таҳмин қилиш бўйича тақлифларни ишлаб чиқиш.
- Иқтисодий ислохотларнинг асосий йўналишларидан бири сифатида институционал ўзгаришларга қуйидагилар қиради:
- иқтисодиётни монополиядан чиқариш ва рақобат муҳитини шакллантириш;
 - давлат таъсирруфидан чиқариш ва ҳуусийлаштириш;
 - ишлабчи мулк шакллари ривожлантириш;
 - давлат қорончаларини тижоратлаштириш ва қоммунал мулкни қоммунализация қилиш асосида давлат мулкни ислох қилиш;
 - тижораткорликни қўллаб-қувватлаш;
 - бозор инфратузилмасини шакллантириш;
 - моддий секторини ривожлантириш;

- конунчилигини такомиллаштириши;
- ташки иктисодий фаолиятини эркинлаштириши;
- фуқаролик жамияти иктисодий институтларини ривожлантириши.

Иктисодий ислохотларнинг ушбу босқичида иктисодий монополиядан чиқариш ва рақобат муҳитини шакллантириш бarcha институтчионал ўзгаришларнинг самардорлигини белгилловчи асосий муаммага айланмоқда.

Шунинг ёлда тутиш керакки, ишлаб чиқариш соҳасидати ва товар ва хизматлар айланмасидати монополия билан бир қаторда ички монополия иктисодийнинг бошқариш соҳасидати монополия каби ўзига хос шаклларида эга.

Шу сабабли монополияга қарши фаолиятнинг амалдати амалиёти ва соҳада ўзбекистон Республикасининг тегишли Конунни нормаларининг амалга оширилишини таҳлил қилиб, илоравий монополияни амалда энггиб ўтишга, иккинчидан ишлаб чиқариш ва муомаладати соҳаларда, тақсимлаш ва қайта тақсимлаш муносабатлари соҳасида (қарз бериш, бюджетни молиялаштириш, монопол ҳолатида) таъсирга алоҳида эътибор қаратиш зарур. Хорижий кредитларни ажратиш ва жойлаштириш ва халқаро молия ташкилотлари ва айрими хорижий донор давлатларнинг техник ёрдами, ҳукуматлараро битимларнинг амалга оширилишини қириш ва бошқалар).

Кишлоқ хўжалигини башорат қилиш усуллари деганда кишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ўзига хос хусусиятларида эга бўлган мушаккил санот сифатида ривожлантирилишининг ўтмишдати тенденциялари асосида имкон берадиган усуллар ва башорат қилиш усуллари тушунилади.

Кишлоқ хўжалигининг жаҳон амалиётида қуйидаги башорат қилиш усуллари қўлланилади:

- туғридан-туғри ва билвосита ҳисоблаш усули;
- экстраполяция усули;
- эксперт баҳолаш усули;
- ресурслар ҳажмига асосланган норматив усули;
- мақсадли дастур усули;
- бааланс усули;
- экин майдонларининг кенгайишини ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқариш ўсиши ҳажмининг прогноз қилиш усули;
- ишлаб чиқаришнинг интенсификациялашга қўшимча инвестициялар ҳисобига ишлаб чиқариш ўсиши ҳажмининг прогноз қилиш усули;
- моделлаштириш;
- индикатив рекалатириш усули. Туғридан-туғри ва билвосита ҳисоблаш усуллари қисқа муддатли талабни башорат қилишда энг қўп қўлланилади.

Улар ишлаб чиқариш бирлигини ишлаб чиқариш учун ҳам ашё, материаллар, ёқити ва асбоб-ускуналарни истеъмол қилиш коэффициентларида кенг фойдаланишга асосланган.

Бевосита ва билвосита ҳисоблаш усули кишлоқ хўжалиги ривожланишини кишлоқ хўжалиги қорхоналари, ширкатлар ва фермер қўшмаиқлари тармақсида башорат қилиш учун энг мос қелди.

Ушбу усулнинг нечирлиги шундаки, у меҳнатқаш ва бу объект билан ишлаш қўлали чекланган.

Экстраполяция усули қелажак ҳозирги кўннинг бевосита давом, деган тасаввурларга асосланиб, қелажак учун башорат қилиш имкониятини беради.

Шу сабабли, ушбу башорат қилиш усулининг моҳияти ўтмишда ва ҳозирда башорат қилинган объектнинг ривожланиш конунлиятларини ўқитиш ва ушбу нақилларни қелажакқа қўчиришдан иборат.

Экстраполяция усулидан фойдаланиш жуда осон, аммо уни қўллаш жуда чекланган.

Ушбу усул бир қил турдати бўюмлар ёки нарсаларнинг йитилишини талаб қилди. Ва унинг ҳар қандай турдати маҳсулотни прогноз қилишда қил фойдаланиш мумкин.

Экстраполяция усулини қўллаш натижалари кенг эмас. Экстраполяция мўйали иктисодийнинг ривожланиш йўналиши нечирли ўқитиш широтини салбий натижалар бериши мумкин.

Жуда кенг қўлланиладиган эксперт баҳолаш усулининг характерли қусуслари, биринчидан, ҳар бир босқичда ишнинг энг юқори самардорлигини таъминлайдиган, экспертизанинг бarcha босқичларини имний асосланган ташкил этиш; иккинчидан, экспертизани ташкил этишда ҳам, эксперт ҳўюсаларини баҳолашда ва натижаларни расмий равишда қайта ишлашда миклорий усуллардан фойдаланиш.

Қўшимча, ушбу усуллар ижтимоий масалаларни қўриб чиқишда қўлланилади.

Эксперт баҳолаш кишлоқ хўжалигида пахта, дон ва бошқа кишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ҳосилдорлиги ва ялли ҳосиллини прогноз қилишда кенг қўлланилади. Ҳосилдорлик ва ялли ҳосиллини эксперт баҳолаш маҳсулотларни сотиш бўйича шартномалар тузиш ва бозорнинг имкониятларини аниқлаш амалиётида кенг қўлланилади.

Эксперт баҳолашнинг ташкил этиш ва экспертизанинг талаб шаклларида қириб индифидуал ва жамоавий эксперт баҳолаш усуллари ажратилади.

Норматив усул прогноз хўжатларини ишлаб чиқиш ва бошқарув қорхоналари асослаш усулларидан биридир.

Бу нормалар ва стандартлар тизимини аниқлаш ва улардан фойдаланишга асосланган.

Амалда норматив усул бошқа усуллар билан биргаликда ҳам, мушаккил равишда ҳам қўлланилади.

Норматив усулнинг муҳим жиҳатларидан бири бу кўрсатма максаллари ўрнига стандартлардан кенг фойдаланишдир.

Норматив прогнозлаш усули агросановат мажмуасининг бадара тармоқларига кенг қўлланилади. У маблагларни истеъмол қилиш ставкаларини (ўтгилар, уруғлар, ёқити-мойлаш материаллари ва бошқалар) ўз ичига олади.

Норматив усулнинг асосий афзаллиги шундаки, ресурслар ўртасида алоқа ўрнатилди, унинг ўсишида ҳам юқори бошқарув органлари, ҳам корхоналар манфаатдор, шунингдек ишлаб чиқаришнинг жўявий натижалари, умуман жамият яхшиланishi. Дастурий максалли усулни нисбатан яқинда пайдо бўлган ва бозор иқтисодиётига ўтишнинг энг муҳим шакли ҳисобланади.

Ушбу усул кишлоқ хўжалигини ривожлантириш дастурларини ишлаб чиқишда, озука, уруғ ва бошқа ресурслар балансини ривожлантиришда доимо қўлланилади.

Норматив усул кишлоқ хўжалигининг ривожланишини фермер хўжаликлари, туман, вилоят ва бошқалар даражасида башорат қилишда жуда фойдалидир.

Бозорга ўтишнинг дастлабки босқичида прогнозлашнинг максалга йўналтирилган усули, тадбиркорлик, қонда тарикасида, товар маҳсулотларини ишлаб чиқаришни ташкил қилишнинг иккита вариантга асосланиб шаклланиди ва ривожланади.

Биринчи навбатда у маълум турдаги ресурсларга эга бўлиб, мавжуд ҳам ашё турларидан товар маҳсулотларини ишлаб чиқаришга эътибор беради.

Дастурий максалли фаволятни ташкил этишнинг ушбу варианты ўз ресурсларидан фойда олишдан келиб чиқади.

Тадбиркорлик ва максалли дастурни амалга оширишнинг иккинчи варианты шундаки, у бошқа ресурс эгаларидан сотиб олинган ресурслардан фойдаланган ҳолда яқиний маҳсулот турини олинган белгиланади.

Бирок, дастурий максалли тадбирларни ташкил этишнинг ушбу варианты бозор ривожланишининг дастлабки босқичи учун ҳосилдир.

Тадбиркорлиқнинг янада ривожланган шакли билан дастурий-максалли усул пайдо бўлади ва бозор механизми асосида қўлланилади, ҳусусан, асосий мезон рентабеллиқнинг етарли даражасини таъминлайдиган кишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришнинг маълум турига бўлган талабдир.

Ривожланган бозор муносабатлари шароитида асосий мезон ва воситалар кишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг маълум турига талаб ва тақлифнинг нисбати бўлиб, бозор механизми билан белгиланади.

Агросановат мажмуасидаги дастурий максалли фаволят пиروваридида ишлаб чиқариш харажатлари ва фойдасини қоплайдиган нархни олишга қаратилган.

Дастурга йўналтирилган усул глобал эмас, балки аниқ максалга қаратилган аниқ иқтимоий-иқтисодий муаммоларни ҳал қилишда, озик-овқат муаммосининг бир қисминини қисқа вақт ичида ҳал қилишда энг самарали қўлланилиши мумкин.

Бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида агросановат мажмуасида башорат қилиш тизими, бизнинг фикримизча, жиддий равишда ўзгартирилиши керак.

Ушбу трансформациянинг моҳияти ер тузиш тизимини қайта қуриш ва шунга мувофиқ равишда ушбу соҳани бошқариш ва башорат қилишдан иборат.

Агросановат мажмуасининг ривожланишини башорат қилишнинг марказлашган бошқарув тизими ресурсларга бўйлаб ягона дастур асосида, ягона кўрсаткичлар ва вақт омилилари асосида шакллантирилади.

Қули уқалди иқтисодиётни шакллантириш, кенг иқтисодий мустиқилликка эга бўлган хўжалик юритувчи субъектларнинг ривожланиши билан ажратиб туралган ўтиш даври иқтисодиёти шароитида бошқарув тизими бозор муносабатларига нисбатан ўзгариши керак.

Агросановат мажмуасини ривожлантиришни давлат томонидан тартибга солишнинг энг самарали шакли башорат қилиш (прогноزلаш)нинг индикатив шакли бўлиши мумкин.

Бозор муносабатлари тизимида индикатив режалаштиришнинг қиймати, биринчидан, агросановат мажмуасидаги бозор ҳолати тўғрисида маълумотни шакллантиришда, иккинчидан, давлат дастурларида иштирок этишда, унингдан, ахборотни қенгайтириш ва инновацион жараёнини ривожлантиришда.

Шу муносабат билан, иқтисодий сиебат воситаларининг сонига индикатив режалаштириш (прогноزلаштириш)ни қиритиш имконияти тўғрисидаги қондан илгари сўзди.

Иқтисодиётнинг керакли йўналишда ривожланишга таъсир кўрсатиш учун индикатив режадан фойдаланиш, диссертацияда кўрсатилгандек, қўлишти хўсусиятларни назарда тутати.

Иқтисодий тартибга солиш воситаларидан фойдаланиш (солиқлар, кредит сиебети ва бошқалар), уларнинг ўзгариши тўғри прогнозлар билан бирга келишими ёки улар прогнозсиз қўлланилишига қараб, ҳар хил йўллар билан сарфат қилиши мумкин.

Иқтисодий тартибга солиш воситаларидан фойдаланишнинг иқтимоий-иқтисодий ва ҳуқуқий оқибатларини ҳисобга олган прогнозлар иқтисодиётнинг самарадорлигини ошириши ва шу билан бозор механизми бирқарорлигини мустаҳкамлашга ёрдам бериши мумкин.

Индикатив режалаштириш ахборот манбаи ва ҳар хил даражадаги иқтисодий тизимларнинг ўзаро боғланишини мувофиқлаштирилади, бу қарор қабул қилувчиларга иқтисодий ривожланишнинг керакли

стратегияси билан ўзларининг ривожланиш истякбодларини баҳолашга ёрдам беради;

■ аниқ иқтисодий ва прогностлаш жараёнларининг ўзгаришига қараб ўзлашқисилик.

Шу билан бирга, ҳар бир аниқ ҳолатда, руҳсат этилган таҳмин қилинган кўрсаткичлардан четга чиқиб қолган, тартибга солинмаган бозор механизмлари тизими орқали иқтисодий ривожланишга тегишли таъсирлар кўрсатилади.

Прогностлаш тизимида ички истеъмол ва республикадан ташқарига экспорт қилиш учун зарур бўлган озиқ-овқат ва хом ашёнинг асосий турларини ишлаб чиқаришни башорат қилиш методологиясини асослаш энг муҳим вазифадир.

Ислохотларни чуқурлаштиришнинг хозирги босқичи учун башорат қилишнинг энг заиф бўлиши бу башорат қилиш методологияси ва методологиясини илмий асослашдир.

Ушбу мақсадни амалга ошириш самарадорлиги ана шу тушунчаларни тўри таснифлашга боғлиқ.

Одатда методология назария, саволлар, мазмун ва моҳияти ва унинг функционал вазифалари деб тушунилади.

Дарҳақиқат, буз методология бу усулларнинг йиғиндисидан бошқа нарса эмас, яъни маълум бир маҳсулотни ишлаб чиқаришнинг келажакдаги параметрларини аниқлашга ҳисса қўшадиган услубий методлар тўлимидан бошқа нарса эмас деб ҳисоблаймиз.

Ушбу иқтисодий ҳолатларнинг моҳияти, мазмун ва функцияларини очиб берадиган барча услубий методлар методологиянинг шартлари сифатида киритилиши керак.

Башорат қилиш методологиясини ёлда тутган ҳолда, унинг усуллари ўзи бу томонни ва йиғма методологиянинг функционал таъсирини таъсирловчи кўрсаткичлар тизимини ўз ичига олиши керак.

Башорат қилиш тизимида башорат қилиш даражасининг ҳусусиятлари ва функцияларига муҳим ўрин берилиши керак.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришига нисбатан бошқарув даражаси қуйидагича бўлиши мумкин: фермер хўжаликлари, туман, вилоят ва республика.

Бошқарув даражасининг ушбу таснифи тегишли прогностлаш функцияларини олдиндан белгилаб беради.

Башорат даражаси тегишли функцияларга эга бўлган вертикал тизим сифатида тушунилади.

Шунга мувофиқ бошқариш ва башорат қилиш даражаси шаклланади.

Ҳозирги вақтда агросаноат мажмуасини туман даражасида прогностлаш ялпи маҳсулот, экин майдонлари, ялпи маҳсулот таннарихи, фойда ва зарарлар бўйича амалга оширилимоқда.

Башорат қилиш тизимидаги муҳим камчилик ҳисоб-китобларга ўнгирмас ёпишилди.

Натижада фермер хўжаликлари агросаноат мажмуасини турли даражаларда ривожланишини прогност қилиш вариантларини танлаш нақсонитдан маҳрум бўлмоқдалар.

Тизим ва прогност кўрсаткичлари сони асосан бошқариш даражаси билан белгиланади.

Бозор ривожланиши шароитида менежментнинг паст даражаси ҳар йили ўтган ва кейинги йил охирида фермер хўжаликлари даражасида тузилмадан бизнес-режалар деб ҳисобланиши керак.

Бизнес-режаларнинг вазифаси иқтисодиётни таъкил қилишнинг энг фойдали вариантини асослашдир.

Бизнес-режа ҳар йили ўзгариб турадиган иқтисодий вазият, талаб ва таъкилф ўзгариши, рақобат ва бошқа таъкилий-иқтисодий омилларга қараб ҳар йили қайта кўриб чиқилади ва тақомиллаштирилади.

Хўжалик даражасида қуйидаги прогност кўрсаткичларини киритиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

- ✓ ер майдони - жами, шу жумладан сўғориладиган ерлар;
- ✓ маҳсулотларнинг асосий турлари бўйича ялпи йиғиш;
- ✓ қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида банд бўлган ишчилар сони;
- ✓ иқтисодиётни энергия билан таъминлаш;
- ✓ жорий нархларда ялпи маҳсулот таннарихи;
- ✓ ялпи иш ўринларини яратиш прогност.

Туман даражасида башорат қилиш қуйидаги кўрсаткичларни ўз ичига олади:

- ✓ сўғориладиган ер майдони;
- ✓ сув мавжудлиги;
- ✓ энергия таъминоти;
- ✓ меҳнатга лаёқатли ишчилар сони;
- ✓ маҳсулотларнинг асосий турларини ишлаб чиқариш;
- ✓ жорий нархларда ялпи маҳсулот таннарихи;
- ✓ бозор типидан қорхоналар томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулотлар ишлаб чиқариш;
- ✓ фойда ва зарар;
- ✓ асосий воситалар қиймати - ҳамма нарса, шу жумладан ишлаб чиқариш мақсадлари;
- ✓ ялпи иш ўринларини яратиш прогност.
- Минтақавий (вилоят) даражада прогност учун қуйидаги кўрсаткичларни киритиш мақсад мувофиқдир:
- ✓ сўғориладиган ер майдони;
- ✓ сув мавжудлиги;
- ✓ энергия таъминоти;
- ✓ меҳнатга лаёқатли ишчилар сони;

- ✓ маҳсулотларнинг асосий турларини ишлаб чиқариш;
- ✓ янги маҳсулот таннарихи;
- ✓ молиявий-хўжалик фаолияти натижаси;
- ✓ рентабеллик;
- ✓ асосий воситалар қиймати - ҳамма нарса, шу жумладан ишлаб чиқариш максаллари;
- ✓ бозор типидати қорхоналар томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулотлар ишлаб чиқариш;
- ✓ янги иш ўринларини яратиш прогноз.

Республика даражасида прогноз куйидаги кўрсаткичларни ўз ичига олиш керак:

- ✓ суғориладиган ер майдони;
- ✓ сув маъжудлиги;
- ✓ энергия таъминоти;
- ✓ экин майдонларининг тузиллиши;
- ✓ маҳсулотларнинг асосий турларини ишлаб чиқариш;
- ✓ меҳнатга лаёқатли одамлар сони, шу жумладан кишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида банд бўлгандар;
- ✓ янги маҳсулот таннарихи, шу жумладан давлат секторида;
- ✓ молиявий-хўжалик фаолияти натижаси;
- ✓ рентабеллик;
- ✓ асосий воситалар қиймати - ҳамма нарса, шу жумладан ишлаб чиқариш максаллари;
- ✓ бозор типидати қорхоналар томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулотлар ишлаб чиқариш;
- ✓ ташки иқтисодий алоқалар прогноз.

Агроеканот мажмуасидати прогноз келуси давр учун ишлаб чиқариш, иқтисодиёт, иқтисомий соҳа, иқтисомий-иқтисодий жарайонларнинг мумкин бўлган ривожланишининг тавсифидир. Агроеканот мажмуасидати прогнозни умумий ва ўзига хос қисмларга бўлиш мумкин.

Биринчиси, масалан, иқтисомий-иқтисодий муносабатларнинг мумкин бўлган ривожланиш прогнозлари, иккинчиси, айрим маҳсулот турлари бўйича мурожат қилиш максалга мувофиқдир.

Уларнинг мохиятан фарқига қарамай, ҳар хил турдаги прогнозларни ишлаб чиқишда услубий ёндашувлар асосан бир хил.

Прогнозни ишлаб чиқишдан олдин агроеканот мажмуасида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш қонунларида мувофиқ қилшох хўжалиги ва унинг тармоқлари ривожланиш тенденциялари ҳамда уларнинг ривожланишидаги иқтисомий-иқтисодий жарайонлар чуқур таҳлил қилиниши керак.

Прогнозлаш тизимидати принциплат муҳим масала агроеканот мажмуасини ривожлантиришнинг турли хил сценарийлари билан

прогнозни вариантли шакллантириш масаласини шакллантириш бўлиши керак.

Келгусида кишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш прогнозини муқобил равишда шакллантириш муайян минтақанинг ишлаб чиқариш шартларининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда энг самарали вариантни танлашни таъминлайди.

Агроеканот мажмуасини ривожлантириш прогнозини муқобил равишда шакллантириш кишлоқ хўжалигини прогноз даврлари учун самарадорлигини илмий баҳолашни таъминлайди.

Турли хил прогнозлаш ёндашуви капиталнинг юқори интенсивлиги билан ажратиб турадиган лойиҳаларни ишлаб чиқишда айниқса муҳимдир.

Агроеканот мажмуасини ривожлантириш учун муҳим ер майдонлари ва қатта харажатларни талаб қиладиган лойиҳаларда аниқлик жуда муҳимдир, чунки прогнозларда маълумотлар хатоларининг қиймати қатта таъсир ва илчи қучининг йўқолишига олиб келиши мумкин.

Бешорат қилишнинг устувор объектлари ер ва сув ресурслари, ишлаб чиқаришнинг техник базаси, оптиқа маҳсулот бозорлари, фойда ёки заррининг қўлидагидан микдори, энг муҳим давлат буюртмаларини бажариш ва истеъмол қилиш бўлиши керак.

Шу билан бирга, агроеканот ишлаб чиқаришнинг ички ва ташқи бозорда рақобатбардорлигини аниқлаш муҳим аҳамиятта эга.

Бу қуйидаги шартлар билан амалга оширилади:
1. Давлатнинг ташқи бозорда рақобатбардорлиги ва озиқ-овқат хавфсизлигига эришадиган кишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг иқтисослашуви;

ички истеъмол ва ташқи бозорда ўз ишлаб чиқариш улуши;

жон бошига асосий озиқ-овқат маҳсулотларини истеъмол қилиш, ресурс (айниқса, ер ва сув) салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлиги (сув, ер бирлиги учун ишлаб чиқариш, ишлаб чиқариш харажатлари ва бошқалар);

илчи қучининг бандлиги, меҳнат унумдорлиги ва даромад даражаси;

энг қатта ишлов берил даражаси;

саклаш, қайта ишлаш ва сотиш бозорларида этказиш имконияти;

бюджет самарадорлиги.

2. Ишлаб чиқариладиган маҳсулотларнинг жаҳон андозалари:

- ташқи бозорда маҳсулот сотиш - экспорт учун, МДХ давлатларида, Марказий Осиё давлатларида;
- кишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг асосий турлари бўйича келажак учун жаҳон бозорларидаги вазият;
- асортиментда ва сифатли маҳсулотларни импорт қилиш ва экспорт қилиш;
- тармоқларро алоқаларни баҳолаш.

3. Амалий ишлаб чиқариш технологиялари ва халқаро даражадаги таққослаш:

- фойдаланиладиган ер ва сув ресурсларининг ўлуши ва сифати, кишлоқ хўжалиги экинларининг ҳосилдорлиги;
- муқобил кишлоқ хўжалиги экинлари, шу жумладан жалон нархларида самарадорлигини қиёсий таҳлил қилиш;

4. Бозор макени ва унинг инфратузилмасини баҳолаш:

- савлаш ва қайта ишлаш шартлари;
- экспорт инфратузилмаси;
- бозор, ташқи бозор билан алоқа шакллари ва тизимлари туғрисида маълумот;
- транспорт;
- рақобатбардошлик шартлари.

Шундай қилиб, аграр соҳани ривожлантириш истиқболларининг асосий масалалари, ишлаб чиқариш ҳажми ва тузилишини, унинг иқтисослашувини белгилаб, давлат томонидан тартибга солиш механизмлари билан, шунингдек республика ҳудудларининг агроресурслари ва ишлаб чиқариш-иқтисодий салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлиги билан ҳамбарчас боғлиқдир.

II боб. Тараккий этган мамлакатлардаги тажрибалардан фойдаланиб Ўзбекистонда рақобатбардошликни ошириш амалиётини тақомиллаштириш учун қўлланч имкониятлари

2.1. Инкироздан кейинги ривожланиш шароитида минтакаларнинг ташқи иқтисодий алоқаларини шакллантириш бўйича хорижий мамлакатларнинг тажрибаси

Ривожланган мамлакатларнинг тажрибаси кўрсатиб турибдики, мамлакатларнинг рақобатбардошлиги мезонлари тизимнинг макро ва микроиқтисодий ривожланиш даражалари бўйича шаклланади. Агар биринчи ҳолда бу мамлакат макроиқтисодий муҳитга, унинг технология ва институтчионал ривожланишига тааллуқли бўлса, у ҳолда микроиқтисодий ёндашув позициясида миллий компаниялар фаолияти ва стратегиялари ҳамда миллий ишбилармонлик муҳитининг сифати баҳоланади. Дунёда либераллаштириш ва технология ўзгаришларнинг муҳим натижаси технология ва капиталнинг мисли қўрилмаган юқори ҳаракатчанлиги бўлди. Бу давлатларнинг миллий четарларидан катти назар, иқтисодий фаолиятни янада оқилона ташкил этишга имкон беради, ишлаб чиқаришни бир нечта давлатлар ўртасида тақсимлаш ва илгари бир жойда тулганган ишлаб чиқариш функциялари ва жараёнларини тақсимлаш, уларни ҳисобга олган ҳолда уларни узок жойларда амалга ошириш имконини беради. Ишлаб чиқаришни жойлаштириш ва ташкил этилишидаги баъзи ўзгаришлар корхоналарни яқин шартномавий муносабатларга ундайдиган бозор омишлари таъсирида рўй беради, бошқалари иерархик характерга эга бўлиб, корпорациялар ўзларининг бевосита назорати остида ишлаб чиқариш ва савдо билан шуғулланиш учун мўлжалланган филиалларни яратадилар.

Глобаллашув потенциал фойдаларни максимал даражада оширадиган ва қозғал келадиган хатворларни минималлаштирадиган бундай иқтисодий сиёсатни республика даражасида ишлаб чиқилиш ва амалга ошириш зарурлигини келтириб чиқарди. Бунинг учун мамлакат қуйидагиларга қодир бўлиши керак:

- халқаро савдода муваффақиятли рақобатланиш ва чет эл капиталини жалб қилиш;
- халқаро муҳитдаги ўзгаришларга тез ва етарилча жавоб бериш, чунки макроиқтисодий ва таркибий мувозанатни бузилган давлат ички ва хорижий инвесторларнинг ишончини йўқотиши мумкин, бу еса капиталнинг тез чиқиб кетишига олиб келади ва мамлакат иқтисодиётини мувозанатдан чиқаради;
- ЖСТ ва бошқа халқаро ташкилотларнинг тегишли органлари ва механизмларида ўз ҳуқуқларини фаол равишда ҳимоя қилиш.

Мамлакатнинг халқаро меҳнат тақсиротидаги иштирокидаги асосий афзалликларни ушбу жараёнда катнашган бошқа мамлакатларга қараганда илгари бўлган мамлакатлар ҳисобга олади. Қолган ақсарият давлатлар мавжуд ва ўзгарувчан халқаро муносабатларнинг оқибатларига доимо дура қилаётган ҳолда, жаҳон иқтисодий муносабатларида ўз ўрнини топиш учун фаол чоралар кўришлари керак. Дастлабки босқичларда халқаро меҳнат тақсироти тизимида катнашишдан мамлакатнинг фойдалари факат бўлун мамлакат ёки унинг алоҳида минтақаларининг қийсий устуңликларини мустаҳкамлаш билан боғлиқ эди. Тортишшш маркази аста-секин ташки иқтисодий алоқалар мамлакат учун очилганган янги имкониетларга, шу жумладан халқаро иқтисослашув натижасида ишчи кучи харажатларини тежашга йўналтирилди, кейинчалик асосий эътибор мамлакатда мавжуд бўлган ишлаб чиқариш омилларидан оқилона фойдаланишга, тайёр маҳсулотларнинг ташки бозорларини кенгайтиришга, капитални экспорт қилишга қаратилди. Кўпгина ривожланган мамлакатларнинг ташки иқтисодий стратегиясида жаҳон иқтисодиётининг табиқаланиши чуқурлашиши ва миллий иқтисодиётларнинг ўсиши шароитида санат ривожланиши даражаларидаги тафовутнинг ўсиши шароитида санат мамлакатларига тобора кучайиб бораётган эркин савдо гоҳси бошланиши бу ҳақиқатни тушунтирди. Уларнинг иқтисодий ва сиёсий позициялари, тарихий сабабларга кўра жаҳон иқтисодий алоқаларига бошқаларникидан кечроқ кўшилган мамлакатларда бутунлай бошқача вазият вуқулга келди ва бу уларнинг қарамлиқ ҳолатига олиб келди. Ушбу мамлакатларда ташки иқтисодий стратегияларни ишлаб чиқишда улар протекционизм ва марвум марнода иқтисодий миллатчилик позицияларидан кесиб чиқилдиар. Бирок, жаҳон бозориди рақобатнинг кучайиши билан кўплаб иқтисодий ривожланган давлатлар, айниқса глобал моливий-иқтисодий инкироз шароитида, ташки иқтисодий стратегиясини ишлаб чиқишда протекционизмининг айрим элементларидан фойдаланишга мажбур бўлдилар. Мамлакатнинг ташки иқтисодий стратегиясининг муҳим асосларини танлаш мамлакатнинг иқтисодий ва табиий сароҳиятига боғлиқ: атар мамлакат халқаро меҳнат тақсироти тизимида нисбатан осон кўшилшини кутиётган бўлса, унда асосий эътибор эркин савдо тамойилларига қаратилди. Акс ҳолда, мамлакат протекционизм элементларига риоя қилган ҳолда ўз иқтисодиётини ташки таъсирлардан химов қилишга интилади. Аксарият ривожланган мамлакатларнинг ташки иқтисодий стратегиясини амалга оширишда эркин савдо тамойилларини ёйиш бўйича фаол харажатларига қарамай, сўнги ўн йилликларда белгиланган давлатларнинг ташки иқтисодий соҳага таъсири янги йўллар билан сезиларли даражада ошди. Бу кўп жихатдан ўзларининг иқтисодий комплексини ривожлантириш бўйича кўрилган чоралар ташки иқтисодий соҳада акс этганили билан боғлиқ. Мамлакатлар ўртасида ташки иқтисодий алоқаларнинг фаоллашиши, ҳаётнинг турли соҳаларида хар

томонлама ҳамкорлиқни ривожлантириш давлатнинг ички манфаатлари билан шерик мамлакатлар манфаатлари оқилона биравлишини таъсозо тўди. Буларнинг барчаси нафакат алоҳида тармоқлар ва минтақалар, балки бўлун миллий иқтисодиёт самардорлиги мезонларини аниқлашга ёйлашувларни ўзгартириши мумкин эмас эди.

Алоҳида мамлакат ички иқтисодий сиёсатининг бошқа мамлакатлар иқтисодиёти учун мумкин бўлган оқибатларини ҳисобга олишни талаб қилди. Миллий иқтисодиётларнинг ўзаро боғлиқлигини аниқлаш, бу давлатнинг ташки иқтисодий сиёсатига таъсири алақачон қайд этилганлиги дунёнинг етакчи мамлакатларининг мувофиқлаштирилган ташки иқтисодий сиёсатини келтириб чиқарди, деб таҳмин қилиш манталан тўғри бўлар эди. Ўтган асрнинг иккинчи ярмида шаклланган ушбу тенденция хозирги кунга қадар амал қилмоқда, бунинг аниқ таълиги етакчи интеграция бирлашмаларининг муваффақиятли фаоллигидир. Шу билан бирга, ушбу ҳолатдаги изчиллик турли мамлакатларнинг ташки иқтисодий стратегияларининг бир хиллигини аниқламайди. Мамлакатларнинг ташки иқтисодий сиёсати шакллари ва усулларининг хилма-хиллиги, бйзининг фикривизча, қуйидаги омиллар билан изоҳланади.

Биринчидан, замонавий шароитларда марвум бир мамлакатнинг жаҳон иқтисодиётидаги ўрнини белгилайдиган кўрсаткичларни аниқлашга ёйлашувлар ўзгарди. Узок вақт давомида халқаро меҳнат тақсироти тизимида мамлакатнинг етакчи мавқеини миллий иқтисодиётнинг тўғри танланган иқтисослашувни таъминлаши мумкин, деб ҳисоблар едилар. Асосий эътибор мамлакатта марвум бир товар ёки хизматнинг ишлаб чиқариш харажатларини нисбатан паст бўлишини таъминлайдиган қийсий афзалликларни аниқлаш ва саклашга қаратилди. Глобаллашув шароитида, фан ва техника ютуқларини оммавий ишлаб чиқаришда фаол таъбиқ этиш, нарух омилли миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини белгилайдиган ягона омил эмас. Шу муносабат билан, ўзгарган шароитларда ташки иқтисодий стратегияни тақомиллаштириш билан бирга, мамлакатлар иқтисоний-маданий, бошқарув, мармурий ва бошқа омилларга кўпроқ эътибор беришни бошладилар. Факатгина битта мамлакатта хос бўлган ва бошқалар учун харажтерли бўлмаган омилларни ҳисобга олиш зарурати жаҳон амалиёти иқтисодий ривожланишш моделларини автоматик равишда бир мамлакатдан иқкинчисига ўтказишнинг номувофиқлигини аниқ кўрсатиб бертанлиги сабабли юзатга келди. Замонавий шароитда на табиий ва меҳнат ресурслари энди ташки иқтисодий сиёсатни олиб боришда ҳади килувчи омил бўлаб қолмайдн. Япония ва Жануби-Шарқий Осиё давлатларининг ютуқлари мамлакатнинг ҳеч қандай табиий ресурсларга эга бўлмадан жаҳон иқтисодиётида муносиб ўрин эгаллаши мумкинлигини аниқ кўрсатиб турибди. Мамлакатнинг меҳнат тақсироти ўрнини билан таъминланиши мамлакатнинг халқаро меҳнат тизимидаги ўрнини белгилашга таъсир қилувчи омил сифатида қуйидагиларни таъкидлаш

мумкин. Замонавий шаронгта ташки иктисодий стратегиянинг шакллари бу каби меҳнат ресурслари билан эмас, балки янгиликка мойил бўлган маддали кадрларнинг мавжудлиги билан белгиланади.

Дарҳақиқат, ривожланиш йўналишлари илмий-техник тараккиёт билан белгиланган мамлакатни жаҳон иктисодиётида муносиб ўрин билан таъминлашга қаратилган ташки иктисодий стратегия ўз ишчи кучининг паст сифати шаронгта муваффақиятли бўлишини кўтиш жуда кийин.

Миллий иктисодиётнинг ички бозори анъанавий равишда ташки иктисодий сиёсатнинг хилма-хиллигини белгиловчи омиллар қаторига кириди. Ички бозорнинг имкониятлари қанчалки юқори бўлса, юқори рентабеллики таъминлайдиган стандартлаштирилган маҳсулотларини оммавий ишлаб чиқаришни кенгайтириш шунча истиқболли бўлади. Замонавий шаронгта, бизнинг фикримизча, ҳал қилувчи омил ички бозорнинг имкониятлари эмас, балки унинг тузилиши, жаҳон бозори талабларига мувофиқлиги ҳисобланади. Ички бозорнинг замонавий таркиби маҳсулотларини шерик мамлакатларнинг барқарор иктисодий ривожланишини таъминлайдиган, яъни уларнинг қарамлигини оширадиган тармоқларни ўз ичига олиши керак.

Ғарбий Европа мамлакатларининг тажрибасини кўриб чиқиш учун Германия ва Францияга мурожаат қилайлик, чунки биринчи ҳолда биз чуқур иқтисодий ўзгаришларни бошлан кечирган мамлакат ҳисобда. Иккинчидан - аниқ иктисодиётни билан ажратиб турадиган, бир вақтнинг ўзига бозор иктисодиётига эга бўлган ривожланган давлатлардан бири бўлган социалистик анъаналарга эга мамлакат қуриб чиқамиз. Иккинчи Жаҳон Урушидан кейинги бarchа даврда ГФР ташки иктисодий сиёсати немис саноатининг позициялари анъанавий равишда қучли бўлган жойларда ҳалқаро меҳнат тақимоти тизимида мамлакатнинг давлатни мустаҳкамлашга йўналтирилган алоҳида мўътадиллик ва чеклов билан ажратиб туради.

Хукумат ариалашуви кўлами бошқа мамлакатларга қараганда камроқ, чунки шахснинг машаққатли, ҳалол, интизомли меҳнатига асосланган хусусий сектор ўзини ўзи бошқариши бошқа ривожланган мамлакатларга қараганда ҳар доим юқори бўлган. Хорский инвестицияларнинг нисбатан паст даражаси (жами инвестицияларнинг 10 фоиздан камроқ) маълум даражада миллий иктисодиётнинг ташки молиявий манбаларга боғлиқлигини паст даражада кўрсатади.

Германия иктисодиёти жаҳон иктисодиётга юқори даражадаги интеграция билан ажратиб туради. Экспорт ҳажми бўйича мамлакат Европада биринчи ўринни эгалдайди. Худди шу кўрсаткичлар импорт учун оддий ҳисобланади. Германия Федератив Республикасининг ташки иктисодий сиёсати эҳтиёткорлик, уйчанлик, боқимлик билан ажратиб туради ва ҳалқаро меҳнат тақимоти тизимида мамлакат учун юқори

иктисодлашган, юқори сифатли машинасозлик, кимё ва бошқа саноат маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи сифатида ўз ўрнини сақлаб қолишга қаратилган.

Франция Ғарбий Европанинг ривожланган, доимий равишда иқтисодий йўналтирилган иктисодиётни намойиш этадиган мамлакатлардан биридир. Франциянинг ташки иктисодий сиёсати, унинг иктисодий моделининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, ҳар доим юқори даражадаги протекционизм билан ажратиб туради. Европа Иттифоқи доирасидаги интеграция жараёналарининг ривожланиши билан назмат аста-секин ўзгаришни бошлади. Протекционизм аста-секин экспортга йўналтирилганиги билан тўлдирила бошлади. Бундай шаронгта асосий эътибор мамлакатни жаҳон бозорларига кириб боришини таъминлайдиган истиқболли экспорт тармоқларини аниқлашга қаратилди. Мамлакатда йирик тармоқ тақикот марказлари ташкил этилди ва истиқболли тармоқлардаги хусусий компаниялар давлат томонидан қатта молиявий қўмақ олди. Ушбу кенг кўламли экспортни ривожлантиришга йўналтирилган натижалар бир хил эмас. Ёвзы ҳолларда (темир йўл транспорт, ядро реакторлари, аэрокосмик дастурлар) давлат ташки иктисодий стратегияни амалга оширишда ишонил муқим бўлган ишлаб чиқариш қувватларини яратилга муваффақ бўлди, бошқаларда давлат қаражатлари қўтилган натижаларни бермади.

Энг узоқ вақт давомида Франция мавжуд иктисодий тузилмаларни, иқтисодий таъминотнинг эришилган даражасини сақлаб қолиш учун хукумат чораларидан фойдаланишга ҳаракат қилди ва ташки иктисодий тартибга солиш асосан импортнинг умумий ҳажминини қаматиришга қисқартирилди. XX асрнинг охирида ташки иктисодий сиёсат натижалари ва сарфланган ресурслар ўртасидаги зилзила аниқ намоён бўлди. Франциянинг ташки иктисодий сиёсати олиб бориш тажрибаси ва ундан Ўзбекистон Республикаси фойдаланиши мумкин, таркибий ўзгаришларни амалга оширишда истиқболли тармоқларни ривожлантириш бошқаларга зарар етказмаслиги керак деган фикрни тасдиқлайди.

Япония замонавий иктисодий дунёда жуда қатта маънаега эга. Европа цивилизацияси билан ирсий алоқага эга бўлмаган бошқа бирон бир мамлакат жаҳон иктисодиётининг етакчиси бўлган ривожланган саноат қудратлари орасида тенг ҳуқуқли шерик сифатида қирлишга муваффақ бўлмади. Урушдан кейинги даврдан то ҳозирги кунгача Япониянинг ташки иктисодий сиёсати бир неча бор зарур тузатишлардан ўтди. Дастлабки боқимчида мамлакат "миллий протекционизм"га риоя қилин, бу ички бозорни ўзи ишлаб чиқарувчиларининг ривожланишини таъминлаш учун зарур даражада ҳимоя қилишни аниқлади. Шу билан бирга, уларнинг рақобатбардошлиги муаммосига қатта эътибор берилди. Урушдан кейинги ривожланиши орқали Япония мамлакатнинг ҳалқаро иқтисодлашуви ҳар доим ҳам мавжуд ишлаб чиқариш омиллари билан белгиланмаслигини

- маҳсус иқтисодий зоналар. Табиий-иқтисодий салоҳиятидан ва рақобатдош устуңликларидан самарали фойдаланиш асосида минтақани жадал ривожлантириш учун маҳсус режимларни яратиш. Бунга қўйилган кирди: эркин иқтисодий зоналар, масалан Шенжен, Чжухай (Хитой), Находка, Калининград (Россия), "Навоний" ЭИИЗ (Ўзбекистон) ва бошқалар; бизнес зоналари, масалан, АКШда 1500 дан ортиқ зоналар, Буюк Британияда 27 дан ортиқ зоналар, оффшор зоналар (Кипр, Кайман ороллари ва бошқалар) мавжуд; соя инновацион зоналари, масалан, Силикон вэллиси (АҚШ), Бангатор (Хиндистон), Текуба технополис (Япония) ва бошқалар;

- минтақаларни ривожлантиришнинг кластер механизми. Масалан, Германияда 1995 йилдан бери Ёно Реглио биотехнологик кластерларини яратиш дастури мавжуд. Буюк Британияда ҳукумат Эдинбург, Оксфорд ва Жануби-Шарқий Англия атрофларида биотехника фирмаларининг асосий жойлари сифатида аниқлади. Норвегияда ҳукумат денгиз соҳасидаги фирмалар ўртасидаги ҳамкорлиқни рақобатлантирмоқда. Финляндияда 1995 йилда Алвантаге Финланд - Финнинг Индустриес Футуре номи билан кенг қўламли тадқиқотлар бошланди, унда ривожланиш тенденциялари аниқланди ва потенциал кластерларнинг рақобатбардорлиги истиқболлари баҳоланди. Финляндия иқтисодиётини ўрганиш институт (ETLA) тўғрисида асосий кластерни аниқлади: ахборот ва телекоммуникация, металлургия, энергетика, бизнес хизматлари, соғлиқни сақлаш, муҳандислик, озиқ-овқат ва қурилиш. Ўқимларни тарқатишда ушбу кластерлардаги фирмаларнинг яқин ўзаро алоқаси уларга асосий рақобатчиларга нисбатан рақобатбардор устуңликларни тақлим этди (Финляндия ҳам тадқиқот, ҳам технология хамкорлик нуктаи назардан етакчи ўринни эгаллайди); экспорт қилувчиларни, кичик бизнесни ва хусусий тадбиркорлиқни қўллаб-қувватловчи институтларни шакллантириш. Бу кичик бизнес вақиллари, масалан, экспорт қилувчилар уюшмаси (Малайзия, Таиланд ва бошқалар), ташки савдо уюшмалари (Туркия), иқтисослашган ташки савдо компанияси "Ўтадбиркорекспорт" (Ўзбекистон) ва бошқалар учун жаҳон бозорларига кириш ва ишлаш учун шароит яратишга ёрдам беради.

Шундай қилиб, юқорида айтиб ўтилганларнинг барчасидан қўйилган хулосалар чиқариш мумкин:

- давлатнинг ташки иқтисодий сиёсати деганда ташки иқтисодий алоқаларнинг барча турларини тартибга солиш ва уларни амалга ошириш режимини белгилашга қаратилган тадбирлар мажмуи тушунилади. Замоनावий шароитда ташки иқтисодий алоқаларни давлат томонидан тартибга солишнинг долзарблиги жаҳон молиявий-иқтисодий Инкирози муносабати билан ортиб бормоқда;

- мамлакатларнинг тобора ортиб бораётган ўзаро боғлиқлиги, Шунингдек давлатнинг иқтисодий функцияларини такомиллаштириш зарурлигини ҳисобга олган ҳолда, мамлакатларнинг ташки иқтисодий стратегиясининг турли йўналишларини белгилайди;
- иқтисодиётни таркибий қайта қуриш иқтисодий ривожланиш даражаси ва ҳалқаро меҳнат тақсимоти тизимидаги ўрнидан қайта назар, барча мамлакатлар томонидан амалга оширилади. Таркибий қайта қуриш - бу иқтисодиётнинг ички ва ташки соҳаларининг ўзаро таъсирининг табиий натижасидир, бу жаҳон бозорига ўз мавқеини мустаҳкамлашга интилишдан келиб чиқади;
- давлатнинг ташки иқтисодий стратегиясига маълум таъсир жамиятда иқтисодий ривожланишни рақобатлантирувчи қадриятларнинг мавжудлигини белгилайдиган тарихий анъаналар ва меъталитет каби кам ўрганилган омиллар таъсирида бўлади;
- иқтисодий ўсиш учун шарт-шароитларни таъминлашга интилаётган миллий иқтисодиётлар ташки иқтисодий алоқаларнинг мавжуд шароитларига энг мақбул моделларни танлайдилар - экспорт ва импорт ўрнини босишга йўналтирилган модел. Иқтисодий ривожланиш моделларининг ушбу концепциялари сезиларли фарқларга қарамай, бир нарсата ўхшашдир - мавжуд тизимни ўзгартиришни мақсад қилган, молиявий манбаларнинг ташки манбаларига таянган, таркибий қайта қуриш олиб борадиган ва ички ва ташки иқтисодий ривожланишнинг устувор йўналишларини белгилайдиган иқтисодиёт. Япония ва Жануби-Шарқий Осиё мамлакатлари таърибаси Ўзбекистон учун фойдаландир, улар изчил давлат сиёсати билан мамлакат жаҳон микёсда ўзининг муносиб ўрнини эгаллашнинг исботлади.

Биринчи боб бўйича хулосалар:

- рақобатбардорлик - бу бозор муносабатларидаги асосий иқтисодий тоифалардан бири бўлиб, у маҳсулот, қорхона, саноат, минтақа, мамлакат даражаларида шаклланиди ва умуман, бошқа андозалар билан рақобатта қарши туриш қобилиятини ифода этади;
- аҳолининг ўсиб бораётган эҳтиёжларини қамраб оладиган иқтисодий ривожланишнинг хозирги босқичида рўй бораётган инвестициялар учун минтақаларнинг тобора қучайиб бораётган рақобати минтақавий рақобатдошлиқнинг моҳияти ва иқтисодий мазмунини очиб берилган талабларни қучайтиради;
- Ўзбекистонда иқтисодиётнинг барқарор ўсиши ва ташки савдо қўрсаткичлари хом ашё қазиб олишни қўлайлиги каби экстенсив омиллар туфайли эмас, аксарият ҳолларда бизнесни ривожлантириш ва инвестицияларни жалб қилиш учун қўлай шароитлар яратиш, солиқ юқини қаматириш, давлат активларини хусусийлаштириш, узоқ

муддатли инвестицияларни раёбатлантириш ҳисобиға таъминланган лойиҳалар:

- глобаллашув - бу замонавий дунё жараёнининг ҳаракатлантирувчи кучи ва ҳар қандай мураккаб ҳолиса сингари нафакат янги имкониятлар беради, балки янги хатарларни келтириб чиқаради. Ўзбекистон бозор иқтисодиётини янги ривожлана бошлаган мамлакат бўлиб, рақобатбардош миллий иқтисодиётни шакллантириб, унга самарали мослашиши керак.

2.2. Хорижий мамлакатларда минтакаларни комплекс ривожланишнинг тартибга солишнинг шакли ва усуллари

Дунёнинг кўпгина мамлакатларида минтакаларнинг иқтисомий-иқтисодий ривожланиш миллий дастурини амалга оширишда, муҳим аҳамиятта эга бўлган ҳудудларни ривожлантириш шароитларини бир-бирига яқинлаштириш, табиий-иқтисодий салоҳиятдан фойдаланиш самаралорининг ошириш ва янги тузилган туманларга хорижий сермояларни жалб қилиш ва ҳудуд иқтисодиётини комплекс ривожлантириш учун иқтисодий раёбатлантиришнинг турли шакли ва усулларидан фойдаланилади.

Бarcha ривожланган, шу билан бирга ривожланаётган мамлакатларда ҳам умумминтакавий муаммолар мавжуд бўлиб, бу мамлакатларнинг иқтисодиёти етарлича ривожланган ва иқтисомий-иқтисодий жумладан, минтакавий ўзгаришларнинг динамикасини сақлаб қолади, нуктаи назардан ҳам. Бу биринчи навбатда, Хитой, Бразилия, Мексика каби мамлакатлардир. Ушбу мамлакатларнинг минтакалари ҳалқаро иқтисодий маконга фазл жалб қилиш (Хитойнинг эркин иқтисодий зоналари), янги минтакаларни иқтисодий ўзлаштириш (Бразилия), транспорт ва энергетика қурлиши (Бразилия, Хитой), минтакалараро интеграцияни раёбатлантириш, саноатни (айниқса, қичқ қорхоналарни) қилшюк жойларда жойлаштириш ва ривожлантириш бoрсидати эришган ютуқлари таъкиот учун муҳим аҳамиятта эга.

Минтакавий ривожланиш бўйича жаҳон таърибасини ўрганишнинг асосий вазифаси, мамлакатдаги у ёки бу минтакавий муаммоларни яқшироқ тушунишдагина эмас, балки уларни ҳаг қилиш усулларини ўрганишдир.

Европа Иттифоқи томонидан қабул қилинган Минтакавий ҳартия (1988 йил) ва бошқа катор ҳужжатлар шундан далолат берадики, мазкур интеграциявий блок доирасида минтакалараро муносабатларнинг янги моделни шаклланиши юз бермоқда. Бу беришган соҳада миллий қонуни меъёрларининг яқинлашуви ва тегишли институтларнинг аста-секин ривожланишида ўз ифодасини топади. Маастрихт шартномасида субсидиялар таъминининг киритилиши, қарорлар қабул қилишдаги субдавлат даражасининг тобора ўсиб бораётган аҳамиятнинг тан олиншига ёрдам беради. Янги масалаҳат идораси - минтакалар Қўмитасининг ташкил этилиши ҳамда минтакаларнинг Европа Иттифоқи сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга оширишдаги мустақиллиги, Европа Иттифоқининг минтакавий ҳокимиятлар билан тўғридан-тўғри мулоқот қилиши, тобора ривожланиб бораётган минтакавий ҳамкорлик ҳам шундан далолат беради.

Европа Иттифоқининг минтакавий сиёсатини амалга ошириш учун таркибий жамғармалар ва Европа инвестиция банки ресурсларининг тўртдан бир қисми ажратилган ва у қўйилган устуворликка асосланди:

колок туманларни ривожлантиришни раёбатлантириш, саноат колокитини бошидан кенгайтириш минтакаларга ёрдам бериш, турган ишсизликка қарши курашиш, ёшлар учун янги иш жойларини яратиш, атқар туман хўжаликлари ривожланишини жадаллантириш ва тарқибий қайта куриш.

Италиянинг жанубида инфратузилмавий ва бошқа лойиҳаларни амалга ошириш бўйича объектларга табақалантирилган давлат ёрдаминини кўрсатувчи махсус жамғарма фаволит юритлади («Жануб қассаси»).

Болгарияда мақсадли давлат дастури, алоҳида туманларнинг жаллат ривожланишини таъминлаш бўйича махсус жамғармалар тузилган. Унинг маблаглари мамлакат иқтисодиётидаги сармов киритмаларнинг тахминан 1,5 фоизини ташкил қилади.

Вентрияда худудларни мажмуали ривожлантиришнинг марказий жамғармаси фаволит юритлади, у қуйидаги учта мақсадли жамғармалардан иборат:

- саноатни маҳаллийлаштириш жамғармаси, шаҳарнинг ривожланиш режасига мос келмайдиган, отир меҳнатга асосланган корхоналарни пойтахтдан ташқарига чиқаришни таъминлайди;

- колок худудларни ривожлантириш жамғармаси, алоҳида ажратилган худудлар иқтисодиётини кўтариш, яъни иқтисодий-иқтисодий ва экологик танг ахволдаги минтакаларда саноатни ривожлантириш суръатларини жадаллантиришга кўмаклашади;

- саноат тармоқининг тарқибий ўзгаришга йўналтирилган ва бандликни таъминлаш муаммолари билан шуғулланувчи жамғарма.

Давлат бюджетидан ажратиладиган жамғарма маблаглари мамлакат сармов киритмаларнинг 0,5-1,0 фоизини ташкил этади. Худудий ривожланиш марказий жамғармасининг маблагларини тақсирлаш таъминлайди, худудий ривожланишнинг давлат концепциялари билан бирга 15 йилга белгиланади.

Бозор иқтисодиёти ривожланган кўпгина мамлакатларда минтакавий сисёат нисбатан бир хилдир. Ушбу мамлакатларнинг минтакавий сисёатига умумий белгилар бўйича худудий бошқаруvingнинг тўрта йўналишини бир-биридан ажратиб бўлиш мумкин. Биз Ўзбекистон шароитига тўғри келадиган учта йўналишни кўриб чиқамиз, уларнинг барчаси сармовларнинг худудлар бўйича муайян қайта тақсимланишини таъминлайди.

Биринчи йўналишга, саноатни ривожланишдан худудларга инфратузилмавий хизмат кўрсатиш ва уларнинг бошқа худудлар билан алоқаларини ривожлантиришга қаратилган чора-тадбирлар қиради. Бу тадбирлар асосан қишлоқларда ва аҳолиси кам туманларда кен қўлланилади. Ушбу тадбирларнинг амалга оширилиши корхоналарнинг жойлаштириш шароитларини тенглаштиришга ёрдам беради.

Республикамиз учун бу йўналиш мос келадиган негизги, аҳолининг катта қисми қишлоқда яшайди у ерда ишлаб чиқариш ва иқтисодий

инфратузилма яхши ривожланмаган. Шу боис, қишлоқларда ва аҳолиси сийрак туманларда инфратузилмавий тармоқларни жадал ривожлантириш учун инфратузилмавий объектларни ширкатларга 5 йил муддатга бепул ижарага бериш кейинчалик уларни меҳнат жамомаларига сотиш мақсадга мувофиқдир.

Иккинчи йўналишга, саноатни кўпроқ ривожланган туманлар ва шаҳар агромерцияларига нисбатан чекланган чоралар (маъмурий ёки молиявий асцирлаблар) қўлланилади. Бу муаммони худудларда саноат корхоналарини ташкил қилиш ва шу тарика худудий номутаносибликларни барҳам топишга имкон беради. Аксарият ривожланган мамлакатларда қўлланиладиган минтакавий сисёат воситалари умуман ундовчи характерга эга. Уларнинг бевзларитина чекланган чораларни қўллайди. Бу чоралар, аввало, аҳолиси зич саноат минтакалари ёки иқтисодий ривожланган худудларда саноат корхоналарининг қўлайлигини чеклашга қаратилган. Улар корхоналарнинг кам ривожланган худудларга ситкилишга имкон берилади. Бундан ташқари, мазкур чора-тадбирлар таъбиат ва бошқа ресурсларга салбий таъсирини камайитириш учун ҳам қўлланилади.

Ҳозирги кунда кичик шаҳарлар, шаҳар типидиги кўрғонлар, қишлоқ аҳоли пунктларида янги саноат корхоналарини куриш долзарб муаммо ҳисобланади. Бу борда, Япония тажрибаси ўрниги. Куньякар мамлакат шаҳар марказларида аҳоли ва саноат объектлари зичлигини камайитириш учун янги корхоналар курилиши ва мавжуд корхоналарни кенгайитиш чеклашга қаратилган катор қонунлар қабул қилинган.

Бундан ташқари, Токио ва Кинка каби аҳолиси кўп шаҳар агромерцияларидиги саноат корхоналарини бошқа худудларга кўчириб мақсадлига саноатни маҳаллийлаштириш тўғрисида қарор қабул қилинган. Ушбу қонунга мувофиқ давлат бир минтакадан бошқасига кўчган корхона ва муниципалитетларга субсидиялар ажратлади. Шунингдек корхона бир минтакадан (кўчир) иккинчиси (жойлаштириш) кўчганда, талбиркорлар қафлагланган сууда олиши, корхонанинг кўчмас мулкига нисбатан кўчирга мўлжалланган тезкор амортизация тартибидан фойдаланиш ва жойлаштириш минтакасида доний сармов солиқларидан тўлиқ ёки қисман озод бўлиши мумкин.

Учинчи йўналиш яъни муаммони худудларни ривожлантириш мақсадлига хуусурий саноат сармовларини жалб қилишни раёбатлантириш муҳим аҳамиятга эга. Бу саноат ва иқтисодиётнинг бошқа тармоқларини жойлаштириш давлат таъсири тизимининг энг асосий йўналишидир.

Ривожланган мамлакатларда минтакавий бошқаруvingнинг учинчи йўналиши раёбатлантириш воситаларининг турли-туманлиги ва кўп қўлланилиши билан фарқ қилади. Иқтисодий Ҳамкорлик ва Тараққиёт Таъкилотига 18 та мамлакатдан берилган маълумотлар шунини кўрсатадики, энг кўп тарқалган раёбатлантириш дастақлари қуйидагилар бўлган:

саноат корхоналарига сармоявий мукофотлар, машина ва жихозларга эсда кафолатлари;

- ер ва саноат майдонларини сотиб олиш учун ёрдам;
- ишчи кучини тайёрлаш учун ёрдам, кредитларга имтиёз; фонзлар;
- турли солиқлар, сармоялар, саноат биноларини қуриш учун ёрдам;
- корхоналарни қўчириш учун мукофотлар ва уларнинг бошлангич жойлаштириш учун субсидиялар.

Бундан ташқари, қатор мамлакатларда раббатлантиришнинг қуйидаги турлари ҳам қўлланилади:

- ижтимоий таъминот учун субсидиялар;
- ишчи кучига сарфланган харажатлар учун субсидиялар;
- фойда солиғи учун имтиёзлар;
- эксплуатация харажатлари учун ёрдам ва ҳоказолар.

Минтакавий сиёсат доирасида саноатни ривожлантиришга ёрдам бериш қўлами ва шароитлари ҳам, мамлакатлар ва ҳудудлар бўйича ҳам бир-биридан кескин фарқ қилади.

Германияда инвестицияларнинг 7,5 фоизини инвестициявий субсидиялар, 10 фонз-25 фоизини эса инвестициявий мукофотлар ташкил қилади. Қичик фонз билан 10-15 йил муддатга 200 минг еврогача бўлган кредитлар ҳам берилиши мумкин. Амортизация ажратмалари учун махус руҳат: 50 фонзгача-қўча мулк учун, 30 фонз-қўча мулк ва солиқлардан озод қилинган заҳиралар учун қўлланилади.

АҚШда қўчмас мулкни тўғридан-тўғри молиялаштириш учун лойиҳа умумий қийматининг 65 фонзгача заём ва ҳақ тўлашмайидан салдонинг 90 фонзгача заём кафолати берилади. Барча лойиҳаларда сармоядорнинг ҳуқуқий капиталга 15 фоизни ташкил этиши белгиланган бўлиши керак.

Францияда минтакавий ривожланишни қўзғатган ҳолда саноат корхоналарини бир ердан иккинчи ерга қўчириш учун мукофотлар 1 та ишчи ўрни учун қўли билан 25 минг евро, хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарини жойлаштириш учун - 20 минг еврога тенг (бирок 5 минг еврога қисқариш эҳтимоли ҳам бор). Илмий-текшириш муассасаларини жойлаштириш учун мукофотлар солиқ солишмайидан инвестицияларнинг 20 фонзгача этиши мумкин.

Маҳаллийлаштириш учун қолламалар корхоналарни бузиш ишларида сарфланган харажатларнинг 60 фоизини, корхонани қўчириш бўйича харажатларнинг 60 фоизини ва қайта монтаж қилиш ишлари чиқимларининг 60 фоизини ташкил қилади.

Қишлоқ ҳўжалиги учун махус ёрдам биринчи 10 та ишчи ўрни учун хар бир ўринга 20 минг евро, микродола белгиланиб ўттизта ишчи ўринга еттунача қамаяди. Ер майдонлари ва саноат биноларини харид қилиш учун субсидиялар ер ёки унинг ижараси учун бозор нарҳининг 30 фоизгача қисқарили, бинолар нарҳини тўлаш муддатлари эса 15 йилгача

узайтирилади. Ишчи кучини тайёрлашга ёрдам таълимга сарфланган барча харажатларнинг 25-40 фоизини ташкил қилади.

Буюк Британияда ўтган асрнинг 70-йиллари охирида махус ривожланиш ҳудудларида саноат биноларини қуриш учун мукофотлар барча инвестицияларнинг 22 фоизини, ривожланиш ва оралик ҳудудларда бу кўрсаткич 20 фоизни ташкил қилади. Шимоллий Ирландияда жихозлар ва саноат ривожланиш учун мукофотлар 30-50 фонз оралиғида бўлган. Ёрдам кўрсатиладиган ҳудудларда завод биноларининг қурилиши 2 йилга (махус ривожланиш ҳудудларида - 5 йилгача) ижара солиқларидан озод қилинади. Шунингдек 5 йилгача ва икки йил муддатга имтиёз берилади. Ёрдам омаднинг ҳудудларида корхоналарнинг қўчириш ва янги ерда жойлаштириш учун сарфланган харажатларнинг 80 фонз турли харажатлар билан қопланади. Шимоллий Ирландияда - бу кўрсаткич 100 фонзгачадир. Шунингдек биринчи қурилишнинг салмоқли қисми ҳам қопланади.

Швецияда корхона ва фирмаларга бериладиган субсидиялар микдори қурилиш қийматининг 35 фонз-65 фонзгачани ташкил қилади. Заёмлар, бинолар ва ускуналар ҳамда машина-жихозлар учун умумий евроларнинг учун икки қисми билан чекланади. Қўрсатиладиган ёрдам қурилиш жойи ҳукумат томонидан текширилгандан кейин дарҳол қўрсатилади ва асосан ҳисоблаб чиқилади.

Японияда ҳуқуқий саноат компаниялари саноат ва ижтимоий инфратузилмани яратиш учун ажратилган маблағнинг 25 фонзгача микдорида давлат ёрдами олиши мумкин. Бу ёрдам имтиёзли кредитлар (яъни 7-7,5 фонз ҳисобида) ва маҳаллий кредитлар бўйича фонзларни тўлиштиришга ўз ифодасини топади. Табирикорларга муаммоли ҳудудларда янги корхона барпо этиш ёки қўчиришга ундовчи бошқа раббатлантириш усуллари, ҳуқуқ, солиқ ставкаларининг пасайиши, жихозларнинг тезкор амортизацияси учун четқармалар, имтиёзли кредитлаш, жихозлардан 10 фонзлик четқармалар, қурилма ва бинолардан биринчи йил учун, давлат корхоналаридан асбоб-ускуналар ижараси ва ҳоказолардан - 15 фоизли четқармалари ҳам қўлланилади.

Инвестицион муҳитни яхшилаш хорижий капитал киритмалардан самарали фойдаланиш, янгор технологияларни жабб қилиш, махсуслот сифатини ошириш, валюта тушумини қўлайлаштириш учун экспорт ҳажмини кенгайтириш, миллий иқтисодиётни ривожлантириш мақсадида, ХХРда, Давлат кенгаши томонидан хорижий инвестицияларни жабб қилишни раббатлантириш бўйича махус қарор ва қўшма корхоналар тўғрисида қонун қабул қилинган. Ушбу меъёрий ҳужжатларга мувофиқ хорижий компаниялар, корхоналар ва бошқа ҳўжалик ташкилотлари ёки алоҳида шахсларни (чет эллик сармоядорлар), ХХР ҳудудида чет эл капитални яхшироқ қўшма корхоналар ташкил қилиш давлат томонидан раббатлантирилади. Давлат қўйидаги хорижий сармоя ҳисобида қурилган корхоналарга алоҳида имтиёзлар беради:

- маҳсулот экспорт қиладиган корхоналар;
- илг'ор технологияларга эга бўлган корхоналар.

XXРда маҳсулотни экспорт қиладиган ва илг'ор технологияларга эга бўлган корхоналар қуйидаги имтиёزلарга эга:

ер майдонларидан фойдаланиш учун имтиёзлар (аҳоли энч жойлардан ташқари). Бунда маҳаллий ҳукумат маълум муддатта корхоналарни ер солигидан озод қилиши мумкин;

сув, электрэнергия, транспорт хизматлари ва алоқа воситаларидан имтиёз фойдаланадилар, бунда маҳаллий давлат корхоналари учун белгиланган меъёрлар асосида тўлов ҳажмлари белгиланади;

қиска муддатли заёмли айланма жамғармалар, суудалар ва бошқа кредитлар олишда имтиёزلардан фойдаланадилар.

АҚШда молиявий ёрдам тизимининг вазифаларидан бири, бу - минтакаларнинг иқтисодий ривожланиш даражаларини тенглаштиришдир. Аммо унинг «қайта тақсимловчи самараси» ижобий таъсир билан бирга, бир томондан шимолӣ ва шимолӣ-шарқий штатлар, иккинчи томондан ғарбий штатларнинг иқтисодий ривожланишидаги номутаносибликларини кучайтирди.

Ушбу жараён мамлакат жанубида урушдан кейинги йилларда кишлоқ хўжалигини оммавий субсидиялашга ўтатч бошланди. Бу камбағалларнинг Шимол шаҳарларига кўчиб кетишига олиб келди, окйбатда бу шаҳарлар иқтимоий ёрдам дастурлари ҳаққини анча кенгайтиришга мажбур бўлишди. Шундай қилиб, санати ривожланган штатлар даромадларини минтакавий қайта тақсимлаш ҳисобига иқтисодий қолоқ Жануб (қисман Ғарб) штатларини ривожлантиришнинг раёбатлантиришга сарфлангани ривожланган штатлар муаммоларини янада чуқурлаштириб юборди.

Федерал ҳукумат штат ва маҳаллий ҳокимият идораларининг ўзаро молиявий муносабатлари аграр соҳани тартибга солиш бўйича талбирлар ўтказишига катта таъсир кўрсатди. Биринчидан, федерал субсидиялар жойларда ҳокимият идораларининг «молиявий мустаккиллиги»ни оширади ва шу билан аграр соҳадати дастурларни тўғридан-тўғри ва бевосита турли фискал дастаклар ёрдамида молиялашга янада кўпроқ имконият яратди.

Иккинчидан, мақсадли субсидиялар берилганда «муқобил молиялаш» тажрибаси жойларда ҳокимият идораларининг федерал дастурларда иштирокини тақозо этади ва уларга маҳаллий шароитдан келиб чиқиб ушбу дастурларга маълум ўзгаришлар киритиш имконини беради.

АҚШда мулк шакли ва ҳақми турлича бўлган корхоналар - хусусий ерга ва ижарага асосланган майда, ўрта ва йirik корхоналар; оилавий, кўшма фирмалар ва кишлоқ хўжалиги корпорациялари самарали фаволият юритадилар. Улар давлатта нисбатан ўзаро муносабатларда,

Шунингдек кишлоқ хўжалиги соҳасига кирмайдиган корхоналар ва ташкилотлар билан бўлган муносабатларида бир хил ҳуқуққа эгадилар.

Мамлакат кишлоқ хўжалигининг самарали фаволият юритиши кўп амалдан тўғридан-тўғри ва бевосита давлат ёрдами туфайли амалга ошиши мумкин. Ҳар йили ажратиладиган субсидиялар қиймати бўйича АҚШ, Япония ва Европа иқтисодий ҳамжамияти мамлакатларидан кейинги ўринда туради. Бу мамлакатларда кишлоқ хўжалиги маҳсулотлари қийматидати субсидиялар улуши тегишли равишда 70-40 ва 30 фоизни ташкил қилади. Тўғридан-тўғри бюджет дотацияларининг умумий миқдори АҚШда тахминан йилига 7 миллиард долларга тенг. Давлат фирмани бекор қилинганда фермерларнинг даромади 25-30 фоизга тушиб кетиши мумкин.

Фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлаш мақсадлари ва йўналишлари турли-тумандир: аграр маҳсулот ишлаб чиқарувчиларни чет эл рақобатидан ҳимоялаш, ўз-ўзини озик-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш, кишлоқ хўжалиги маҳсулотининг экспорт қилинишини раёбатлантиришдир ва бошқалар. Маҳсулот бирлигининг ҳарид ва бозор нархлари ўртасидаги фарқ миқдоридати компенсация тўловлари кент қўлланади. Экин майдонларини қискартириш учун маҳсус субсидиялар тўланади. Тобий офатлардан қўрилган зарар ҳам субсидияларнинг бошқа турлари билан қопланади, фермер захирасида бўтбойнинг сакланиши, метиоритив ишлар ва ҳоказолар ҳам субсидияланади.

Давлатнинг кишлоқ хўжалигига ёрдамининг энг муҳим томони бу - имтиёзлик солиқ сисёатидир. Фермер хўжаликларининг максимал солиқ меъёри ўтган асрнинг 80-йилларида 28%гача пасайди, солиқ солиш имтиёзининг умумий миқдори эса 60-йилларга нисбатан 3 мартага ошди. Ўрта тўловлар бўйича солиқлар турли йилларда фермерларнинг умумий қаржватлари ўртача 3-5%ини ташкил қилди. Тахлиллар шунини кўрсатадики, фермерларни солиққа тортиш даражаси аҳолининг бошқа турмушлари нисбатан паст. АҚШда субсидияларни қискартириш вазифаси қўйилган, бироқ, хозирги вазият яқин истиқболда миллий аграр соҳани марказдан қўллаб-қувватлаш ва бошқаришдан воз кечиш имконини берадигани.

Қурилган талбирлар туфайли мамлакат кишлоқ хўжалиги учун қарз берувчиларнинг молиявий шароитлари яхшилана борди. Қрелит тизими ўз ичига қуйидагиларни яъни: фермер кредит банклари, кооперативлар учун банклар, фермер ер банкларининг маҳаллий ташкилотлари, ишлаб чиқаришнинг кредитловчи уюшмалар, кишлоқ хўжалигини кредитлаш уюшмалари, федерал кредит уюшмалари, сутурга компаниялари ва бошқаларни олади.

АҚШ кишлоқ хўжалиги Вазирлиги қошида фермерларга қўллаб-қувватлаш маълумияти, хўжалик юритиш ва ривожлантириш эктнёларида бошқа жойдан кредит ололмайдиган фермерлар, кишлоқ

аҳолисига қарз ва дотациялар беради. Агентлик кредит мулаттини узайтирмайдиган кредит берувчилар суудаси бўйича кафолатлар беради. Фермерларга бериладиган молиявий ёрдамнинг ярмидан ортиги хозирги пайтда сууда бўйича кафолат шаклида ифодаланади. Шунини таъкидлаш керакки, мазкур агентлик фермерлар ва кишлок аҳолисига хусусий кредит берувчиларга нисбатан кўпроқ тавakkалчилик билан сууда бериш орқали ёрдам бериш мақсадида ташкил этилган.

Фермерлар мулкни учун суудалар уларга ферма, ерлар сотиб олиш ёки фермаларни кенгайтириш, бинолар қуриш ва таъмирлаш, ер ҳолатини яхшилаш, Шунингдекер ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланишда ёрдам беришга мўлжалланган.

Шундай қилиб, самарали кишлок хўжалиги ишлаб чиқаришининг комплекс ривожлантириш, жумладан, ташки ва ички шароитларини мослаштириш (ресурслар таъминоти, давлат ёрдами, корхона имкониятларини мустаҳкамлаш ва х.к.)га асосланади. Бу бир-бирига мос тармоқлараро товар айирбошлаш ва кишлок хўжалиги учун зарур имкониятлар яратиш шароитида амал қилиши ишлаб чиқариш ва тежамли хўжалик коритишда таъсирчан омилларга таънадиган хўжалик механизми доирасида баъжарилиши мумкин.

Ишлаб чиқариш муносабатларини тартибга солиш дастакларидан нафакат жорий хўжалик коритишда, балки ишлаб чиқариш таркиби ва стратегиясини танлашда истеъмоличилар талабини қондиришда ҳам мукобид (баълансашган) ҳолда фойдаланиш мумкимдир. Мазлумки, давлат идоралари асосан бозор муносабатларини самарали назорат қилиш шарти билан ишлаб чиқаришга бевосита таъсир кўрсатиш вазифасини баъжаради.

Иқтисодий жиҳатдан ривожланган ва рақобатбардош товар ишлаб чиқарувчи корхоналарга кўпроқ эътибор бериш мақсада мувофиқдир, улар каторида йирик ва майда, кооператив ва хусусий, корпоратив ва оилавий, мулкка яққашахс этиликка асосланган акциядор, давлат назоратидати ва хусусий бирлашмаларга жиқлашган ва мустақил ишлаб чиқариш воситаларига этилик ҳуқуқига эга бўлган ва факат хўжалик муносабатлари билан шартнома асосида ишлайдиган, бозорга йўналтирилган ижара корхоналари бўлиши мумкин. Корхоналарнинг истикболли турлаштириш мезони бўлиб, хўжаликлар ўтчаларининг кишлок хўжалик экни майдонлари (сифатни ҳисобга олиб) ва чорва молларининг мавжудлиги, уларни ресурслар (моддий-техник, меҳнат, пул ва бошқа) билан таъминлаш бўйича баълансашганлиги ҳизмат қилади.

Давлатнинг атрар соҳага ёрдам кўрсатиши борсидати амалга ошириладиган ислохотларни таҳлил қилиш шунини кўрсатдики, мазкур соҳада муаммолар етарлича. Бунинг устига, кишлок хўжалигидаги давлат дастурларини амалга ошириш таърибасидан тегишли сабоқ олиш мумкин. Уларнинг баъзиларига алоҳида тўхталиб ўтамиз.

АҚШ федерал ҳукуматининг атрар соҳа ривожланишидаги дастурларининг ақсарияти минтакавий ва маҳаллий ҳокимият вазифалари билан кесипади. Шунинг учун марказ ва минтакаларни давлат бошқарувининг алоҳида йўналишларидаги роли тўғрисидаги масала давлатнинг ўтган асрининг 30-йилларидан бошлаб кишлок хўжалиги иқтисодиётига фаол арағашувидан бўён долзарб бўлган. Марказлашган бошқарув (масалан, 30-йиллар) ҳалқ хўжалиги мажмуаси ваколатлари минтакавий ҳокимият идораларига берилиши билан алмашинган.

Бу даврдаги муҳим сабоқлардан бирини қуйидагича таърифлаш мумкин: катта ваколатларни жойларга бериш асосий ривожланиш кўрсаткичларини таъминлашдаги номуътаносибликка олиб келди. Давлат бошқарувининг марказлашувини бирмунча қучайтириш билан брта кишлок минтакалари муаммоларини ҳал қилиш бўйича марказ, штат ва маҳаллий ҳокимият идоралари ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг янгича принципи — «шериклик принципи» тақлиф этилди. Мазкур принципта биноан, кишлок минтакалари муаммолари факат турли даражадаги давлат идораларининг нодавлат (тижорат ва фойда олмайдиган) ташкилотлар билан бирликлдаги сай-ҳаракатлари эвазига ҳал этилиши мумкин. Бунда асосийси — мақсад йўлидаги хатти-ҳаракатлар федерал даражада мувофиқлаштирилади.

Марказлаштиришнинг бундай самараси маҳаллий даражада ҳам мавжуд. Масалан, кўпгина муаммоларни махус ҳамжамиятлар (масалан, округ ёки муниципалитет) даражасида ҳал қилиш даярли мумкин эмас, чунки уларнинг таъсири яқин атрофдаги қўшни ҳудудлар билан чекланади. Шунга қўра, улар минтакавий даражада, яъни алоҳида ҳамжамиятга нисбатан янада кенг қўламда ҳал қилиниши лозим. Кўпгина ҳамжамиятларнинг бирорта вазифани ҳал қилишдаги ҳамжихатлиги унинг янада самаралироқ ишлашини таъминтайди. Айнан шунинг учун, «ваколатли зоналар» ва «тадбиркорлик ҳамжамиятлари» дастури ишлаб чиқилган.

Федерал ҳукуматнинг ўтган асрининг 90-йилларида кишлоқни ривожлантириш дастурларидаги асосий эътибор бюджет маблағларининг ҳар бир долларидадан максимал самара олишга қаратади. Мазкур тадбир, федерал бюджет тақинидаги қарши қурашишдан иборат бўлиб, бу ҳукуматнинг сўнгги ўн йилликлдаги бюджет сиёсатининг устувор вазифаси деб белгиланди.

Мазкур мақсадга эришишда, атрар соҳани ривожлантириш дастурларида тадбиқан қўлланиладиган икки йўналишини айтиб ўтамиз.

Биринчиси, субсидиялар ёки тўғридан-тўғри имтиёзли кредит беришдан аста-секин кафолатланган кредитлар тизимида ўйиш билан боғлиқ.

Кафолатланган кредитлар тизимида бюджет ресурсларидан фойдаланиш кўпроқ самаралидир, чунки ундаги ҳар бир доллар катта

инкордлати маблагларни ишга солиши мумкин. Вахонки, кўрилатган кўпгина чора-тадбирлар кишлоқ хўжалигига зарар келтирмоқда ва катта харажатларни талаб қилмоқда.

Хозирги пайтда кишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқарувчиларни марказдан қўлаб-қувватлашнинг 30дан ортиқ тури ва йўналишлари, жумладан, озик-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчиларни қўлаб-қувватлаш жамғармаси, маҳаллий бюджет маблаглари ва ишлаб чиқаришни барқарорлаштириш жамғармаси мажмуа, шу билан бира, солиқ ва бож имтиёзлари берилди, бюджет сурдаларининг муддати узайтирилди, банк ва товар кредитлари ажратилди.

Кишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчилар учун маблаг ажратилган бундай методология қўлаб-қувватлаш уларнинг тарқалиб кетишига олиб келди. Марказлашган манбалар мажбурий талаб сифатида қаралди. Натикада маблагларни манзилга етказиш механизми ва уларни сарфлаш тартиби донг ҳам маҳсулот ишлаб чиқарилишини раббатлантиривермайдн. Худудларни минтакавий бошқариш бўйича чет эл тажрибаси Ўзбекистонга кам йўқотишлар билан иктисодиётни тарқибий қайта қуришга барқарорлик ва иктисодий ўсишни таъминлашга ёрдам беради.

Шундай қилиб, хорижий мамлакатлардаги минтакавий снестининг барча йўналишлари қайта тақсимловчи хусусиятга эга ва улар инвестицияларнинг жойлаштирилишини ўзгартиришга қаратилган. Юқорида тилга олинган мамлакатлар иктисодиёт тармоқларини жойлаштириш шароитларини минтакалар бўйича тенглаштириш ва муаммоли худудлардаги янги жойларга қўчиб ўтиш истагини билдирган қорхона ва фирмаларга молиявий имтиёз бериш орқали бу максалда эришиш мумкин.

Ўзбекистон худудларини комплекс ижтимоий-иктисодий ривожлантиришнинг назарий-услубий асосларини ўрганиш қуйидаги худосаларни чиқариш имкониятларини бери:

Иктисодиётни модернизациялаш шароитида ишлаб чиқариш қучларини ривожлантириш ва жойлаштириш ўзига хос қонуниятлар асосида кечди. Уларнинг ичида минтакаларни мажмуали ривожлантириш, оқилонга меҳнат тақснмотини амалга ошириш ва худудларни ижтимоий-иктисодий ривожланишини тенглаштириб бориш ҳисобланади;

Мажмуали ривожлантириш иктисодий ривожланишнинг барча жиҳатларини эътиборга олиш ва унинг имкониятлари, салоҳиятидан самарали фойдаланишни назарда тутди;

Минтакаларни мажмуали ривожлантириш хўжалик тармоқлари ҳамда соҳаларини мутаносиб ривожланишини ва оқилонга иктисослашувини назарда тутди. Бу эса аҳоли эътиёжлари ва худудларни ривожлантириш максаллари ва устуворликларидан келиб чиқали.

Мажмуали ривожлантириш оқилонга тармок ва худудий нисбатларни таъминлашни назарда тутди.

Иктисослашган ва унга хизмат қилувчи тармоқлар, ишлов берувчи ва ундирувчи тармоқлар, енгил ва оғир саноат, саноат ва кишлоқ хўжалиги, ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилма тармоқлари, ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш тармоқлари ўртасиданги оптимал нисбатларни таъминлашга катта эътибор қаратади;

Минтакалар хўжалигининг мажмуали ривожланиши умумдават аҳамиятига эга бўлган тармоқларни бозор иктисослашувини назарда тутди.

Минтакаларни комплекс ривожлантириш ўз моҳияти жиҳатидан ижтимоий йўналтирилган бўлиши, худудларнинг манфатларини ўзида тулик акс эттириши керак.

Хитой, Бразилия, Мексика каби мамлакатларда минтакаларни қайқаро иктисодий маконга фалол жалб қилиш (Хитойнинг эркин иктисодий зоналари), янги минтакаларни иктисодий ўзлаштириш (Бразилия), транспорт ва энергетик қурилиш (Бразилия, Хитой), минтакалараро интеграцияни раббатлантириш, саноатни (айниқса, қичик қорхоналарни) кишлоқ жойларда жойлаштириш ва ривожлантириш борасиданги тажрибалари катта аҳамиятга эга.

Европа Иттифоқининг минтакаларни мажмуали ривожлантириш снестини амалга ошириш учун тарқибий жамғармалар ва Европа инвестиция банки ресурсларининг тўртдан бир қисми ажратилди ва у қуйидаги устуворликка асосланади: қолоқ туманларни ривожлантиришнинг раббатлантириш, саноат қолоқлигини бошидан кечираётган минтакаларга ёрдам бериш, турун ишснзликка қарши қуралиш, ёшлар учун янги иш жойларини яратиш, аграр туман хўжалиқлари ривожланишини жалдлаштириш ва тарқибий қайта қуриш ва хоказолар.

2.3. Минтақавий инфратўзмаси ривожлантириш шароитларда рақамли иктисодиётни таъминлашда тадбиркорликни roli

Ўзбекистон Республикаси иктисодиётининг инновацион салоҳиятини ошириш, "рақамли тадбиркорликнинг" иктисодиёт реал секторининг стратегик аҳамиятга эга қоронгаларини ривожлантиришдаги ўрнини кенг таъки этиш бўлуни қунадаги долзарб вазифалардандир. Шу жиҳатдан бўлуни қунада республикамиз олинда турган долзарб масалалардан бири "рақамли тадбиркорликни" ривожлантириш бўйича қонсептуал ёнашуларни ўрганиш ва "рақамли тадбиркорликни" ривожлантиришнинг янги йўнашлиларини тақсиф этиш зарур.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармонида мувофиқ тақсифланган 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўнашлилари бўйича Ҳаракатлар Стратегияси асосида мамлакатда ахборот қомунунақсион технологияларни жадал ривожлантириш, "рақамли иктисодиёт", "рақамли ишлаб чиқаришларни" шакллантириш вазифаси белгиланган. Рақамли иктисодиёт – рақам шаклидаги маълумотлар бўлган, улардан ишлаб чиқариш ва хизмат қўрсатиш самарадорлигини оширишда хизмат қилидиган хўжалиқ фаолиятидир.

Глобал иктисодиётта интеграциялашув жараёнида мамлакатнинг халқаро майдондаги нуфузини оширишда йўналтирилган лойиҳаларни ва стратегияларни ишлаб чиқиш долзарб вазифалардандир. Президентимиз Ш.Мирзиёев 2020 йилни Ўзбекистон Республикасида "Илим марифатни ва рақамли иктисодиётни ривожлантириш" йили деб эълон қилди ва рақамли иктисодиётни ривожлантириш иктисодий ислохотлар жараёнидаги бош вазифа эканлигини таъкилади. Ўзбекистонни ривожланган мамлакатга айлантиришнинг мақсад қилиб қўйилган бўлиб, бунинг учун Ўзбекистон Республикаси Президентини Ш. Мирзиёев раҳнамолигида республика жадал ислохотлар, илм-марифат ва инновация жараёналари, "рақамли иктисодиёт", "рақамли тадбиркорлик" ривожлантирилиб боришмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентини Ш. Мирзиёевнинг 28.04.2020 йил "Рақамли иктисодиёт ва электрон ҳукуматни кенг жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида" ШҚ-4699-сонли қарори қабул қилинди. Мақкур қарорда бинаван Ўзбекистон Республикасида 2023 йилга келиб рақамли иктисодиётнинг мамлакат ялини ички маҳсулотигаги уллушини 2 бараварга қўйайтириш масаласи қўйилган.

Ўзбекистон Республикасида рақамли тадбиркорлиқни ривожлантириш товар ва хизматларни жаҳон бозорига олиб чиқиш имқониятларини кенгайтиради.

Рақамли технологиялар нафакат маҳсулот ва хизматлар сифатини оширади, балки оптиқча ҳаражатларни қамайтиради. Республикада

тадбиркорлик фаолиятини кенг ривожлантириш учун илғор технологиялар ва қлистер тизими жорий этилмоқда.

Ўзбекистон Республикасида 2030 йилгача ахборот-қомунунақсия ва интернет технологияларига асосланган рақамли иктисодиёт уллушини мамлакат ялини ички маҳсулот тарқибиди 10% га етказиш масаласи қўйилган. Жаҳон банкнинг "Бизнес қоритиш" рейтингига энг яхши 50 та мамлакат қаторига қириш бўйича барча ташқилий-хуқуқий чора-тадбирлар қўланилмоқда.

Жаҳон банкнинг тадбиркорлик фаолиятини қоритиш учун яратилган хуқуқий нормаларни қай даражада йўлга қўйилганлигини ва муқчилик хуқуқини химов қилишни ифодаловчи "Doing Business 2020" рейтингига Ўзбекистон Республикаси 7 позиция юқорига қўтарилиб, индустриалмонлик муқитини яқшилашда энг қатта ютуқларга эришган 20 мамлакат қаторига қирди. Жаҳон банкнинг "Doing Business 2020" йиллик рейтингига Ўзбекистон 190 мамлакат орасида 69-ўринини еталаб, 2019 йил якунилари бўйича 100 дан 69,9 балли тўлади.⁴

Ўзбекистон Республикасида "рақамли тадбиркорликни" шаклланиб боришини қўйидагиларда қузаатиш мүмкин:

"Рақамли тадбиркорликни" ривожлантириш, инновацион ғоялар, технологиялар ва лойиҳаларни реализация қилиш, уларга қорикий инвестицияларни жалб қилиш иктисодиётни жаҳон миқёсда рақобатбардошлигини оширади.

Ўзбекистон Республикаси иктисодиётини тармоқларини, жулмадан тадбиркорлик фаолиятини инновацион усулда ривожлантириш Ўзбекистон Республикаси Президентини Ш.Мирзиёев томонидан қўйилган энг долзарб нафилардан биридир. Тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш мамлакатимиз фуқароларининг турмуш фаровонлигини ошириш, қамбаталлиқни қамайтириш, иктисодий тараккиётта эришшининг муқим шартидир.

Дунёдаги ривожланган мамлакатларда ақоли даромадларининг ўсиши биринчи навбатда тадбиркорлиққа инновацион жараёнларнинг тутури ташқис этилиши ҳамда "рақамли тадбиркорлиқни" домий равишда тақомиллаштириб борилаётгани билан боғлиқдир. Рақамли иктисодиётни шакллантириш шароитида республикамиз олинда турган муқим нафилардан бири жаҳон бозорига рақобатбардош бўлган маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва хизматлар қўрсатишнинг кенг йўлга қўйилишидир.

Бўлуни қунадаги асосий вазифалардан бири тадбиркорлар ўртасида соғлом рақобатни таъминлаш орқали, нархларни пасайтириш ва жаҳон бозорига рақобатбардош, экспортдош сифатли маҳсулотларни ишлаб чиқаришни кенгайтиришидир. Халқаро тақрибани ўртанган ҳолда монополия соҳаларига хуқуқий сектор учун янада кенг йўл очиш, "рақамли

⁴ <https://russian.doingbusiness.org/en/reports/global-competitiveness-2020>.

2.3. Минтақавий инфратузмаси ривожлантириш шароитларида рақамли иқтисодиётни таъминлашда тадбиркорликни роли

Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг инновацион салоҳиятини ошириш, рақамли тадбиркорликнинг иқтисодиёт реал секторининг стратегик аҳамиятга эга қорхоналарини ривожлантиришдаги ўрнини кенг таъкид этиш бўлгани кундаги долзарб вазифалардан. Шу жиҳатдан бугунги кунда республикамиз олдда турган долзарб масалалардан бири "рақамли тадбиркорликни" ривожлантириш бўйича концептуал ёндашувларни ўрганиш ва "рақамли тадбиркорликни" ривожлантиришнинг янги йўналишларини таъкид этиш зарур.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармонида мувофиқ таъкидланган 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар Стратегияси асосида мамлакатда ахборот коммуникацион технологияларни жадал ривожлантириш, "рақамли иқтисодиёт", "рақамли ишлаб чиқаришларни" шакллантириш вазифаси белгиланган. Рақамли иқтисодиёт – рақам шаклидаги маълумотлар бўлган, улардан ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш самарадорлигини оширишга хизмат қилаётган хўжалик фаолиятидир.

Глобал иқтисодиётта интеграциялашув жараёнида мамлакатнинг халқаро майдондаги нуфузини оширишга йўналтирилган лойиҳаларни ва стратегияларни ишлаб чиқиш долзарб вазифалардан. Президентимиз Ш.Мирзиёев 2020 йили Ўзбекистон Республикасида "Илим маърифатни ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш" йили деб эълон қилди ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш иқтисодий истохотлар жараёнидаги бош вазифа эканлигини таъкидлади. Ўзбекистонни ривожланган мамлакатга айлантиришни мақсад қилиб қўйилган бўлиб, бунинг учун Ўзбекистон Республикаси Президентини Ш. Мирзиёев раҳнамолигида республикада жадал ислохотлар, илм-маърифат ва инновация жараёналари, "рақамли иқтисодиёт", "рақамли тадбиркорлик" ривожлантирилиб боришмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентини Ш. Мирзиёевнинг 28.04.2020 йил "Рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматни кенг жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида" ПК-4699-сонли қарори қабул қилинди. Мақсуд қарорда биноан Ўзбекистон Республикасида 2023 йилга келиб рақамли иқтисодиётнинг мамлакат ялпи ички маҳсулотидagi улушини 2 бараварга қўлгайтириш масаласи қўйилган.

Ўзбекистон Республикасида рақамли тадбиркорликни ривожлантириш товар ва хизматларни жаҳон бозорига олиб чиқиш имкониятларини кенгайтиради.

Рақамли технологиялар нафақат маҳсулот ва хизматлар сифатини оширади, балки оптикча ҳаракатларни қамайтиради. Республикада

тадбиркорлик фаолиятини кенг ривожлантириш учун илгор технологиялар ва қисмтер тизими жорий этилмоқда.

Ўзбекистон Республикасида 2030 йилгача ахборот-коммуникация ва интернет технологияларига асосланган рақамли иқтисодиёт улушини мамлакат ялпи ички маҳсулот таркибига 10% га етказиш масаласи қўйилган. Жаҳон банкнинг "Бизнес юритиш" реитингида энг яхши 50 та мамлакат қаторига кириш бўйича барча ташкилий-хукукий чора-тадбирлар қўлланилмоқда.

Жаҳон банкнинг тадбиркорлик фаолиятини қоритиш учун яратилган хукукий нормаларни қай даражада йўлга қўйилганини ва мулкчилик ҳукуқини химоя қилишни ифодаловчи "Doing Business 2020" реитингида Ўзбекистон Республикаси 7 позиция юқорига кўтарилиб, индустриалмонлик муҳитини яхшилашда энг катта ютуқларга эришган 20 мамлакат қаторига кирди. Жаҳон банкнинг "Doing Business 2020" йиллик реитингида Ўзбекистон 190 мамлакат орасида 69-ўринни эгаллаб, 2019 йил июлида бўйича 100 дан 69,9 бағли тушди.⁴

Ўзбекистон Республикасида "рақамли тадбиркорликни" шаклланиб боришини қўйилдида кузатиш мумкин:

"Рақамли тадбиркорликни" ривожлантириш, инновацион ғоялар, технологиялар ва лойиҳаларни реализация қилиш, уларга хорижий инвестицияларни жалб қилиш иқтисодиётни жаҳон миқёсида рақобатбардошлигини оширади.

Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётини тармоқларини, жумладан тадбиркорлик фаолиятини инновацион усулда ривожлантириш Ўзбекистон Республикаси Президентини Ш.Мирзиёев томонидан қўйилган энг долзарб вазифалардан биридир. Тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш мамлакатимиз фуқароларининг турмуш фаровонлигини ошириш, камбағалликни қамайтириш, иқтисодий тараққиётга эрилишининг муҳим шартидир.

Дунёдаги ривожланган мамлакатларда аҳоли даромадларининг ўсиши биринчи навбатда тадбиркорликда инновацион жараёнларнинг туғри ташкил этилиши ҳамда "рақамли тадбиркорликни" доимий равишда таркомиллаштириб борилаётгани билан боғлиқдир. Рақамли иқтисодиётни шакллантириш шароитида республикамиз олдда турган муҳим вазифалардан бири жаҳон бозорига рақобатбардош бўлган маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатишнинг кенг йўлга қўйилиши.

Бугунги кундаги асосий вазифалардан бири тадбиркорлар ўртасида соғлом рақобатни таъминлаш орқали, нархларни пасайтириш ва жаҳон бозорига рақобатбардош, экспортбон сифатли маҳсулотларни ишлаб чиқаришни кенгайтиришдир. Ҳалқаро тажрибани ўрганган ҳолда монополия соҳаларига хукусий сектор учун янада кенг йўл очиш, "рақамли

⁴ <https://assiam.doingbusiness.org/pdf/reports/global-reports/doing-business-2020>.

тадбиркорлигини" ривожлантириш ва шу орқали ракобат муҳитини шакллантириш лозим.

Истеъмол бозорида озик-овкат маҳсулотлари нархи барқарорлигини таъминлашнинг асосий йўли тadbиркорлик фаолиятини ривожлантириш мева-сабзавот, чорвачилик ва бошқа озик-овкат маҳсулотлари еттиштириш ҳаққини кўпайтириш ҳамда "агрокластер" бўлган узлуксиз занжирни яратилишидир.

"Рақамли тadbиркорлигини" ривожлантириш учун иктисодийнинг модернизациялаш, тарқибий, технологик ва институционал ўзгаришларни амалга оширилиши зарур.

Жаҳон тажрибаси "рақамли тadbиркорлик" миллий ресурслардан ташқари, хорижий инвестициялардан ҳамда янги билим ва технологиялардан бир вақтда самарали фойдаланилган ҳолда иктисодий тараккиётни таъминлашнинг кўрсатмоқда. Агар мамлакатда ишлаб чиқилган технологик, институционал инновациялар ҳалқаро миқёсда эътироф этилса ва тарқалса, тadbиркорлик фаолияти ўз самарасини бергани ҳолда юқори даромадлар келтиради, аҳолини турмуш даражасини оширади.

Рақамли иктисодиёт - бу сиёсий-иктисодий, илмий-ижтимоий, маданий ва маърифий муносабатлардаги алоқаларни рақамли технологияларни қўллаш ёрдамида амалга оширувчи янги тизим ҳисобланади.

"Рақамли иктисодиёт"га асосий пойдеворни математика фанига "0" рақамини киритилган улут А.А-Хоразмий бобомиз асос солиб, айни пайдалат мавжуд замонавий компьютерлар, ахборот-коммуникация ҳамда юқори технологияларнинг бобомизнинг деб ҳисоблашимиз керак.

Рақамли иктисодиётнинг асосий белгилари юқори даражада автоматлаштирилганлик, электрон ҳужжат алмашинуви сифатли амалга оширишнинг мавжудлиги, бухгалтерлик, аудиторлик ва бошқарув тизимларининг ўзаро электрон интеграциялашуви, маълумотларнинг электрон базаларини яратилишидир.

Рақамли иктисодиёт бу:

- виртуал муҳит демакдир;
 - рақамли технологияларга асосланган иктисодий ишлаб чиқариш;
 - интернет технологияларига асосланган иктисодиёт;
 - янги ва веб иктисодиёт;
 - рақамли компьютер технологияларига асосланган иктисодиёт;
 - янги технологиялар, платформалар ва бизнес моделларини яратиш ва уларни қўлданли ҳаётта жорий этиш орқали мавжуд иктисодиётни янгилаш тизимга қўчириш деганидир.
- Рақамли иктисодиётнинг асосий вазифалари:
- Рақамли бизнес ва тadbиркорлигини яратиш;

- Корхоналарни барқарор ривожлантиришга ёрдам берувчи инвестициялар билан таъминлашга алоҳида эътибор қаратиш;

- Инновацион фаолиятни амалга оширувчи малакали кадрлар билан таъминлаш;

Рақамли иктисодиёт кичик бизнес ва хусусий тadbиркорлигини ривожлантиришга алоҳида аҳамиятга эгадир.

Шу ўринда таъкидлаб ўтишимиз зарурки, кичик бизнес ва хусусий тadbиркорлигини асосий хусусиятлари қуйилганлардан иборатдир;

- мушаккилик;
- таваккалга қилиш бориш имкониятлари;
- мобиллик;
- янгиликларни ярати олиш қобилияти;
- технологик ва бошқарувни этилувчанлигини таъминлай олиш.

Хозирги рақамли иктисодиёт асрида бизнесни юритиш қоидалари ҳам ўзгариб бораётганлигини кузатиш мумкин. Анъанавий иктисодиёт шароитида хазинадорлар ишлаб чиқарувчи томонидан қандай товар ёки хизматлар тақдир этилса шунга қанот қилган бўлса, рақамли иктисодиёт шароитида эса истеъмолчи бозорга ўз хоҳишини, тақдирларини баён этади. Рақамли трансформациялар бизнесменга замонавий бозорга боғланиш учун ўз бизнесини яхшилашга мажбур этади. Рақамли иктисодиётда харажатларни қисқариши натижада кўрсатилган хизматларнинг қиймати арзонлашиб боради, даромад топишнинг янги йўналишларини келтириб чиқаради.

Рақамли иктисодиётнинг замонавий турларидан ана бири бу нейрон технологияларидир. Бу технологиялар ёрдамида алгоритмлаш орқали нафақат инсон мияси бақаралган ишларни амалга оширувчи интеллектуал тизимлар яратилади, балки келажакда инсон актив фаолият потенциалини ривожлантиришга хизмат қилган механизмлар ишлаб чиқарилиши қўлмоқда. Бу эса ўз навбатида инсоннинг қўлтирив фаолиятига ижобий таъсир қилиб, уни меҳнат қобилиятини оширади. Тизим ёрдамида қишлоқ ҳўжаллиги эканларининг янги турларини, хайвонлар ва багикларнинг янги тур ҳамда наслларини яратиш ишлари иктисодиётда юқори самарасини беради.

Бундан ташқари, рақамли тadbиркорлигини ривожлантириш натижада, товар ва хизматлар глобал бозорларга тезда тақдир этилади, мавжур товар ва хизматлар хусусида эса дунёнинг исталган худудига маълумотлар тақдир этилади. Рақамли тadbиркорлиги янги бизнес моделларни ишлаб чиқилишини, янги бозорларга кириб боришни имкониятларини яратди.

Рақамли тadbиркорлар ишлаб чиқаришга янги технологияларни қиритдилар ва автоматлаштириш жараёнини амалга оширадilar. Рақамлаштириш ва глобаллашув бир бирлари билан узвий боғлиқдир. Рақамли иктисодиёт шароитида тadbиркор ишлаб чиқаришни

янгидан янги комбинацияларни яратди, ўз фаоллигида турли хилдаги янги технологияларни тadbirkorлик этиди. Ҳозирги вақтда дунё миқёсида тadbirkorликни янги кўринишлари ривожланмоқда.

Рақамли иктисодиётни шакллантириш шароитида ишлаб чиқариш жараёнига инновацияларни, замонавий ахборот технологияларни жорий этиш иктисодиётнинг янги билимга йўналтирилган тармоқларини пайдо бўлишига олиб келмоқда. Иктисодиётнинг инновацион секторини, шунингдек "рақамли тadbirkorликни" шаклланиши ва ривожланиши ишлаб чиқарувчиларни рақобатдорлигини ошириш имкониятини яратди.

Рақамли иктисодиёт шароитида "рақамли тadbirkorлик" алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, унда тadbirkorлик фаоллигида муқаммал инновацион қарорларни қабул қилиш мумкиндир.

Ўзбекистон Республикасида рақамли иктисодиётни шакллантириш жараёнида "рақамли тadbirkorликни" ривожлантириш инновацион жараёни билан бевосита боғлиқдир. Инновация — янгилик киритиш уларни турли соҳа, тармоқларда қўллашдир.

Тadbirkorлик ўз табиғати кўра инновациялар билан узвий боғлиқдир. Америкалик иктисодчилар К.Р. Макконелл ва С.Ю. Брюс тadbirkorлигининг 2 та асосий функциясини аниқлашлари ҳолда, тadbirkor фаоллигининг тўғридан тўғри инновациялар билан бевосита боғлиқ эканлигини таъкидлашган.

✓ тadbirkor новатор бўлиб, у янги маҳсулотлар ишлаб чиқаришга, янги ишлаб чиқариш технологияларини ишлаб чиқаришга, бизнесни ривожлантириш ва ташкил қилишнинг янги формаларини топишга ҳаракат қилувчи шахсдир.

✓ тadbirkor бу тadbirkorлик фаоллигида юзга келадиган хавф хатарни ўз зиммасига олади, яъни ўз вақти, меҳнати ва сарф этган маблагларини барчасини тавakkal қилиб сарф этади.

Инновациялар 3 та асосий функцияларни бажарди

Такор ишлаб чиқаришнинг таъминлаш функцияси. Инновациялар кенгайтирилган такорор ишлаб чиқаришнинг асосий манбаидир. Бунда инновациялар фойдани, молиявий ресурсларини кўпайтиришнинг асосий манбаидир.

2. Инвестицион функцияси. Инновациялардан келган фойдани турли йўналишларга инвестиция қилишга сарф этишга, инновацияларни янги кўринишларини молиялаштиришга йўналтирилиши мумкин.

3. Раёбатлантирувчи функция-тadbirkorлик фаоллигини раёбатлантиради. Инновациялар орқали олинган фойда яна янги инновацион қарорларни юзга келтириш, бозор талабини доимий ўрганиш, маркетинг фаоллигини ташкил этишни тақомиллаштириш, молиявий

ресурсларни бошқаришнинг замонавий методларини тadbirkor қилиш имкониятини беради.

Инновацион жараёнида ташкил этилишининг уч асосий моделини ажратиб кўрсатиш мумкин:

Кичик қорхона асосида инновацион тadbirkorлик. Бунда инновациялар кичик қорхонанинг ўзида унинг ихтисослашган ёки маҳсус ташкил этилган тузилмалари томонидан инновацияларни яратиш ва ўзлаштиришни назарда tutadi.

Ташки қорхона ёрдамидаги инновацион тadbirkorлик. Ушбу модельда инновациялар контракт бўйича бошқа ташкилотлар томонидан бевосита муайян кичик қорхона учун яратилади. Кейин бу лойиҳалар кичик қорхонада ўзлаштирилиб, янги маҳсулотлар ишлаб чиқариш йўлига қўйилади.

Венчур инновацион тadbirkorлиги. Бунинг учун инновацион лойиҳани амалга оширишга йўналтирилган венчур кичик қорхоналари ташкил этилади.

Инновацияларни киритишнинг стратегик максаллари қўйилганлардан исборат:

✓ рақамли ишлаб чиқарувчиларни қўллаб қувватлаш уларни рақамли иктисодиётда меҳнат қилиш қобилиятига эга мутахассислар билан таъминлаш;

✓ бизнес стратегияларини истеъмолчи манфатига мослаштириш;

✓ қорхоналарни рақамли технологияларга ўтказиш, янги рақамли стартапларни ривожлантириш;

✓ бизнес тизимлар учун рақамли инновацияларни, замонавий технологияларни қўллашни тақомиллаштириш;

✓ Рақамли инновациялар ахборот коммуникацион технологияларга асосланиши ҳисобга олиниб, инфраструктура янада яхшилаш керак;

Инновация стратегиясини фақат замонавий бозор механизмлари, тadbirkor инновациялар ҳамда ихтирочилар ва новаторларнинг ижодий фаоллиги, улар манфатларини химоя қиладиган уюшмалар ва ташкилотларнинг давлат томонидан қўллаб-қувватланишини қўшиб олиб бортан ҳолатига, самарали амалга ошириш мумкин. Давлат инновация сиёсати дейилганда, давлат тузилмаларининг инновация жараёндарини фаоллаштириш ва улар иктисодиёт-ижтимоий самарадорлигини ошириш билан боғлиқ ҳолда иктисодиёт ва умуман, жамиятга таъсир кўрсатишга қаратилган максал ҳамда усуллар комплекси тушунилади.

Бозор муносабатларини ривожлантириш технологик рақобатни қучайтиради, сифатсиз маҳсулотларни ишлатадиган ва ишлаб чиқарадиганларни банкротликка олиб келади, илмий-техника таракқиётига таъниб иш қўралганларга эса асосини илмий-техникавий даромад ташкил этадиган юкори фойда келтиради.

⁵ Макконелл К. Р., Брюс С. Ю. Экономика: Принципи, проблемы и политика. 2-т. пер. с англ. 11-го изд. Т. 1. — М.: Республика, 1992. С. 37 — 38.

Ўзбекистон Республикасида давлат инновация системининг асосий йўналишлари кўриб-қарабдан иборат:

- илмий махсулот рақобатбардошлиги ортишини таъминлайдиган инновация фаолиятини кўчайтириш;
 - замонавий технологиялар асосини таъкил этилган инновацияларни қўллаб-қувватлаш;
 - янги махсулотлар ва илмий техникавий ишланмаларга асосланган технологиялар яратиш;
 - инновация фаолиятини давлат томонидан тартибга солишда интеллектуал мулкни ҳимоялаш амалга оширишмоқда;
 - инновацияларни амалга ошириш учун ишлаб чиқарувчиларнинг иктисодий манфаатдорлигини ва бўлининг самараси сифатида ишлаб чиқариш ва умуман иктисодиётнинг техникавий даражасини тубдан ўзгартиришга қаратилган қонунийлик ва ахборот асосини яратиш;
- Мамлакатни жадал инновацион ривожлантириш учун ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан янгилаш жараёниларига илмий-амалий тадқиқотлар натижаларини ва ноу-хау ишланмаларни кенг жорий этиш, шунингдек илмий муассасалар ва реал иктисодиёт тармоқлари қорхоналари ўртасида ҳамкорликни ўрнатиш зарурдир.

Жаҳон банки томонидан ҳудудларда инновацияларни таъкил этилишини ифодаловчи "Глобал инновацион индекс" рейтингига 2018-йилда 1-ўринни Швейцария, 2-ўринни Нидерландия, 3-ўринни Швеция эгаллаган. (Жадвал-2.1)⁶ Швейцария саккиз йил давомида узлуksиз 1-ўринни олиб келаётган бўлиб, бунинг асосий сабаби ишлаб чиқарилаётган махсулотларда юқори технологияларнинг улуғи юқориликдир, шунингдек маҳаллий таълим муассасаларининг сифати юқорилиги бўйича, илмий - тадқиқотот ишларига қилинётган харажатлари бўйича ҳам дунё миқёсида лидер давлатлардан ҳисобланади. Нидерландияни 2-ўринни олишини асосий сабаби ҳуусий сектор ва университетлар ўртасида муvстаҳкам боғлиқлик борлигидир. 3-ўринга эга бўлган Швецияда эса Онлайн — ижодкорлик самардорлигини оширишга алоҳида эътибор берилгани ҳолда, бу борадан ишлар раёбатлантирилмоқда.

"Рақамли тадбиркорликни" ривожлантириш, инновацион ғоялар, технологиялар ва лойиҳаларни реализация қилиш, уларга хорижий инвестицияларни жалб қилиш иктисодиётни жаҳон миқёсида раёбатбардошлигини оширади.

Ўзбекистон Республикаси иктисодиётини тармоқларини, жумладан тадбиркорлик фаолиятини инновацион усулда ривожлантириш Ўзбекистон Республикаси Президентини Ш.Мирзиёев томонидан қўйилган энг долзарб вазифалардан биридир. Тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш

Мамлакатимиз фуқароларининг турмуш фаровонлигини ошириш, қамбағалликни қайайтириш, иктисодий тараққиётга эришининг муҳим шартидир.

ХУДУДЛАР БЎЙИЧА ИННОВАЦИОН ИНДЕКС⁷ 2.1 Жадвал

ХУДУДЛАР/ РЕЙТИНГ	МАМЛАКАТЛАР	ГЛОБАЛ ИННОВАЦИОН ИНДЕКС РЕЙТИНГИДАГИ ЎРНИ 2018-йил
ШИМОЛҲИ АМЕРИКА	АМЕРИКА ҚЎШМА ШТАТЛАРИ	6
1.	КАНАДА	18
2.	ЖАНУБИЙ ШАРҚИЙ ОСИЁ, ШАРҚИЙ ОСИЁ ВА ОКЕАНИИ	
1	СИНГАПУР	5
2	РЕСПУБЛИКА КОРЕЯ	12
3	ЯПОНИЯ	13
АФРИКА		
МАМЛАКАТЛАРИ	ЖАНУБИЙ АФРИКА	58
1	МАВРИКИЙ	75
2	КЕНИЯ	78
3	ЛОТИН АМЕРИКАСИ ВА КАРИБ ХАВЗАСИ	
1	ЧИЛИ	47
2	КОСТА-РИКА	54
3	МЕКСИКА	56
ШИМОЛҲИ АФРИКА		
ВА ҒАРБИЙ ОСИЁ	ИЗРАИЛЬ	11
	КИПР	29
	ОБЪЕДИНЕННЫЕ АРАБСКИЕ	38

⁶ https://www.wpro.int/pressroom/ru/articles/2018/article_0005.html

⁷ https://www.wpro.int/pressroom/ru/articles/2018/article_0005.html

	ЭМИРАТЪ	
ЕВРОПА		
1	ШВЕЙЦАРИЯ	1
2	НИДЕРЛАНДИЯ	2
3	ШВЕЦИЯ	3

Бугунги кунда дунёдаги ривожланган мамлакатларда аҳоли даромадларининг ўсиши биринчи навбатда тадбиркорликка инновацион жараёнларнинг тўғри ташкил этилиши ҳамда "ракамли тадбиркорликни" донинг равишда такомиллаштириб борилаётгани билан боғлиқдир.

Ракамли иктисодиётни шакллантириш шароитида республикамиз олинди турган муҳим вазифалардан бири жаҳон бозорида рақобатбардош бўлган маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатишни кенг йўлга қўйишдир.

Бугунги кундаги асосий вазифалардан бири тадбиркорлар ўртасида соғлом рақобатни таъминлаш орқали, нархларни пасайтириш ва жаҳон бозорида рақобатбардош, экспортчи сифатли маҳсулотларни ишлаб чиқаришни кенгайтиришдир. Ҳалқаро тажрибани ўрганган ҳолда монополия соҳаларига хусусий сектор учун янада кенг йўл очиш, "ракамли тадбиркорликни" ривожлантириш ва шу орқали рақобат муҳитини шакллантириш лозим.

Истеъмол бозорида озик-овқат маҳсулотлари нархи барқарорлигини таъминлашнинг асосий йўли тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш мева-сабзавот, чорвачилик ва бошқа озик-овқат маҳсулотлари етиштириш ҳажминини кўпайтириш ҳамда "агрокластер" бўлган узлуksиз занжирини яратишдир.

"Ракамли тадбиркорликни" ривожлантириш учун иктисодиётни модернизациялаш, таркибий, технологик ва институционал ўзгаришларни амалга оширилиши зарур. Жаҳон тажрибаси "ракамли тадбиркорлик" миллий ресурслардан ташқари, хорижий инвестициялардан ҳамда янги билим ва технологиялардан бир вақтда самарали фойдаланилган ҳолда иктисодий тараққиётни таъминлашнинг кўрсатмоқда. Агар мамлакатда ишлаб чиқилган технологик, институционал инновациялар ҳалқаро миқёсда эътироф этилса ва тарқалса, тадбиркорлик фаолияти ўз самарасини бергани ҳолда юқори даромадлар келтиради, аҳолини турмуш даражасини оширади.

Хорижий мамлакатларнинг тажрибасига назар солар эканмиз, "Алибаба" электрон савдо тизимига эга бўлган Хитой компанияси ракамли технологияларга асосланган платформаларнинг ривожланиш бораcида дунёда ўзига хос ўрнига эга. "Алибаба" бу — ракамли платформа бўлиб, замонавий бошқарув тизимидир.

Ривожланган мамлакатларда деярли барча пул операциялари интернет тизимлари ва тармоқлари орқали амалга оширилади, лекин бунда

тадбиркорлик хавфсизлигини таъминлаш муҳимдир. Тадбиркорлик хавфсизлигини таъминлашда ускуналарни муҳофаза қилиш ва компьютер фирмаларининг олдини олиш, тасодифий юзата келадиган зарарлардан сакланиш зарур. Аxbоротлаштириш жараёни қудайликларини юзата келтириш билан бирга тадбиркорлик фаолиятида турли хавфларини юзата келтириши мумкин. Замонавий цивилизацияни шакллантиришда тадбиркорлар фаолиятини ривожлантиришда, уларни хавфсизлигини таъминлашда тадбиркорлар фойдаланган аxbоротлар хавфсизлигини таъминлаш зарур.

Тадбиркорлар аxbороти хавфсизлигини таъминлашда қуйилгиларга эътибор қаратилади:

1. Почтада тадбиркорлик сирлари бўйича маълумотлар бермаслик.

2. Агар компютер махсус дастур ёрдамида интернетта уланган бўлса уларни химоя қилиш:

Тадбиркорлик хавфсизлигини таъминлаш учун қуйидагиларни амалга ошириш керак.

1-дан, Тадбиркорлар банкротлик ҳолатларини олдини олиш учун, бозордаги қоньоктура ўзгаришларини замонавий аxbорот технологияларига асосланган ҳолда мўнтазам ўрғаниб, мониторинг қилишлари зарурдир.

2-дан Муайян бизнес лойиҳаларини амалга оширишда, бизнес режаларини ишлаб чиқишда хатарларни олдиндан баҳолаш, рақобатчилар ҳолатини рақобат муҳитини чуқур таҳлил этишлари зарур

3-дан, Тадбиркорлик фаолияти қонун доирасида бўлиши маънавий - ахлоқий талабларга ҳам мос келадиган бўлиши керак.

4-дан, Тадбиркорлик фаолияти тўлиқ қонуний, яъни тадбиркорлик лойиҳаси қонун талабларига мос бўлиши лозим.

5-дан, Ҳар бир тадбиркор бизнес режасини тузар экан, албатта тадбиркорлик хавфсизлигини таъминлаш дастурларини тузиб чиқиши зарурдир.

Таъкидлаш жоизки, инновацион фаолиятни кенгайтириш ва рақобатлантириш, инновацион иктисодиётни, "билимлар иктисодиёти"ни шакллантириш "ракамли тадбиркорликни" ривожлантиришнинг устувор вазифалари жумласига киради.

Ўзбекистон Республикасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожланиши ва фаолият кўрсатиши соҳасидати тажриба уларга давлат томонидан, Шунингдек ижтимоий институтлар томонидан ҳам қатъта эътибор берилганлигини кўрсатади ва улар ҳозирги вақтда ишлаб чиқарилаётган саноат маҳсулотларининг умумий ҳажмида ҳам иш билан банд ҳолимларнинг умумий сонига ҳам янча салмоқли ўрнини эгаллайди.

Барқарор иктисодий ўсишни таъминлашнинг муҳим йўналиши бу рақобатлаш маҳсулотлар ишлаб чиқариш, улар учун янги ҳалқаро бозорлар топиш ва экспортни кўпайтириш, транзит салоҳиятидан тўлиқ

фойдаланишидир. Бунда эса "рақамли тадбиркорлик" ни ривожлантириш алоҳида аҳамиятга эгадир.

Ўзбекистон Республикасида 2019-йилда тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар 4,2 млрд долларни ташкил этиб, 2018 йилга нисбатан 3,1 миллиард доллarga ёки 3,7 баробар ўсган. Инвестицияларнинг ЯИМдаги улуши 37%га етди⁸.

2019-йилда Ўзбекистонда хорижий капитал иштирокидаги корхоналар 7560 тани ташкил этди. Уларнинг асосий қисми Россия Федерациясига, Туркия Республикасига, Хитой Халқ Республикасига, Қозоқистон Республикасига, Корея Республикасига тегишлидир. 4006 та корхона хорижий капитал иштирокидаги қўшма корхона бўлса, 3554 таси хориж корхоналаридир.

Хорижий капитал иштирокидаги корхоналарнинг аксарият қисми Тошкент вилоятига -4728 (62,5%), Тошкент вилоятига 851 (11,3%) ва Самарқанд вилоятига -396(5,2%) тўғри келди⁹. Мазкур корхоналарнинг аксарият қисми саноат тармоқларига тўғри келгани ҳолда, у 2995 тани ташкил этди¹⁰.

Ўзбекистон Республикасида 1776 та россия компаниялари фаолият кўрсатди. Ўзбекистонда йил бошидан бун 414 та Россия компаниялари ташкил этилди. 2019 йилда эса Туркия инвестициясини жалб қилиш орқали 372 та корхона, Хитой инвестицияси иштирокида 491 та, Қозоқистон инвестицияси иштирокида -278 та, Жанубий Корея инвестицияси иштирокида 186 та корхона ташкил этилган¹¹.

Ўзбекистон Республикасида олиб борилаётган иқтисодий ислохотлар натижада кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ЯИМ даги улуши 2000 йилда 31 фоизни ташкил этган бўлса, 2019 йилда келиб 56,5 фоизга (2018-йилда 60,4 фоиз) етган¹². ЯИМ таркибида кичик тадбиркорликнинг улушининг 2018-йилда нисбатан пасайишини йirik корхоналар улушини ошиши билан изоҳлаш мумкин. (Жадвал-2.2)

Ўзбекистон Республикасида кичик тадбиркорликнинг иқтисодий тармоқларидаги улуши ҳам ошиб бортгани ҳолда 2012 йилда кичик тадбиркорликни экспортдаги улуши 14 фоизни ташкил этган бўлса 2019-йилда 28,7 фоиздан иборат бўлди. Шунингдек кичик тадбиркорликни саноатдаги улуши 2012-йилда 23,1 фоиздан иборат бўлган бўлса, 2019-йилда 34,9 фоизни ташкил этди. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини

етиштиришда асосан кичик тадбиркорликнинг улуши юқори бўлиб 2000 – йилда 73,6 фоиздан, 2019-йилда 98,3 фоиздан иборат бўлди¹³.

Ўзбекистон Республикасида кичик тадбиркорликнинг асосий кўрсаткичлари¹⁴

2.2 Жадвал

	2018 й	2019 й	(+/-)	
Фабрикат юритаётган кичик корхона ва микрофирмалар сози	Бирлик	262930	334767	71837
Янги ташкил этилган кичик корхона ва микрофирмалар	Бирлик	48922	92874	43952
Кичик тадбиркорликнинг улушлари:				
ЯИМ	%	60,4	56,5	-3,9
Саноат	%	37,4	34,9	-2,5
Қишлоқ, ўрмон ва балқиччилик хўжалиги	%	98,3	98,3	0,0
Инвестиция	%	38,0	47,0	9,0
Қурилиш	%	73,25	75,4	2,2
Савдо	%	86,3	84,3	-2,0
Хизматлар	%	56,0	52,1	-3,9
Ўқ ташиш	%	55,5	54,6	-0,9
Ўқ айланиши	%	79,6	77,4	-2,2
Ўқувчи айланиши	%	89,6	90,7	1,1
Ўқувчи ташиш	%	94,8	94,9	0,1
Экспорт	%	27,2	28,7	1,5
Импорт	%	56,2	54,2	-2,0

Кичик тадбиркорликни инвестициялардаги улуши 2018-йилда 38,0 фоиздан иборат бўлган бўлса 2019-йилда 47,0 фоиздан, хизматлардаги улуши 52,1 фоиздан иборат бўлди. (Расм-1) 2019-йилда кичик

⁸ <https://fb.uz/uz/page/ilm-matn>.

⁹ https://ru.wikipedia.org/wiki/Российско-Узбекистанские_отношения.

¹⁰ <https://uz.ekspress-kommersant.ru/38058-proforityaty-a-s-inostannykh-korporatsiy-v-uzbekistane>.

¹¹ <https://uz.uzbekskaia.ru/ekonomika/2019/11/12/12783602/Rossiya-v-ideyni-ro-ostn-chi-sha-predpryatiy-v-Uzbekistane.html>---16.06.20

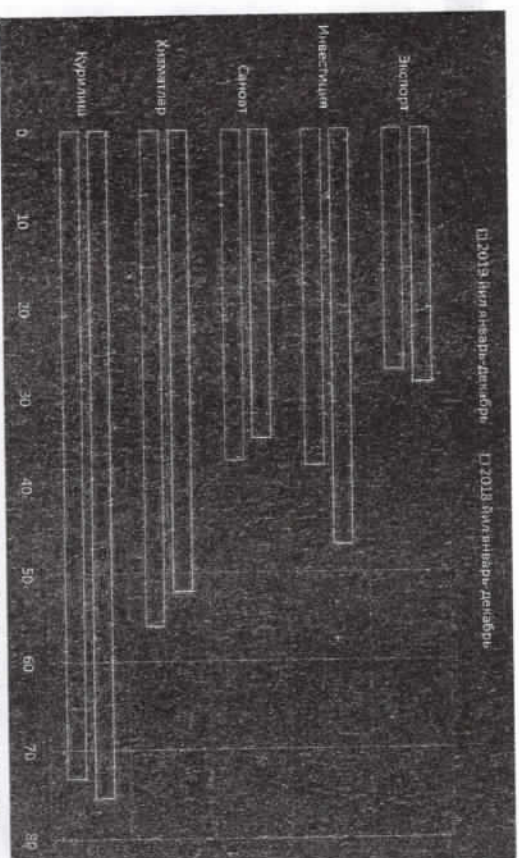
¹² <http://stat.uz> <https://stat.uz/uz/press-sluzhba/po-yosti-eks-432-analiticheskie-materialy-uz/2031>

¹³ <http://stat.uz> <https://stat.uz/uz/press-sluzhba/po-yosti-eks-432-analiticheskie-materialy-uz/2031>

¹⁴ www.stat.uz <https://stat.uz/uz/press-sluzhba/po-yosti-eks-432-analiticheskie-materialy-uz/2031> ва Ўзбекистон Республикасининг иқтисодий ислохотларига Ўзбекистон Республикасида Давлат Статистика Қўмитаси. Статистик тўплам Тошкент -2020 йилда.

¹⁴ Ўзбекистон Республикасининг иқтисодий ислохотларига Ўзбекистон Республикасида Давлат Статистика Қўмитаси. Статистик тўплам Тошкент -2020

тадбиркорликни аҳолини умумий даромади ҳажмидаги улуши 59,5 фоизни ташкил этди. Аҳолининг умумий даромадлари таркибида кичик тадбиркорликдан олинган даромадлар Жиззах (70,6%), Бухоро (65,6%), Самарканд (63,8%), Сурхондарё (63,7 %) вилоятларда сезиларли улушни эгаллади¹⁵.

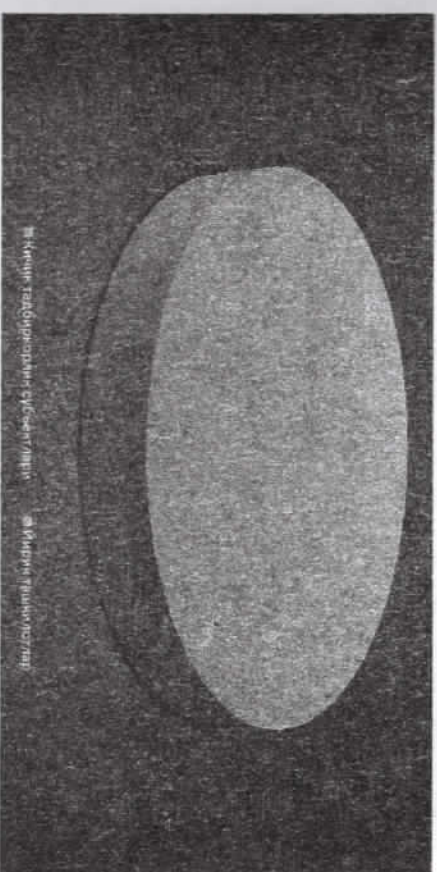
Расм-1 Ўзбекистон Республикасида кичик тадбиркорликни улуши (умумий ҳажмига нисбатан фондида)¹⁶

Кичик тадбиркорлик субъектлари мамлакатда хизматлар соҳасини ривожлантиришда ҳам катта аҳамиятга эга бўлиб, кичик тадбиркорлик субъектларида тегишли фаолият кўрсатаётган корхона ва ташкилотлар умумий сонининг ўсишига ижобий таъсир кўрсатди. Ўтган йилнинг шу даврига нисбатан, 2020-йилнинг 1-январь ҳолатига уларнинг сони 46,2 мингтага кўпайди ва 199,9 мингтани ташкил этиб, уларнинг ўсиши 30,0% га ошди¹⁷.

Хизмат кўрсатувчи корхона ва ташкилотлар умумий сонининг 76,3 фоизи кичик тадбиркорлик субъектлари ҳиссасига тўғри келади¹⁸. (Расм-2)

¹⁵ Ўзбекистон Республикасининг иқтисодий ҳолати. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Кумитаси. Статистик тўплам. Тошкент -2020.
¹⁶ Ўзбекистон Республикасининг иқтисодий ҳолати. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Кумитаси. Статистик тўплам. Тошкент -2020.
¹⁷ Ўзбекистон Республикасининг иқтисодий ҳолати. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Кумитаси. Статистик тўплам. Тошкент -2020.
¹⁸ Ўзбекистон Республикасининг иқтисодий ҳолати. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Кумитаси. Статистик тўплам. Тошкент -2020.

Хизмат кўрсатиш соҳасида рақамли тадбиркорликни ривожлантириш бўғунги кундаги долзарб вазифалардандир.

Расм-2. Корхона ва ташкилотлар умумий сонига кичик тадбиркорлик субъектларининг улуши

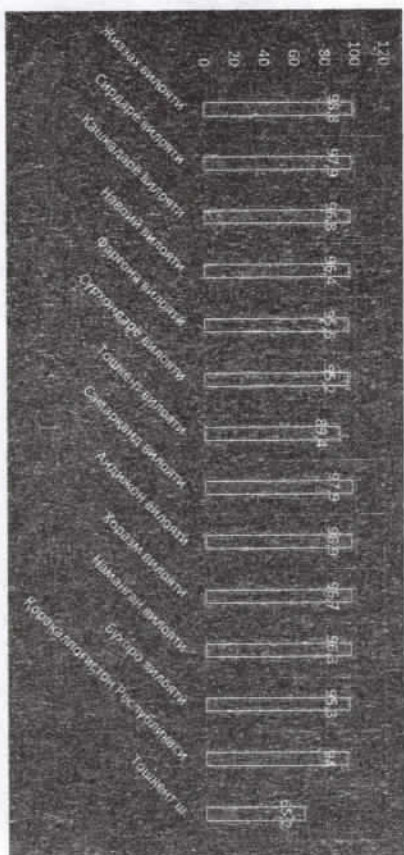
Жаҳон иқтисодиётида бўғунги кунда компьютер ва телекоммуникация технологиялари, дастурий таъминотни ишлаб чиқариш ҳамда кенг интерфасл хизматлари тақлим этишни ўз ичига олган ахборот коммуникация технологиялари сектори тобора муҳим аҳамият касб этмоқда.

Ривожланган давлатлар тажрибаси кўрсатадики, рақамли иқтисодиётни ва рақамли тадбиркорликнинг ривожланиши мамлакатни рақобатбардошлик даражасига бевосита таъсир қилади, стратегик даражада бошқарув учун катта имкониятлар очади. 2019-йил алоқа ва ахборотлаштириш хизматларининг ҳажми 10869,2 млрд. сўмга тенг бўлди. 2018-йилга нисбатан ушбу хизматларнинг ўсиши 108,0 % ни ташкил этди, ушбу хизматларнинг жами хизматлардати улуши 5,7 фоизни ташкил этди.

Ўзбекистон Республикасида Алоқа ва ахборотлаштириш хизматлари ҳажмида энг катта улуши телекоммуникация хизматлари, яъни сими ва мобиль алоқа хизматлари, интернет тармоғи, йўлдошли алоқа хизматлари ва бошқалар эгаллаб 79,2 фоизни ташкил этди.

Телекоммуникация хизматларининг энг юқори кўрсаткичлари Жиззах (98,8%), Самарканд ва Сирдарё (97,9%), Андижон (96,9%) ва Қашқадарё (96,8%) вилоятларида қайд этилган. (Расм-3)¹⁹

¹⁹ Ўзбекистон Республикасининг иқтисодий ҳолати. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Кумитаси. Статистик тўплам. Тошкент -2020.

“Рақамли тадбиркорлик” ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириб
аҳолини турмуш даражасини юксалтириш имкониятларини яратди

Ўзбекистон иқтисодиётида рақамли иқтисодиёт шакллантирилар экан, тадбиркорлик фаолиятини, айниқса рақамли тадбиркорликни ривожлантиришнинг зарурати юзга келди. Бунинг асосий сабаблари қуйидагилардан иборат.

1. Сановатда автоматлаштириш жараёнини такомиллаштириб бориш билан, маълум бир ҳолимлар гуруҳини ориңкчалити юзатга кетили мүмкин, бу эса уларни бандлитини тәъминлаш масалаларини юзатга кеттирани. Тадбиркорлик, айниқса рақамли тадбиркорлик аҳолини меҳнатга бандлитини ўз-ўзини банд қилишини мүҳим соҳасидир.
2. Инновацион компанияларни аянда ривожлантириш зарур бўлиб, улар иқтисодиётни янги товар ва хизматларни яратиш бўйича янги ғояларни юзатга кеттирани, бу эса тадбиркорлик учун қўшмача моливий маблагларни кеттирани.
3. Рақамли тадбиркорлиқни ривожлантириш натижасида ҳолимларни ўз фавқлўғига жавобгарлиқни оширани. Бунинг асосий сабаби мүлкдорлик ҳуқуқини мавжудлиғидир, бу эса ишнинг самарадорлиғини оширани.
4. Рақамли тадбиркорлиқни ривожланиши ишлаб чиқаришини ташиқил қилишини янги методларини иқтисодий жараёнларга янги технологияларни, янги ресурсларни жалб этишини имкониётини беради.

28 Ўзбекистон Республикасининг негизининг ислолати Ўзбекистон Республикаси Давлат
Статистика Қўмитаси. Статистик тўғрда. Тошкент -2020

Глобал иктисолиётга интеграллашув жараёнида мамлакатнинг халқаро майдондаги нуфузини оширишга йўналтирилган лойиҳаларни ва стратегияларни ишлаб чиқиш долзарб вазифалардандир. Президентимиз Ш.Мирзиёев 2020 йили Ўзбекистон Республикасида "Илм маърифатни ва рақамли иктисолиётни ривожлантириш" йили деб эълон қилди ва рақамли иктисолиётни ривожлантириш иктисолий ислохотлар жараёнидаги бош вазифа эканлигини таъкидлади. Ўзбекистонни ривожлантириш мамлакатта айланттришнинг мақсад қилиб қўйилган бўлиб, бунинг учун Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёев раҳнамолигида республикада жадал ислохотлар, илм-маърифат ва инновация жараёнлари, "рақамли иктисолиёт", "рақамли тадбиркорлик" ривожлантирилиб борилюкда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёевнинг 28.04.2020 йил "Рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматни кенг жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида" ПК-4699-сонли қарори қабул қилинди. Мазкур қарорга биноан Ўзбекистон Республикасида 2023 йилга келиб рақамли иқтисодиётнинг маънавият яши ички маҳсулотидagi улуғшини 2 бараварга кўпайтириш масаласи қўйилган.

Ўзбекистон Республикасида рақамли тадбиркорликни
ривожлантириш товар ва хизматларни жаҳон бозорига олиб чиқиш
инқилобларини кенгайтиради.

Рақамли технологиялар нафақат маҳсулот ва хизматлар сифатини ошириш, балки ортиқча харажатларни камайтиради. Республикадада табиқорлик фаволитини кент ривожлатириш учун илор технологиялар ва кластер тизмин жорий этилмоқда.

Ўзбекистон Республикасида "рақамли тадбиркорлиқни" шакллантиришнинг кўп қиррали бўлиши билан бирга, рақамли тадбиркорлиқнинг боришини қўйидагиларда кузатиш мумкин:

- ❖ Истеъмолчилар озиқ-овқат маҳсулотларига буюртмага бериш учун рақамли технологиялардан фойдаланмоқдалар.
- ❖ Турли интернет дўконлар ривожланиб бормоқда – турли хизматлар учун электрон тўлов тизимлари ривожланмоқда.
- ❖ Тадбиркорлар рақамли технологиялар ёрдамида электрон битимларни амалга оширмоқда.
- ❖ Ўзбекистон Республикасида “Ақли” ва “Хавфсиз” шахар лойиҳалари кент амалга оширилмоқда
- ❖ Давлат-хусусий шериклик тизимида инновацион лойиҳалар ишлаб чиқилмоқда
- ❖ Олий таълим тизимида рақамли бошқарувни ривожлантириш, давлат хусусий шерикчилиги асосидати таълим муассасаларини кўлайитириш, рақамли иқтисодиёт шароитида ишлаш қобилиятига эга рақобатбардорш кадрларни тайёрлаш бўйича кент микёсги ишлар амалга оширилмоқда
- ❖ Ўзбекистон Республикасида ишлаб чиқаришни бошқаришда ахборот тизимлари комплексини жорий қилиш, молиявий-хўжалик фаоллигида таълим, хисобот юритишда дастурий маҳсулотлардан кент фойдаланиш,

Шунингдек технология жараёнлари автоматлаштириш жараёнлари амалга оширилмоқда

❖ “Интеллектуал ҳукумат” тамойиллари асосида аҳоли ва тадбиркорлик субъектларига электрон давлат хизматларини кўрсатиш тизимини янада кенгайтирилмоқда

❖ Ўзбекистонда телекоммуникация инфратузилмасини янада ривожлантириш, аҳолини сифатли уяли алоқа, кенг погосали интернетдан фойдаланиш имкониятлари кенгайтирилмоқда

❖ Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг катор муҳим тармоқлари, жумладан, кимё, нефть ва газ, энергетика, электротехника, қурилиш материаллари, загарлик саноатини хомашё билан таъминлаш учун, аввало, геология-килирив соҳасини тубдан ривожлантирилмоқда

❖ Ўш — сут ва мева сабзавот маҳсулотлари бошқа турдаги маҳаллий хом ашёни қайта ишлаш терига илшов бериш ҳалқ истеъмол молларини ишлаб чиқариш бўйича қичик қорхоналарни ташкил этиш бўйича инновация лойиҳаларини рағбатлантирилмоқда, микрокредитлар билан таъминланмоқда.

Ўлобдаллашу шароитида рақамли тадбиркорлиқни ривожлантириш учун қуйилган амалга ошириш зарурдир.

✓ “Рақамли тадбиркорлиқни” ривожлантириш орқали янги инновацион маҳсулотларни яратиш, ишлаб чиқаришнинг интенсив имкониятларини самарали қўллаш ва тақомиллаштириш зарур

✓ Рақобатбардош янги инновацион маҳсулот ва хизматлар яратиш жараёнларини тақомиллаштириш

✓ “Рақамли тадбиркорлиқни” ривожлантириш асосида “ рақамли маҳсулот ва хизматларни” кўпайтириш

✓ Рақамли иқтисодиётни ва рақамли тадбиркорлиқни шакллантиришда инновацион маҳсулот ва хизматларни ишлаб чиқаришни кенг йўлга қўйиш орқали жаҳон бозорига интеграциялашув жараёнини жадаллаштириш.

✓ Рақамли иқтисодиёт шароитида ишлаб чиқариш харажатларини қамайтириш хисобига “рақамли маҳсулот” ижтимоий самарадорлигини ошириш.

✓ Рақамли иқтисодиёт шароитида илим ситими, илимий тадқиқот тажриба конструкторлик ишланмаларини кўпайтириш, шунингдек “виртуал фирмалар” фаолиятини ривожлантириш бўйича жаҳон тажрибасини ўрганиш ва рестуобликада ҳам “виртуал фирмалар” фаолиятини кенгайтириш.

✓ “Рақамли тадбиркорлиқни” ривожлантиришда прогноз моделларни ишлаб чиқариш.

✓ Рақамли тадбиркорлиқни ривожланиши учун рақамли технологияларни қўллаш зарур, бу эса тадбиркорларни кам харажат

қилиш ҳолда қўп истеъмолчиларни ва бозорларни қамраб олиши керак.

✓ “Рақамли тадбиркорлик”да юқори меҳнат унумдорлигини таъминлаш.

✓ Рақамли тадбиркорлиқни ривожлантириш учун мобиллиқни янги интернет билан узлуксиз алоқани ривожлантириш, бизнес моделларни ишлаб чиқиш керак.

✓ “Инновацион қорхоналар” ва инвесторлар ўртасида ҳамкорлиқни амалга оширувчи узок муддатли стратегияларни ишлаб чиқиш.

✓ Ички ва ташқи бозорларда IT-секторнинг маҳсулот ва хизматларига бўлган талабнинг ўсиши динамикасини баҳолаш, “рақамли тадбиркорлик”ни ривожлантириш бўйича комплекс чораларни амалга ошириш зарурдир.

✓ Телекоммуникация инфратузилмасини янада ривожлантириш, аҳолини сифатли уяли алоқа, кенг тасмали интернетдан фойдаланиш имкони билан таъминлаш.

✓ Таълим, коммунал хизмат кўрсатиш, туризм соҳаларида замонавий ахборот тизимлари, дастурий маҳсулотлар ва маълумотлар базаларини янада кенг жорий этиш

✓ Иқтисодиётнинг турли тармоқларида “ақли” ва бошқа истикболли технологияларни, Шунингдек таҳжмадаги маълумотларни қайта ишловчи технологияларни жорий этишнинг қониестуал ва услубий асосини шакллантириш, шунингдек дастурий маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва технология қайдончалар яратиш орқали “рақамли тадбиркорлик”ни ривожлантириш зарур

✓ Қичик бизнес ва стартапларни янада ривожлантириш, рақамли тадбиркорлиқта онд билгиларни шакллантириш зарур бўлиб, тадбиркорларни замонавий технологиялардан фойдаланишга донр, ахборот коммуникацион технологияларга онд билгиларни ошиши учун ўқитиш ва қайтадан ўқитиш лозим.

✓ Бизнес ва тадбиркорлик фаолиятига илим фан ютуқларини тадбиқ этиш керак

✓ Венчур тадбиркорлиқнинг ривожлантириш, технологиялар бозорини ривожлантириш зарур

2.4. Минтакавий ривожланишни давлат томонидан тартибга солинишининг хорижий тажрибаси

Бозор ислохотларини чуқурлаштириш, иктисодийнги либераллаштириш ва Ўзбекистонни баркарор ривожлантириш жараёнида минтакавий иктисодий сиёсат, иктисодий макон, махаллий ишлаб чиқариш, хуудларнинг табиий, минерал, ишчи кучи ва бошқа бойликларидан тўғри фойдаланиш учун минтакаларни янги шароитларга мослаштириш ечимини топиш жуда мухимдир. Шу муносабат билан хорижий давлатларнинг минтакавий иктисодий сиёсати тажрибасини ўрганиш долзарб аҳамият касб этмоқда.

Ривожланган мамлакатлар (АҚШ, Европа, Канада, Австралия) минтакавий муаммоларни хал қилиш, хуудий меҳнат тақсимоли ва минтакалараро кооперацияни мустахкамлаш, эски саноат ва аграр хуудларни қайта қуриш, минтакаларнинг ижтимоий-иктисодий ривожланиш нуктаи назаридан яқинлаштириш, периферик хуудларнинг ривожланиши - мул-қул табиий ресурслар, йирик шахарлар ва саноат агломерацияларининг халдан ташқари ўсишини чеклаш, шахарлар ва кишлоқлар ўртасидagi миграцияни тартибга солиш, инфратузилма тизимларини модернизация қилиш, минтакалардаги экологик вазиятни яхшилаш, кам сонли элаларнинг ижтимоий-иктисодий аҳолини баркарорлаштириш ва бошқалар.

Минтакавий иктисодий сиёсат методологиясида унинг асосий объекти ҳар хил *минтакавий (фазовий) тенсизликлар* - ривожланиш даражалари, бандлик даражаси, аҳоли даромадлари, бизнес шароитлари ва бошқалар хилма-хиллиги орасидagi фарқлар деган фикр муҳим ўрин тутади. Бундан келиб чиқадиги, минтакавий сиёсатнинг мохияти умуман мамлакатнинг ижтимоий-иктисодий ривожланишига тўққонлик қиладиган тенсизликни қамайтиришдир.

Чет эл минтакачилари асарларида минтакавий тенсизликнинг энг кенг тарқалган сабаблари қилиб қуйидагилар кўрсатилган:

- мамлакатнинг айрим минтакаларида табиий-иклим шароитидagi ва тадбиркорликни ривожлантиришдagi кескин фарқлар;
- хуудларнинг "махсудлорлигини" белгилайдиган табиий ресурслардан фойдаланиш қўламини, сифати ва йўналтишлари. Бу омил нафкат кишлоқ хўжалиги, балик ови, тоғ-кон ва ўрмон хўжалигига, балки иктисодий фаолият шароитларига ва одамлар ҳаётига ҳам таъсир қилади;
- минтаканинг периферик ва "чуқур" (узюкда) жойлаштириш натижасида транспорт харажатлари ошадиги, ишлаб чиқариш харажатлари ўсдиги ва сотиш бозори тораядиги;
- эскирган ишлаб чиқариш тузилмаси, инновацияларни жорий этишдagi кечикиш;

- агломерация афзалликлари (тармоқлараро муносабатлар ва ривожланган инфратузилма минтакасидаги алоқалари) ва агломерация етчимовчилиги (аҳоли сонининг кўпайиши);
- ишлаб чиқаришнинг айрим турлари ва ишлаб чиқариш ва технология тузилмаларининг устуңлиги билан ифодаланган технология ривожланиш босқичи;

- демография фарқлар (аҳоли таркиби, тақдор барпо бўлиши, шу жумладан этник-диний хусусиятлардан келиб чиқадиги);

- тадбиркорлик муҳитидagi фарқлар (солик тизими, фирмалар устуңдан матбурий назорат даражаси ва бошқалар);

- сиёсий ва институционал омиллар (масалан, минтакавий автономия даражаси);

- ижтимоий-маданий омиллар (урбанизация даражаси, аҳолининг маълумотлилиги, илмий ва маданий марказларнинг мавжудлиги ва бошқалар).

Хуудий тартибга солиш дастакларини икки гуруҳга бўлиш мумкин:

- маълум бир хууддagi кўлаб иктисодий субъектларнинг хатти-ҳаракатларига таъсир кўрсатилган умумиктисодий дастаклар (ёки макродастаклар);

- харақатини манзилли тартибга солувчилар (ёки микродастаклар).

Минтакавий иктисодий сиёсатнинг *макродастаклари* - бу минтакалар (мевёрлар, ставкалар ва бошқалар) ва миллий солик, кредит, инвестиция, ижтимоий сиёсат шароитлари бўйича фарқланадиган кўрсаткичлардир. Шундай қилиб, иктисодий ўсишни рабатлантириш ёки муаммоли минтакаларни қўлаб-қувватлашда тадбиркорлик учун солик ставкалари пайсаттирилади, имтиёзли транспорт тарифлари ўрнатиллади.

Минтакавий иктисодий сиёсатнинг микро дастакларидан минтакавий иктисодиёт субъектлари фаолиятига бевосита таъсир ўтказиш учун фойдаланилади. Қўриб турганингиздек, энг кенг тарқалгани инвестиция грантлари, энг ками эса амортизация имтиёзларидир.

Минтакавий муаммоларга ва махус минтакавий сиёсатга жиддий эътибор берадиган мамлакатлар турли хил тартибга солиш усулларидан фойдаланадилар. Уларни уч гуруҳга бирлаштириш мумкин:

- режалаштириш ва баъорат қилиш;
 - бюджет-солик тизими;
 - турли хил тартибга солиш дастакларидан фойдаланиш.
- Масалан, Франция хуудий ва минтакавий режалаштиришнинг кучли аънаваларига эга. Ривожланишида Бош режалаштириш комиссияси етакчи рол ўйнайдиган миллий иктисодиётнинг индикатив (ёки йиллик режалари "Франциянинг марказизлаштирилиши" (Париж минтакасида саноат ва аҳолининг халдан ташқари концентратиясини қамайтириш), кишлоқ хўжалиги хуудларини саноатлаштириш, эски саноат хуудларини қайта қуриш каби максалларни амалга ошириш

назарда тутали. Кичик ва ўрта шахарларнинг ривожланишини раёбатлантирувчи минтакалар ва бошқалар. Францияда 2015 йилгача бўлган худудий шакллантиришнинг Бош режаси мавжуд эди. Хозирги вақтда минтакавий режалаштиришнинг асосий шакли "давлат-минтака" беш йиллик режалаштириш шартномалари тизимидир. (2.3-Жадвал)

Европа Иттифоқи (ЕИ) мамлакатларида 2.3-Жадвал
тартибланишнинг турли дастлақарида фойдаланиш

Мамлакатлар	Инвестиция грантлари	Кредитлар ва фоизлар бўйича субсидиялар	Солик имтиёзлари	Амортизация имтиёзлари	Янги иш ўринлари яратиш учун субсидиялар	Транспорт имтиёзлари ва субсидиялар
Австрия	X	X				
Белгия	X	X				
Буюк Британия	X	X			X	
Германия	X	X				
Греция	X	X	X	X		
Дания	X	X				
Ирландия	X				X	
Испания	X					
Италия	X	X	X		X	
Люксембург	X		X			
Голландия	X		X	X		
Португалия	X	X				
Финляндия	X		X			X
Франция	X		X		X	
Швеция	X				X	X
Мамлакатлар сони						
каерда ишлатилишига мувофиқ восита	15	8	5	2	5	2

Иқтисодиётининг тартибга солишнинг энг кенг камровли воситаси бу-
бюджет тизимидир. Одатда, у учта даражага бўлинган (марказий,
минтакавий, маҳаллий), яъни, ҳукуматнинг ҳар бир даражаси ўз
бюджетига эга.

"Бюджет федерализми" тушунчаси бюджет тизими феолиятининг
асосий принципини тавсифлайди: алоҳида даражадаги бюджетлар
автономиясини ва бюджетларaro муносабатлар уйғунлашув. Бюджет
федерализм бу маънода нафақат федерал штатларга, балки турли хил
давлат-сиссий тизимларга эга бўлган мамлакатларга хосдир.

Бюджет федерализм уч зарур шартонни талаб қилади:

- ҳукуматнинг барча даражалари ўртасида ҳаракатлар бўйича
наколатларни аниқ чегаралаш;

- тегишли даражаларни уларга берилган ваколатларни амалга
ошириш учун етарли бўлган молиявий манбалар билан таъминлаш;

- аниқ қондаларга мувофиқ бюджетларaro трансфертлар ёрдамида
турли хил бюджетларнинг номуносабатлиларини қоплатиш.

Мазлумотларнинг тахлили шуни кўрсатадики Қўшма Штатларда
федерал бюджет мамлакат давлат бюджетининг катта қисмини (56%)
эгаллайди. Штат бюджетлари 25% ни, маҳаллий ҳокимият органлари эса
19% ни ташкил этади (трансфертларни ҳисобга олмаганда).

Давлат дастурларини амалга ошириш нафақат маълум бир
феолиятнинг тўғридан-тўғри молиялаштириш, балки солик воситаларидан
фойдаланган ҳолда яширин молиялаштириш орқали ҳам амалга
оширилади. Шу маънода турли даражадаги бюджетни шакллантириш
структурасини тахлил қилиш маълум аҳамиятга эга. Федерал бюджетнинг
прин дарамад солиғи ҳисобидан шаклланади: - жисмоний шахсларнинг
даромадлари ёки юридик шахсларнинг фойдалари. Иқтимоий суғурта
билатлари (мелишина, пенсия ва бошқалар) даромаднинг учдан бир
қисмига тўғри келади. Шундай қилиб, федерал бюджет даромадларининг
катта қисми (таҳминан 80%) ушбу икки турдаги соликлардан иборат.

Ақсинча, бюджет даражаси қанчалик паст бўлса, ушбу молдаларнинг
учаллик катта аҳамияти йўқ, бу кўриб чиқилган йилда давлат
бюджетларининг қарийб 17 фоизини ва маҳаллий ҳокимиятларнинг 2
фоизини ташкил этади. Шу билан бирга, ушбу даражадаги бюджетлар
учун юқори даражадаги давлат ҳокимияти бюджетларидан бериладиган
субсидияларнинг роли ортиб бормоқда: штат бюджетни учун уларнинг
улуши 23 фоизни, маҳаллий бюджетлар учун эса тушумларнинг 33
фоизини ташкил этиди. Бундан ташқари давлат бюджетни даромадлари
тарқибда савдо солиғи (22%), маҳаллий бюджетда кўчмас мулк солиғи
эса - 27%, Шунингдек Шунингдек турли хил тўловлар, уларнинг улуши
жамий бюджетнинг турдан бирига тўғри келади.

Даромадлар ва ҳаракатлар устидан ваколатларнинг барқарор
тақсимланишига эга бўлган бюджет тизимларида бюджет
номутаносиблигининг тартибга солишнинг асосий механизми бюджетларaro
трансфертлардир. Шу нукта назардан трансфертларнинг иккита асосий
тури ажратилади: *вертикал* (юқори даражадаги бюджетлардан қуйи
даражадагиларга) ва *горизонтал* (бир хил даражадаги бюджетлар ўртасида).

Вертикал бюджетларо трансфертлар, ўз навбатида, умумий (тенглаштирувчи) ва махаллий (махсус) трансфертларга бўлинади.

Давлат ва махаллий ҳокимият бюджетлари харажатлари таркибидан кишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини тартибга солиш бўйича тўғридан-тўғри тадбирлар харажатлари тахминан 4-4,5 миллиард долларни ташкил этди (барах харажатларнинг 0,3%). Агар ушбу микдорга бошқа соҳаларда амалга оширилган дастурларнинг харажатларини қўйилса ҳам (масалан, таъбний ресурслардан оқилона фойдаланиш ёки ҳудудларни иқтисодий ривожлантириш), маълум даражада кишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришига таъсир қилган бўлса, тўғридан-тўғри ажратмалар микдори, эҳтимол, 10 миллиард доллардан ошмайди, ёки умумий давлат ва махаллий ҳокимият бюджетларининг тахминан 1% тўғри кетади.

Давлат дастурларининг фермерлик соҳасидаги ролини аниқлаш кийинроқ, чунки улар унинг фаолиятига турлича таъсир кўрсатади. Бундай ҳисоб-китобни амалга оширишга қисман "ишлаб чиқарувчиларга субсидиялар эквиваленти" кўрсаткичи имкон беради. Ўртача 1996-2000 йилларда фермер хўжалигига тўғридан-тўғри ва биливосида ўтказмалар даражаси қарийб 146 миллиард долларни ташкил этди, шундан аттиги 8 фоизи давлат ва махаллий ҳокимият органлари томонидан амалга оширилган дастурларга тўғри келади.

"Ишлаб чиқарувчиларга субсидиялар эквиваленти" индикаторидан фойдаланган ҳолда ҳисоб-китобларни тўғри деб ҳисоблаш мумкин эмас, чунки бу давлат томонидан тартибга солинган бир қатор омилларнинг кишлоқ хўжалиги соҳасига таъсирини ҳисобга олмайдди. Шу сабабдан, қўйилган ҳулоса келиш мумкин. Иқтисодиётнинг аграр соҳасини тартибга солиш билан боғлиқ дастурларга тўғридан-тўғри давлат харажатлари штаблар, округлардан Федерал даражада юқори.

Бироқ, шу асосда махаллий ҳокимият органлари кишлоқ хўжалиги соҳасини тартибга солиш билан боғлиқ масалаларни "этиборсиз қолдирилади" дейиш нотўғри. Аслида, масала мамлакат кишлоқ хўжалиги иқтисодиётини тартибга солишда ҳокимиятнинг турли даражалари ўртасида ваколатларнинг тарихий тақсимланиши ҳақидадир.

Кишлоқ хўжалиги соҳасини тартибга солишда минтакавий ҳокимиятларнинг ролини таҳлил қилиш, ҳокимиятнинг турли даражалари ўртасида ваколатларни тақсимлаш масаласини кўриб чиқиш лозимдир. Бир қатор федерал аграр дастурларни амалга ошириш асосан штаб ва хатто махаллий даражаларга ўтказилди.

Юқорида келтириб ўтилгандек федерал ҳукумат томонидан давлат ва махаллий ҳокимият органларида нисбатан амалга оширилган молиявий қўллаб-қувватлаш чораларини таҳлил қилиш лозим. У иккита асосий усулда амалга оширилди: (1) нақд субсидиялар (трансфертлар, грантлар) ўтказиш йўли билан ва (2) солиқ субсидияларини тақдир этиш йўли билан.

1996 – 2008 йилларда солиқ субсидиялари ҳажми йилга ўртача 69,1 миллиард долларни ташкил этди. Ушбу микдорнинг аксарияти федерал ҳукумат томонидан минтакавий ҳокимият органларида беришган имтиёзлар натижаси бўлиб, давлат ва махаллий ҳокимият органлари томонидан олинган солиқларни (даромад ва мол-мулк) олиб қилиш имкониятидан нобарат эди, федерал даромад солиғини ҳисоблашда солиқ солинадиган билидан давлатлар ва муниципалитетларнинг обитацияларидан олинган даромадни ўз ичига олган. Охир оқибат, ушбу ёрдам шакли минтакавий ҳокимият органларида бюджет ва солиқ маневрлари эркинлигини таъминлайди.

Пул субсидиялари микдори анча юқори эди ва улар орқали мамлакат иқтисодиёти айрим тармоқларининг ривожланишини тартибга солиш бўйича федерал ҳукуматнинг сиёсати олиб боришмоқда.

1960 йилда уларнинг ҳажми қарийб 7 миллиард долларни ташкил этди. Шунингдек ушбу микдорда федерал бюджетнинг харажатлар қисмидаги улуши тахминан 8 фоизни, штаблар ва махаллий ҳокимият ишораларининг бюджетлари эса тахминан 19 фоизни ташкил этди.

1996-1998 йилларда ўртача ҳисобда федерал бюджетдан ўтказмалар ҳажми 215 миллиард долларни ташкил этди, бу унинг харажатлар қисмининг 15 фоизини ва штаб, махаллий ҳокимият бюджетлари харажатлар қисмининг 24 фоизини ташкил этди (4,2-жадвал). Натижада, сўнгги ўн йилликларда махаллий ҳукуматларга федерал ёрдам ҳукуматнинг айрим функцияларини молиялаштиришнинг муҳим омиллига айланган.

Пул субсидиялари микдори анча юқори эди ва улар орқали федерал ҳукуматнинг сиёсати мамлакат иқтисодиётининг айрим тармоқларининг ҳаётий фаолиятини тартибга солиш бўйича олиб боришмоқда.

1960 йилда уларнинг ҳажми қарийб 7 миллиард долларни ташкил этди, Шунингдек ушбу микдорнинг федерал бюджетнинг харажатлар қисмидаги улуши тахминан 8 фоизни, штаблар ва махаллий ҳокимият ишораларининг бюджетлари эса тахминан 19 фоизни ташкил этди. 1996-1998 йилларда ўртача ҳисобда федерал бюджетдан ўтказмалар ҳажми 215 миллиард долларни ташкил этди, бу унинг харажатлар қисмининг 15 фоизини ва давлат ва махаллий ҳокимият бюджетларининг харажатлар қисмининг 24 фоизини ташкил этди (2,4-Жадвал). Натижада, сўнгги ўн йилликларда махаллий ҳукуматларга федерал ёрдам ҳукуматнинг айрим функцияларини молиялаштиришнинг муҳим омиллига айланган.

Федерал ҳукумат томонидан тақдир этилган молиявий ёрдам механизмини таҳлил қилишда муҳим нуқта - бу фойдаланиш кузусиётидир. Бошқача қилиб айтганда, штаб ва махаллий ҳокимият органлари федерал бюджетдан ажратилган маблағларни қанчалик эркин тисаруф этишлари мумкин?

Америка Кушма штатлари ҳукуматининг бюджети, 2008
Молиявий йил. Тахлили истикболлари. ОМВ, 2008 йил.

Штат ҳукуматларига ёрдам, 2008 й	215340	100,0		
Жами шу жумладан:				
А. Йўналишлар бўйича				
Соғлиқни сақлаш	86603	40,2		
Иқтисодий ёрдам (фукароларнинг даромадларини сақлаб туриш)	50865	23,6		
шу жумладан озик-овқат ёрдам дастурлари	14962	6,9		
Таълим, иш билан таъминлаш ва иқтисодий хизматлар	33353	15,5		
Транспорт инфратузилмаси	23708	11,0		
шу жумладан, федерал автомобил йўллари	17949	8,3		
Иқтисодий ва минтақавий ривожланиш шу жумладан:	8888	4,1		
- ИХГ томонидан жамиятнинг ривожлантириш учун грантлар	4650	2,2		
- табиий офатлар пайtida ёрдам (ФХФА)	2714	1,3		
- кишлоқ хўжалиги вазирлигининг кишлоқ жомоаларининг ривожлантириш дастурлари	638	0,3		
Табиий ресурслар ва атроф-муҳит шу жумладан, кишлоқ хўжалиги вазирлиги дастурлари	4240	2,0		
Кишлоқ хўжалиги	230	0,1		
шу жумладан, илмий-тадқиқот ишларини амалга ошириш хизматининг молиялаштириш	663	0,3		
Бошқалар	650	0,3		
В. Федерал идоралар томонидан	7020	3,3		
Соғлиқни сақлаш ва аҳолига хизмат кўрсатиш вазирлиги	129100	60,0		
Транспорт вазирлиги	26000	12,1		
Уй-жой қурилиши ва шаҳарсозлик вазирлиги	21400	9,9		
Кишлоқ хўжалиги вазирлиги, жами шу жумладан:	17100	7,9		
- иқтисодий ёрдам (фукароларнинг даромадларини сақлаб туриш)	15407	7,2		
- кишлоқ хўжалиги	663	0,3		
- иқтисодий ва минтақавий ривожланиш	638	0,3		
- табиий ресурслар ва атроф-муҳит	230	0,1		
- соғлиқни сақлаш	41	0,0		
- бошқа	121	0,1		
Бошқалар	21740	10,1		

Хозирги вақтда федерал тўғридан-тўғри молиявий ёрдам тизими "мақсадли субсидиялар" (субвенциялар), "блок субсидиялар", маҳаллий

давлат аппаратини сақлаш учун субсидиялар ва "умумий даромадларни тақсимлаш" дастурлари орқали амалга оширилмоқда.

Бироз пасайишга қарамай, федерал субсидияларнинг асосий қисми (тахминан 70-75%) субвенсия шаклида келади. Шу билан бирга, маблагларнинг бир қисми федерал ҳукумат томонидан молиялаштирилган маълум бир дастур ёки лойиҳани амалга ошириш учун ажратилади. Бундай ҳолда, давлатлар ушбу маблагларни бошқа мақсадларда қайта тақсимлашда деярли ҳукуматларга эга эмаслар.

Сўнгги 20 йил ичида федерал субсидияларнинг умумий ҳажмининг "блокли субсидиялар" (субсидиялар) улуши барқарор ўсиб бори. Масалан, молиялаштиришнинг ушбу шакли 1975 йилда инфратузилмани ривожлантириш учун минтақаларга федерал ёрдам тизимида пайдо бўлди на ушбу мақсад учун ажратилган маблагнинг тахминан 1,5 фоизини ташкил этди. Айни пайтда бу кўрсаткич деярли 80 фоизга етди. Умуман олганда, агар 1968 йилда "блокли субсидиялар" федерал ҳукуматнинг штатларга ўтказган маблаглари умумий ҳажмининг атиги 0,3 фоизини ташкил этган бўлса, унда 1981-94 йилларда - тахминан 11%, 1996-2000 - 14% етди.

Хозирги вақтда ушбу молиялаштиришнинг ҳар хил турлари мавжуд - "чексиз субсидиялар" дан, федерал давлат маблагларини сарфлаш метёрлари ва принципларини белгилашда давлат идораларига янада мослашувчанликни, тартибга солиналган блокли субсидияларни таъминлайди. Нисбатан яқинда пайдо бўлган махсус субсидиялар турини кўрсатиб ўтиш лозим. Бу "рақобатбардорлиқ" деб номланган блокли субсидиялар кишлоқ вақолатли зоналари ва талбиркор жомоалар дастурини молиялаштиришда фойдаланилади. Ушбу маблаглар федерал ва штат ҳукуматлари ўртасидаги ҳамкорлик орқали бошқарилади.

Штатлар ва маҳаллий ҳукуматларга самарали ёрдам бериш йўллариини излаш 1972 йилги "Штатлар ва маҳаллий ҳокимиятларга молиявий ёрдам тўғрисида"ги қонун қабул қилинганидан кейин умумий даромадларни тақсимлаш дастури бўйича федерал субсидиялар пайдо бўлишига олиб келди. У бюджет ресурсларининг янги мабасини аниқлашда ва субсидия тизимига ўзига хос алтернативани шакллантиради, камчиликлари маблагларни қатъий тартибга солишидир.

Федерал ҳукумат, штат ва маҳаллий ҳокимият органлари ўртасидаги молиявий муносабатлар кишлоқ хўжалиги соҳасини тартибга солишнинг табириларига сезиларли даражада таъсир кўрсатиши шубҳасиз.

Биринчидан, федерал субсидиялар маҳаллий ҳокимият органларининг "молиявий барқарорлигини" оширади ва шу билан кишлоқ хўжалиги соҳасидаги дастурларни тўғридан-тўғри, бидвосита турли хил молиявий дастаклар орқали молиялаштириш учун ҳам катта имкониятлар пайдо бўлишига ёрдам беради.

Иккинчидан, максалди субсидияларни тақлим этишда "карама-қарши молиялаштириш" амалиёти маҳаллий ҳокимият органларининг федерал дастурларида иштирок этишни ўз ичига олади, ҳамда маҳаллий шароитларни ҳисобга олган ҳолда ушбу дастурларни бироз тузатиш имкониятини беради.

Федерал ҳукумат томонидан минтакаларга кўрсатиладиган молиявий ёрдам, шубҳасиз, катта аҳамиятга эга. Аммо, асосан, уларнинг максалдларига йўналтирилган бўлиб, федерал субсидиялар федерал дастурлар учун федерал бюджет харajatларининг маълум бир шаклини англатди. Шу билан бирга, субсидияларнинг максалди хусусияти давлат ва маҳаллий бошқарув органларининг максимал иштирокида иқтисодийни бошқариш масалаларини ҳал қилиш контекстининг асосидир.

Федерал ҳукуматнинг штатлар ва маҳаллий ҳокимият органлари билан фискал алоқаларининг бундай тизими улар ўртасидаги иқтисодий муносабатларнинг асосини ташкил этади. Ташки томондан у давлат маблагларини қайта тақсимлаш омили вазифасини бажарса-да, кўп жикхатдан унинг ёрдами билан ягона умуммиллий ижтимоий-иқтисодий сиёсат амалга оширилмоқда.

Маҳаллий даражада тартибга солишнинг асосий йўналишлари ва механизмларининг ўзига хос хусусиятлари бир томондан округлар ва муниципалитетлар ҳокимияти ва бошқа томондан давлат ҳокимияти органлари ўртасидаги муносабатларга боғлиқ.

Унинг негизда маҳаллий даражадаги бюджет жараёнига давлат аралашувининг ўсиши 1930-йилларнинг ислохот давридан бошланган давлатнинг иқтисодий функцияларини марказлаштириш тенденцияси билан боғлиқ. Юқорида айтиб ўтилган ҳокимият федерал даражасининг маълумий ролини кўчайтириш жараёнида бошқарувнинг кўйи маҳаллий даражасидан штатларга қадар бошқарув функцияларини қайта тақсимлаш ҳам содир бўлди.

Ташки томондан, бу муҳим молиявий ресурсларнинг штат даражасида мужассамлаштиришда намоён бўлди уларнинг ўсиш суръатлари туманлар ва муниципалитетлар даражасидан сезиларли даражада тезроқ. Шундай қилиб, агар 1929 йилда давлатлар ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг умумий бюджетияти давлат бюджетининг улуши тахминан 28 фоизни ташкил этган бўлса, 1949 йилда бу 44 фоизни, 1995 йилда эса 52 фоизга ва 2000 йилда у тахминан 57% тенг эди.

Шу туфайли, штатларни давлат минтакавий системани амалга оширишнинг асосий бўлини, субсидияларни маҳаллий ҳокимият органларига бериладиган нафакат моддий ёрдам, балки маҳаллий давлат аппарати харajatларининг максалди таркибинини шакллантириш воситаси сифатида кўриб чиқишлиши мумкин. Ҳокимиятнинг кўйи бўлинига бериладиган субсидиялар катъий функциянал хусусиятга эга.

Давлат ва маҳаллий ҳокимият органлари кишлоқ хўжалиги соҳасини давлат томонидан тартибга солишда фаол иштирок этади. Бироқ, бунда уларнинг роли жуда турличадир. (2.5-Жадвал).

2.5-Жадвал

Аграр соҳани давлат томонидан тартибга солиш тадбирларини амалга оширишда давлат ва маҳаллий ҳокимият органлари

фаолиятининг йўналишлари

Давлат томонидан тартибга солишнинг асосий йўналишлари	Давлат ва маҳаллий бошқарувнинг роли
Кишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларининг нархлари ва даромадларини сақлаш	Кам
Кредит дастурлари	Кам
Ташки савдо дастурлари	Ўртача
Солиқ	Ўртача
Кишлоқ хўжалиги маҳсулотларини маркетинг тизимини тартибга солиш	Ўртача
Озик-овқат маҳсулотларининг сифати ва хавфсизлигини назорат қилиш	Ўртача
Кам таъминланган фуқаролар учун озик-овқат ёрдами	Ўртача
Кишлоқ хўжалиги соҳаси учун илмий ва ахборот хизматлари	Муҳим
Табиатдан фойдаланишни тартибга солиш	Муҳим
Кишлоқ хўжалиги ривожланиши	Муҳим

Федерал ҳукумат дастурларига нисбатан

АҚШда ҳар хил турдаги ва мулк шаклидаги корхоналар самарали ишлайди - кичик, ўрта ва йирик, ерга ва йирик, ерга ва мулк ижрасига хусусий мулкчилик асосида; оилавий, кооператив фермер хўжаликлари ва кишлоқ хўжалиги корпорацияларидир. Уларнинг барчаси давлатга нисбатан, бир-бирлари билан бўлган муносабатларда, Шунингдек кишлоқ хўжалиги бўлмаган корхоналар ва ташкилотлар билан тенг ҳуқуқларга эга.

Мамлакат кишлоқ хўжалигининг самарали ишлаши асосан минтакаларни ривожлантиришни давлат томонидан тартибга солиниши билан боғлиқ. Йиллик субсидиялар ажратиш бўйича АҚШ Япония ва Европа Иттифоқидан кейин турлади. Ушбу мамлакатларда ишлаб чиқаришдан кишлоқ хўжалиги маҳсулотлари таннархидати субсидияларнинг улуши мос равишда 70, 40 ва 30 фоизга тенг. Қўшма Штатларда туғридан-туғри бюджет субсидияларининг умумий миқдори йилга тахминан 7 миллиард долларни ташкил этади. Агар давлат томонидан қўллаб-қувватланиш бекор қилинса, фермер хўжаликларининг даромади 25-30 фоизга қайишиши мумкин.

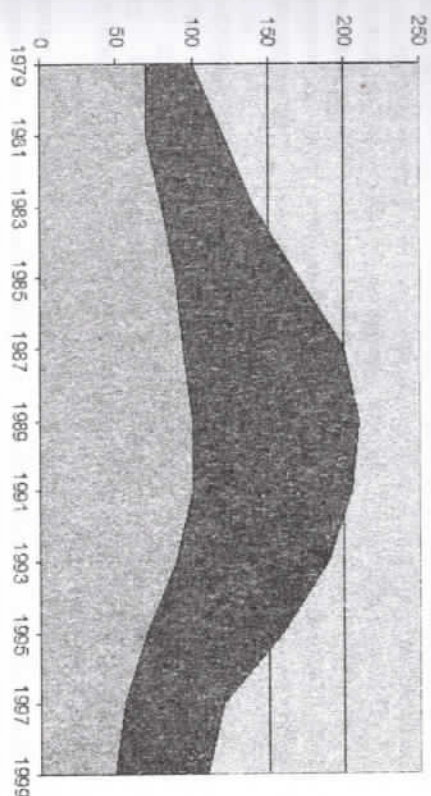
Фермер хўжаликларининг қўллаб-қувватланишнинг максаллари ва йўналишлари турлича: кишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб

чикарувчиларни чет эл ракобатида химоа кишиш, озик-овкат билан ўзини ўзи таъминлашга интилиш, кишлок хўжалиги маҳсулотларини экспорт қилишни раёбатлаштириш. Компенсация тўловлари ишлаб чиқариш бирлигининг сотиб олиш ва бозор нархи ўртасидаги фарқ миқдорида кенг қўлланилади. Экин майдонлари кискарса маҳсул субсидия тўланади. Субсидияларнинг яна бир тури табиий офатлар натижасида етказилган зарарни қоплайди, ғалани фермер хўжаликлари захираларида сақлаш, мениоратив ишлар ва бошқаларни субсидиялаштирилади.

Кишлок хўжалигига давлат ёрдамининг муҳим элементи имтиёзли солиқ сиёсати ҳисобланади. Шу муносабат билан фермер хўжаликларини учун максимал солиқ ставкаси 80-йилларда пасайиб, 28% га етди ва солиқ имтиёзларининг умумий миқдори 60-йилларга нисбатан 3 баробардан кўпроқ ошди. Ўртача турли йилларда барча турдаги тўловлар бўйича солиқлар фермер хўжаликларини харажатларининг 3 дан 5% итача ташқил этди. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, деҳқонларга солиқ солиш даражаси аҳолининг бошқа гуруҳларига қараганда пастроқ. Тарчи АКШ субсидияларни кискарттириш вазифасини кўйган бўлса-да, пайдо бўлаётган тенденциялар яқин келажакда миллий кишлок хўжалиги соҳасини марказлаштирилган қўллаб-қувватлаш ва тартибга солишни рад этишини аниқламайди.

Кредитлардан фойдаланиш кишлок хўжалиги маҳсулотларининг барқарор ўсишида муҳим рол ўйнайди. Шу маънода ишлаб чиқарувчилар ва уларнинг кредитдорлари ўртасида барқарор муносабатлар маъмул, баъзиларнинг қўллаб-қўллаш бошқаларининг фаровонлигига олиб келади.

Кишлок хўжалиги учун қарз берувчиларнинг молиявий шароитлари яхшиланишда давом этди ва кредитлаш тизимига фермерларнинг кредит банклари, кооперативлар учун банклар, фермерларнинг ер банки маҳаллий таъкилотлари, ишлаб чиқариш кредит уюшмалари, кишлок хўжалиги кредит уюшмалари, федерал кредит уюшмалари, суғурта компаниялари ва бошқалар қиради. Кишлок хўжалиги ишлаб чиқарувчиларга берилган кредитлар одатда кўчар кредитлар ва кўчмас мулк кредитларига бўлинади.

4-расм. Фермер хўжаликларининг умумий қарзи кўчар ва кўчмас мулкдан иборат. Annual Report 2002. OECD маълумотлари

USDA ёрдам маъмурияти фермерлар ва бошқа кишлок аҳолиси, фермерлик ва ривожланиш эҳтиёжлари учун бошқа жойдан кредит ололмайдиган фермерларга кредитлар ва грантлар беради. Бундан ташқари, агентлик бошқа қарз берувчиларнинг кредитларини кафолатсиз тақлим этмайдиган кредитлар учун кафолатлар беради. Ҳозир фермерларга берилган молиявий ёрдамнинг ярмидан кўли кредит кафолати шаклида берилмоқда. Агентлик фермерлар ва кишлок аҳолисига кўпроқ хавф остида кредитлар бериш орқали уларга ёрдам бериш мақсадида ташқил этилган. Фермер хўжаликларига берилган кредитлар фермерларга ферма хўжаликларини, ерларни сотиб олиш ёки фермер хўжаликларини кенгайтиришга ёрдам бериш учун мўлжалланган; биноларни қуриш ва таъмирлаш, ерларни обodonлаштириш, ер ва сув ресурсларини ривожлантириш ва улардан оқилона фойдаланишда ёрдам беришни назарда туталди.

Ишлаб чиқариш муносабатларини тартибга солиш учун нафақат жорий бошқарув соҳасида, балки ишлаб чиқариш тузиллиши ва стратегиясини танлашда, истеъмолчилар талабларини қондиришда ҳам бошқарув дастаклари муҳим аҳамиятга эга. Давлат органлари асосан бозор жараёнларини самарали бошқариш шарти билан ишлаб чиқаришга бивосита таъсир кўрсатиш функцияларини бажаради.

Иқтисодий жихатдан кучли ва ракобобдорлош товар ишлаб чиқарилган қорхоналарга пул тикиш мақсадида мувофиқлиқ, таркибига катта ва кичик, кооператив, яқка тартибланти, корпоратив ва оилавий, ягона мулк ҳукукига эга бўлган акциядорлар, давлат томонидан бошқарилган хусусий, бирлашмаларга бирлаштирилган. Улар мустақил ишлаб чиқариш ва ижара воситаларига тўлиқ эгалик қилаётган, хўжалик бошқаруви

органлари билан тузилган шартномалар асосида ишлайдиган ва факат бозорга йўналтирилган мустақил бирлашмаларга бирлаштирилган.

Кишлоқ ҳўжалиги ерлари (сифатни ҳисобга олган ҳолда) ва хайвонларнинг мажмулига, уларни ресурслар (моддий-техника, илмий кучи, пул ва бошқалар) билан таъминлаш бўйича фермер хўжаликлари ҳажмининг мувозанати корхоналарни истиқболли типлаштиришнинг мезонидир.

Шундай қилиб, кишлоқ ҳўдўдларини ривожлантиришга қўмаклашиш бўйича давлат фаолияти эволюциясини таҳлил қилиш ушбу тартибга солиш соҳасида қўллаб муаммолар мажмулигини кўрсатмоқда. Шунга қарамай, кишлоқ ҳўдўдларини ривожлантириш бўйича давлат дастурларини амалга ошириш тақрибаси қўллаб қимматли сабоқларни беради, жумладан:

1. АКШ федерал ҳўкуматининг кишлоқ ҳўдўдларини ривожлантириш дастурларининг аксарияти минтакавий ва маҳаллий бошқарув функциялари билан кесилиши. Шу сабабли, давлат томонидан тартибга солишнинг айрим соҳаларида марказ ва минтақаларнинг роли масаласи 30-йилларда кишлоқ ҳўжалигига давлатнинг фаол аралашуви бошлангандан бери бутун давр мобайнида жўда долзарб бўлиб келган.

Бошқаруви марказлаштиришнинг қучайган даврлари (масалан, 30-йилларда) миллий иқтисодий мажмуани бошқаришдаги ваколатларнинг аксарияти минтакавий ҳокимият органларида ўтказилган даврлар билан алмашиш. Ушбу даврдан олдинги муҳим сабоқлардан бирини қуйидагича шакллантириш мўмкин: йирик ваколатларнинг жойларга ўтказилиши ривожланишнинг асосий параметрларини таъминлашдаги номувофиқликни келтириб чиқаради.

2. Давлат бошқарувини марказлаштиришнинг умумий қучайиши билан бир каторда, кишлоқни ривожлантириш муаммоларини ҳал қилишда марказ, давлат ва маҳаллий ҳокимият органлари ўртасидаги муносабатларнинг янги тамойили - "шериклик тамойили" тақлиф қилинди. Унинг амалиётга татбиқ этилиши кишлоқ ҳўдўдлари муаммоларини факат турли даражадаги давлат илораларининг сайи-ҳаракатларини нолдавлат (тижорат ва нотижорат) таъкилотлар билан бирлаштириб самарали ҳал этиш мўмкинлигига асосланди. Бу ерда эътибор - бегитланган мақсадларга эришиш учун ҳаракатларни мувофиқлаштиришнинг федерал даражада марказлаштиришнинг зарўрлигидир.

3. 90-йиллар федерал ҳўкуматининг кишлоқларни ривожлантириш дастурларининг муҳим тенденцияси бюджет маблағларининг ҳар бир долларини сарфлаш самарасини максимал даражада оширишга ургў берилган. Бу субвенциялар ёки тўғридан-тўғри нитиёзли кредитлар бериш орқали қўллаб-қувватлашдан кафолатланган кредитлар тизимига боқичма-боқич ўтиш билан боғлиқ. Кафолатланган кредит дастурларида

бюджет маблағларидан фойдаланиш самаралироқдир, чўнки уларда ишлатилган ҳар бир доллар кўпроқ маблағ сарфлаши мўмкин.

Мутахассисларнинг баҳолашлари шўни кўрсатадики, агар грантлар (субсидиялар) шаклида қўмак беришда самарадорлик 1: 1 га тенг бўлса, тўғридан-тўғри кредит дастурлари учун бу кўрсаткич алдакчон 1:1.7 га тўғри келади. Бошқача қилиб айтганда, бюджет маблағларининг ҳар бир доллари 17 АКШ долларидан фойдаланади. Кафолатланган кредит дастурларида бу кўрсаткич 1:3.2 га кўтариллади.

III боб. Минтакалар иқтисодиётининг рақобатбардошлиги ўсиши амалиёти ҳолатини киёсий таҳлил ва ривожланиш тенденциялари

3.1. Худудларо мутаносибликлар – иқтисодий минтакаларни барқарор ривожлантиришнинг муҳим шарти сифатида

Ҳозирги замон иқтисодиёт назарияси ва амалиёти худудий ривожланиш муаммоларининг янги ечимларини ўйлаб қўриш ва қилириш зарурияти олдда турибди. Худудий ривожланиш жараёнларини талқик этиш қадимдан амалга оширилиб келинган.

Жамиятнинг худудий тузиллиши бўйича илмий асарлар муаллифлари каторига Аристотель, Платон, Страбон, М.Тор, Т.Капанелла, А.Гумбольдт, И.Тонень, Ш.Фурье, Р.Оуэн, К.Маркс ва бошқаларни қиритиш мумкин. Давлатнинг худудий тузиллишига рус олимларидан М.В.Ломоносов, А.Н.Раппин, К.М.Арсенев, Д.И.Менделеев, П.П.Семенов, Д.И.Рихтер, Н.Г.Чернышевский, Н.П.Огарев ва бошқа талқикотчилар эътибор қаратилган.

Муаммонинг турли жиҳатларини таники олимлар И.Г.Александров, А.А.Богданов, Н.Н.Баранский, В.И.Вернадский, Н.Д.Кондратьев, Н.Н.Колосовский, А.В.Чанов, Г.М.Кржижановский, А.Л.Чижевский ва бошқалар талқик этганлар.

Ҳозирги вақтда мамлакатимизда ва хорижий мамлакатларда худудий ривожланишнинг иқтисодий жиҳатдан йўналтириш, экологик, фалсафа, тизимнинг умумий назарияси ҳамда тизимнинг ўзини ўзи ташкил этиш тўрисидаги «синергетика» фани, прогнозлаш, иқтисодий муносабатларни демократлаштириш жараёнларини кенгайтириш ва маҳаллий ўзини ўзи бошқаришнинг родини ошириш асосида мавжуд муаммоларини талқик этиш ва ҳал қилишнинг янги йўналлишлари шаклланимоқда.

Муаммоли соҳалар бўйича илмий-талқикот ишланмалари ва изланишлар Буюк Британия, АКШ, ФРГ, Франция, Канада, Хитой, Швеция, Япониянинг катор олимлари ва мутахассислари томонидан БМТ, Рим клуби ва бошқа халқаро бирлашмалар доирасида фаол олиб боришмоқда.

У.Айзард, Р.Акофф, Р.Гилмор, Ж.Голд, Г.Одум, В.Леонтьев, Ж.Мартини, Д.Медоуз, Г.Менш, М.Месарович, Ж.Нейсбит, А.Пачен, Э.Пестель, И.Притожин, М.Ротшильд, И.Стенгерс, Г.Тейл, Э.Торфлер, С.Хаген, Х.Хаштегиларнинг илмий ёндашувлари бутун жаҳонга ёйилди²¹.

Мамлакат яхлит иқтисодиётининг ривожланишида унинг турли худудлари (маъмурий-худудий бўлинмалари, иқтисодий районлар, шахар ва қишлоқлар ва ҳокзо) ўртасидаги иқтисодий алоқа ва боғлиқликларини ҳисобга олиш муҳим ҳисобланади. Миллий иқтисодиётнинг юқори

сўрақларда ўсиши кўп жиҳатдан худудларо мутаносибликнинг таъминлинишига боғлиқ.

Худудларо мутаносиблик – бу мамлакат худудлари (маъмурий-худудий бўлинмалари, иқтисодий районлар, шахар ва қишлоқлар ва ҳокзо) иқтисодиётининг турли томонлари ва соҳалари ўртасида микдор ва сифат жиҳатдан шаклланиш муайян нисбатларидир.

Худудларо мутаносибликнинг таъминлиниши бир қатор нисбатларнинг мавжуд бўлишини таъминлади. Масалан:

1) кенгайтирилган тақдор ишлаб чиқариш турли босқичларининг ўзқисқалигини таъминловчи нисбатлар. Масалан:

а) ишлаб чиқариш жараёни бўйича:
- маҳаллий ишлаб чиқариш аҳамиятига эга бўлган тармоқларнинг ривожланиши;

- кооперация алоқаларидати иштарок бўйича нисбатлар;
б) тақсимот жараёни бўйича:

- иқтисодий ресурсларнинг тақсимлиниши ўртасидаги нисбатлар;
- миллий даромаднинг тақсимлиниши ўртасидаги нисбатлар;

в) айирбошлаш жараёни бўйича:
- ишлаб чиқаришнинг технологик жараёнлари, меҳнат фаволияти турлари бўйича айирбошлаш ўртасидаги нисбатлар;

- ишлаб чиқариш натижалари – маҳсулот ва хизмат турлари бўйича айирбошлаш ўртасидаги нисбатлар;

г) истеъмол жараёни бўйича:
- мамлакат миқёсида яратилган ишлаб чиқариш воситаларининг умумли истеъмолли ўртасидаги нисбатлар;

- ҳар бир худудда истикомат қилувчи аҳолининг шахсий истеъмолли ўртасидаги нисбатлар;

2) иқтисодий тақдор ишлаб чиқариш жараёнларининг меъёрида амалга оширилиш таъминловчи соҳа ва тармоқларнинг мамлакат худудлари бўйича ривожланишлик нисбати;

3) ишлаб чиқариш инфратузилмаси (транспорт, автомобиль ва темир йўл хўжалиги, алоқа, аҳолиот-коммуникация тизими ва бошқалар)нинг нисбати;

4) иқтисодий инфратузилма объектлари (шифоҳоналар, поликлиникалар, амбулаториялар, санаторийлар, таълим муассасалари, дам олиш уйлари ва бошқалар)нинг нисбати ва ҳ.к.

Бизни бир мутахассис ва олимлар худудлар ўртасидаги мутаносибликларнинг мамлакат иқтисодий ривожлиги родини эътиборга олимайдилар ёки умуман инкор этадилар. Уларнинг фикрича, мамлакатнинг иқтисодий-иқтисодий ривожланишида худудлар ўртасидаги мутаносиблик таъминлиниши шарт бўлмай, балки шу худуддаги иқтисодий инновациялардан самарали фойдаланишнинг ўзи қифов қилди.

²¹ Экономическая теория (политэкономия). Учебник / Под общ. ред. акад. В.И.Вильямса, акад. Г.П.Журавлевой. – 4-е изд. – М.: ИНФРА-М, 2004. – С.365-366.

Тўғри, ҳудудларро мутаносибликларни таъминлашнинг мамлакат иқтисомий-иқтисодий тараққиётига таъсири бевосита, яқкод намоён бўлмастлиги мумкин. Чунки, мамлакатдаги алоҳида ҳудудий бўлиналлар (вилоят, туман, шаҳар ва бошқа ҳудудий бирликлар) ривожланиши ўртасидаги маълум нисбат ёки ўзаро мувофиқликларни аниқлаш ва таъминлаш жуда мураккаб жараён ҳисобланади. Шунга қарамай, мазкур ҳудудий бўлиналларнинг бир-бирига иқтисодий ва ташкилий жиҳатдан боғлиқлиги, ихтисослашиш, ишлаб чиқариш кооперацияси ва коммуникация жиҳатидан олиб қаралганда ушбу мутаносибликнинг аҳамиятини яқкод қилиш мумкин.

Ҳудудларро мутаносибликни таъминлаш асло уларни тенглаштириш, барабарлаштириш деган маънони англатмайди. Чунки, ҳудудлар, жумладан, мамлакатимиз вилоятлари иқтисодий салоҳиятлари турлиликнинг ўзи бўлганда жараёни амалга ошириб бўлмастлигини кўрсатади.

Мамлакат ҳудудларининг ривожланишида улар ўртасидаги ўзаро мувофиқликка этиборнинг қаратмаслиги турли салбий ҳолатларнинг келиб чиқишига олиб келиши мумкин. Энг аввало, бу ҳолатлар мамлакат ҳудудлари иқтисомий-иқтисодий ривожланишидаги табоқалашув даражасининг кучайиши орқали намоён бўлади.

Шу ўринда мамлакат турли ҳудудларининг бир хилда, тенг ривожланишини таъминлаб бўлмастлигини таъкидлаш тўғри бўлади. Чунки, бир қатор омиллар ҳудудларининг иқтисомий-иқтисодий ривожланиши даражаси ўртасида тафовутлар келиб чиқишига сабаб бўлади. Жумладан:

- ҳудудларнинг майдони жиҳатидан фарқланиши;
- улардаги мавжуд табиий ресурсларнинг миқдор ва сифат жиҳатидан фарқланиши;
- аҳоли сони ва унинг таркибидидаги фарқлар;
- мавжуд ишчи кучи ресурслари сони;
- ҳудуднинг географик жиҳатдан жойлашган ўрни ва ҳ.к.

Мамлакатимиз вилоятларининг умумий ер майдони, аҳоли сони ва зичлиги, аҳоли таркибидидаги ишчи кучи ресурсларининг салмоғи жиҳатидан фарқланиши уларнинг иқтисомий-иқтисодий ривожланишида турли шарт-шароитларнинг еғжудга келишига сабаб бўлмоқда (3.1-жадвал).

Жадалдан кўринадики, республикамиз турли вилоятларининг умумий ер майдонлари сезиларли даражада фарқ қилади. Ер майдонларининг энг катта қисми Қорақалпоғистон Республикасида тўғри келса (166,6 минг кв. км), энг кичик қисми (Тошкент шаҳрини ҳисоба олмаганда) Андижон вилоятига тўғри келади (4,3 минг кв. км).

3.1-Жадвал

Ўзбекистон Республикаси ҳудудларининг турли кўрсаткичлар бўйича фарқланиши (2019 йил)

	Умумий майдони, минг кв. км	Умумий майдонга нисбатан, фоизда	Аҳоли сони, минг киши	Республика аҳолисига нисбатан, фоизда	Аҳоли зичлиги, киши/кв. км	Республика бўйича ўртача зичликдан (+) марта ортқ ёки (-) марта кам	Иқтисодий фаол аҳоли	
							сон, минг киши	аҳоли, сондаги улуши, %
Қорақалпоғистон Республикаси	166,59	37,10	1898,3	5,60	11,4	-64,1	783,5	41,3
Андижон	4,3	0,96	3127,6	9,22	727,3	651,8	1405,6	44,9
Бухоро	40,22	8,96	1924,2	5,68	47,8	-27,7	890,7	46,3
Жиззах	21,21	4,72	1382,1	4,08	65,2	-10,4	542,4	39,2
Қашқадарё	28,57	6,36	3280,1	9,67	114,8	39,3	1356,3	41,3
Навоий	111,09	24,74	997,1	2,94	9,0	-66,5	451,3	45,3
Наманган	7,44	1,66	2810,9	8,29	377,8	302,3	1166,6	41,5
Самарканд	16,77	3,74	3878	11,44	231,2	155,7	1624,6	41,9
Сурхондарё	20,1	4,48	2629,3	7,75	130,8	55,3	1092,3	41,5
Сирдарё	4,28	0,95	846,4	2,50	197,8	122,2	394,7	46,6
Тошкент	15,25	3,40	2941,4	8,68	192,9	117,4	1353,5	46,0
Фарғона	6,76	1,51	3752	11,07	555,0	479,5	1611,6	43,0
Хоразм	6,05	1,35	1866,7	5,51	308,5	233,0	790,2	42,3
Тошкент ш.	0,34	0,08	2571,7	7,58	7563,8	7488,3	1233,1	47,9
Республика бўйича	448,97	100	33905,8	100,0	75,5	0,0	14696,4	43,3

Вилоятларнинг ер майдонлари Қорақалпоғистон Республикаси ер майдонига нисбатан кичиклиги кўйилгани кўринишга эга: Андижон — 38,7, Сирдарё — 38,9, Хоразм — 27,5, Фарғона — 24,6, Наманган — 22,4, Тошкент — 10,9, Самарқанд — 9,9, Сурхондарё — 7,9, Жиззах — 7,9, Қашқадарё — 5,8, Бухоро — 4,1, Навоий — 1,5 марта кичик. Бу эса республика вилоятларининг иқтисодий-иқтисодий жиҳатдан тафовутлигини дастлабки табиий омилларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Бирок, таъкидлаш лозимки, вилоятлар умумий ер майдонларининг ҳажми улар аҳолисининг тегишли равишда кўп ёки кам бўлишини аниқламайди. Масалан, ер майдони ҳажми жиҳатидан энг катта бўлган Қорақалпоғистон Республикасининг аҳолиси (1898,3 минг киши) ер майдони энг кичик бўлган Андижон вилояти аҳолиси (2595,6 минг киши) сонидан 1,5 баравар кам. Энг кўп аҳоли сони Самарқанд вилоятида бўлиб (3878,0 минг киши), қолган вилоятларнинг унга нисбатан даражаси кўйилганча: Сирдарё — 4,6, Навоий — 3,9, Жиззах — 2,8, Хоразм — 2,0, Қорақалпоғистон Республикаси ва Бухоро вилояти — 2,0, Сурхондарё — 1,5, Наманган — 1,4, Тошкент шаҳри — 1,5, Андижон вилояти ва Қашқадарё вилояти — 1,2, Тошкент вилояти — 1,3, Фарғона — 1,0 марта кам.

Юқоридagi кўрсаткичлар ўзаро тафовутларидagi номувофиқликлар натижасида мазкур хуудлардаги аҳоли зичлиги кўрсаткичи ҳам аҳамиятли даражада фарқланади. Жумладан, энг юқори зичлик (Тошкент шаҳридан ташқари) Андижон вилоятига тўғри келса (хар бир кв. кмга 727,3 киши), энг паст зичлик даражаси Навоий вилоятида кузатилади (хар бир кв. кмга 9,0 киши), яъни орадаги тафовут деярли 80 бараварни ташкил этади.

Хуудлардаги мавжуд аҳоли сони уларнинг иқтисодий-иқтисодий ривожланиш даражасини аниқ ифодамай олмагани мумкин. Бу ўринда мазкур аҳоли таркибидagi ишчи кучи ресурслари сони муҳим ўрин тутди. Чунки, айнан ишчи кучи ресурслари ишлаб чиқариш жараёнида иштирок этиб, хууд яши ички маҳсулотни ҳажмига таъсир кўрсатиши мумкин. Жадвалдан кўринадики, мамлакатнинг хуудларидagi ишчи кучи ресурсларининг аҳоли сонидagi улуши ҳам бир-биридан фарқ қилади.

Юқоридagi фикр-мулоҳазалар асосида таъкидлаш мумкинки, миллий иқтисодиётнинг хуудлари ўртасидagi тафовутлар объектив таъсир қасб этиб, айни пайтда уларнинг иқтисодий-иқтисодий ривожланиш даражаларига ҳам таъсир кўрсатади. Бирок, бу омиллар фақат хуудларнинг ривожланишига таъсир кўрсатиши мумкин бўлган бошланғич шарт-шароитларни намойён этади ҳолос. Бу борада хуудлардаги мавжуд табиий-иқтисодий салохиятдан оқилона ва самарали фойдаланиш ҳал этувчи аҳамият қасб этади.

Хуудларро номувофиқликларнинг кучайиши энг аввало турли хуудларда яшовчи аҳолининг турмуш даражасидagi кескин ўзгаришлар, тафовутларнинг кучайиб боришига олиб келади. Бунинг натижасида мамлакат аҳолисининг турмуш даражаси паст хуудлардан турмуш

даражаси юқори бўлган хуудларга кўчиб ўтиши, яъни ички миграциянинг кучайиши рўй бериши мумкин. Айни пайтда, аҳоли турли катламлари даражаларининг табақалашуви ҳам кучайиб, давлатимиз томонидан олиб борилаётган иқтисодий сиёсатнинг самарадорлигига салбий жиҳатдан таъсир кўрсатиши мумкин. Шунингдек хуудларнинг иқтисодий-иқтисодий ривожланиш даражаларида фарқларнинг вуҷудда келиши иқтисодий жиҳатдан турли даражада бўлган хуудлар ўртасида маҳсулот, хизмат ва флотият алмашинувида нозжиявент айирбошлашнинг солир бўлишига ҳам таъсир кўрсатади.

Агар, хуудларро мутаносибликлар давлат томонидан тартибга солинмаса, хуудлар иқтисодий салохиятидаги дастлабки тафовутлар уларнинг кейинги иқтисодий-иқтисодий ривожланишига ҳам ўз таъсирини ўтказиши мумкин.

Республикамизнинг баъзи вилоят, шаҳар ва туманларида мавжуд бўлган иқтисодий салохиятдан фойдаланишдаги муммоларга ўз вақтида Президентимиз томонидан алоҳида эътибор қаратилиб, бу борада баъзи бир мутасадди раҳбарлар томонидан намойён этилаётган маъмулий-иқтисодий каттик танкид қилинган эди. Жумладан, Сурхондарё, Жиззах ва Наманган каби баъзи вилоятлар ва кўплаб қишлоқ туманлари бюджетларнинг дотацияда қолиб кетаётгани, бу биринч нарбатда, мазкур хуудларда замонавий қорхоналар, кичик бизнес соҳаси, савдо тармоқлари, умуман инфратузилма объектиларини ривожлантиришга эътибор берилмаётгани билан боғлиқлиги кўрсатиб берилган эди.

Бундан кўринадики, хуудларро мутаносибликни таъминлашга эътибор бермаслик республикамизнинг айрим хуудларнинг етарли даражада ривожлана олмай, давлат томонидан дотация ва субвенцияларга муҳтожлигини оширади.

Юқоридagi фикр-мулоҳазалардан кўринадики, мамлакатнинг иқтисодий-иқтисодий ривожланишида хуудларро мутаносибликларни таъминлаш муҳим аҳамият қасб этади. Шунга кўра, фикримизча, хуудларро мутаносибликни таъминлашнинг оқилона нисбатларини аниқлаш, ушбу нисбатларнинг таркиб топишига таъсир кўрсатувчи турли омилларни, уларнинг амал қилиш шарт-шароитларини тадиқ этиш, минтақавий сиёсатни амалга оширишда хуудларро мутаносибликни таъминлаш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш бу бордаги ўта долзарб вазифалардан ҳисобланади.

Хуудларро мутаносибликни таъминлашда давлатнинг хуудий ривожланиш стратегияси муҳим ўрин тутди. Маълумки, мазкур стратегиянинг йўналишлари иқтисодиётимизнинг устувор вазифалари, давлат мақсади дастурлари, хуудлар табиий-иқтисодий салохияти ва уларнинг ички имкониятларига асосланган ҳолда белгиланади. Яъна минтақавий сиёсатни ишлаб чиқиш ва амалга оширишда хуудлар

даражасидати чора-тадбирларни уларнинг таъиний-иқтисодий салоҳияти ва имкониятлари билан ўзаро босқлаш муҳим аҳамият касб этади.

Мамлакат бўйича ягона инженер-коммуникация ва транспорт тармоғини шакллантиришда барча ҳудудларнинг ички имконият ва иқтисодий салоҳиятидан юқори даражада фойдаланиш имконини берувчи лойиҳаларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш ҳудудларро нисбатни таъминлашнинг навабтдлати омилларидан хисобланади.

Ҳудудларро мутаносибликни таъминлашда модернизациялаш ва техник қайта курулантириш жараёнларидан самарали фойдаланиш мумкин. Бунда мамлакатимиздаги йирик саноат корхоналарининг ҳудудий жиҳатдан оқилона жойлашувини қучайтириш ва ҳудудларнинг комплекс иқтисомий-иқтисодий ривожланиши билан босқлаш ҳолда олиб бориш тақозо этилади. Айниқса, концентрациялашувнинг юқори даражасини талаб ишлаб чиқариш, шуниингтеққийшлок ҳужалик маҳсулотларини ишловчи корхоналарни хар бир ҳудудда етарли даражада ривожлантирилиши лозим. Шуниингтеққудларнинг ўз ички ресурсе ва имкониятларини сафарбар этишда маҳаллий ҳокимият органларининг мустақиллигини ошириш, жумладан, молиявий базасини мустаҳкамлаш ҳамда молиявий барқарорлигини ошириш муҳим бўлиб хисобланади.

3.2. Ўзбекистонда иқтисодиёт тармоқларига хорижий инвестицияларни жалб қилишнинг ҳозирги даражаси

Инвестициялар иқтисодиётнинг фаолит курсатиши ва ривожланишида муҳим рол ўйнайди. Инвестициялар ҳажми ва миқдорий нисбатларидати ўзгаришлар иқтисомий ишлаб чиқариш ва бандлик ҳажминг, иқтисодиётда таркибий ўзгаришлар ва иқтисодиёт тармоқлари ва соҳаларни ривожлантиришга жиддий таъсир курсатади. Бугун инвестициялар Ўзбекистон Республикасининг ҳақиқий иқтисодий ривожланиш шартларида, миллий иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, энг янги технология кулукларни жорий этиш ва барча даражадаги иқтисодий фаолитнинг сифат курутқиларини яхшилаш таъминлашнинг энг муҳим воситаси бўлиб қолмоқда. Иқтисодий ислохотларнинг дастлабки босқичлариданок мамлакатимиз ҳукумати томонидан инвестицион фаолитни жадаллаштириш ва хар томонлама қўллаб-қувватлашга алоҳида эътибор қаратиб келинмоқда. Ҳусусан, ҳукуматнинг инвестицион дастурида: инвестицион фаолликини ривбатлантириш, инвестицион ресурсларни шакллантириш ва улардан самарали фойдаланиш, хорижий сармовяларни жалб этиш ва барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш каби масалалар бўйича чора-тадбирлар қўлда тутилган. Шу сабабдан инвестиция сиёсати давлат иқтисодий сиёсатининг энг муҳим таркибий қисми бўлишдан ташқари, иқтисодиётни модернизациялашнинг ресурслар асосий бўлиши таъиний бир ҳолдир. Мақсадли йўналтирилган ва самарали инвестиция сиёсати ишлаб чиқариш қучларини оқилона жойлаштириш, тармоқ чийдаги ва тармоқларро номуаносибликларни йўқотиш, минтақалар иқтисодиётини тенглаштириш, барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашга имкон беради.

Ўзбекистон иқтисодий олимлардан Д. Ғ.Ғоибков ва Т.М.Коралинцевлар "инвестицияни даромад (фойда) ёки иқтисомий самара келтирадиган ва тадбиркорлик, ишбилармонлиқнинг давлат томонидан таъқиқланмаган фаолитларига жалб қилинадиган (сарфланадиган) барча турдати мулкый ва интеллектуал бойликлар"²² деб таърифлайдилар.

Н.В.Итошиннинг фикрича, "инвестиция-пул мабдаларини сармовни қайта яратиш, уни сақлаб туриш ва кенгайтириш йўлида сарфлашдир. Энг умумий қўринишда оладиган бўлсак, "инвестиция" - бу бўш пул мабдаларини молиявий ва моллий бойликларнинг турли шаклларида сарфлашдан иборатдир"²³ Умуман олганда, иқтисодиётда инвестициялар капиталнинг жамғарилиши жараёнидир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 19 декабрдаги ПҚ-4067-сонини "Ўзбекистон Республикасининг 2019 йилга мўлжалланган

²² Инвестицияларни молиялаштириш масалалари. Д.Ғ.Ғоибков, 10-11 бетлар

²³ Итошин Н.В. Инвестиция. М.Финансы, ЮНИТИ, 2000 с.71.

инвестиция дастурини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида²⁴ Карорига асосан 2019 йил 1 январидан бошлаб мамлакатимизда инвестиция сиёсатини тўбдан такомиллаштириш ва ислох қилиш, уни амалга ошириш юзасидан замонавий, самарали ёнашув ва механизмларни жорий этиш, Шунингдек инвестиция жараёнларини жадаллаштириш ва умуман ишбилармонлик муҳитини яхшилаш бўйича ички чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Амалга оширилаётган чора-тадбирлар, авваломбор, иктисодиёт тармоқларини, иқтисомий ва ишлаб чиқариш инфратузилмаларини жадал ривожлантириш ва модернизация қилиш, саноат ишлаб чиқаришнинг комплекс диверсификация қилиш ва унинг рақобатбардорлигини оширишни таъминлашга хизмат қилмоқда.

3.2-Жадвал 2018 йилнинг асосий капиталга инвестицияларнинг молыялаштириш манбалари бўйича тақсимлангани²⁵

Кўрсаткичлар	Млрд. сўм	Ўсиш суръати, % да	Жамига нисбатан, % да
Асосий капиталга инвестициялар	107333,0	118,1	100,0
Марказлашган инвестициялар	34448,4	159,9	32,1
Бюджет маблағлари	4124,1	88,7	3,8
Давлат мақсадли жамғармалари	5468,7	170,6	5,1
Боғалар спортини ривожлантириш жамғармаси	271,2	129,0	0,3
Тикланиш ва тараққиёт жамғармаси	7894,8	103,7	7,4
Ўзбекистон Республикаси кафолати остидаги кредитлар	16689,6	2,8	15,5
Марказлашмаган инвестициялар	72884,6	105,3	67,9
Корхона маблағлари	30062,9	106,5	28,0
Аҳоли маблағлари	12127,8	104,1	11,3
Ўттирдан-Ўттири хорижий инвестиция ва кредитлар	14660,4	85,8	13,7
Тижорат банклари кредитлари ва бошқа қарз маблағлари	16033,5	131,3	14,9

²⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 19 декабрдаги ПК-4067-сонли "O'zbekiston Respublikasining 2019 yilda mo'ljallangan investitsiya Dasturini amalga oshirish e'tibor-ta'dbirat to'g'risida" Карори. Конун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 19.12.2018 й., 19/12/2018/4067-сон. <http://www.lex.uz/docs/3454970>

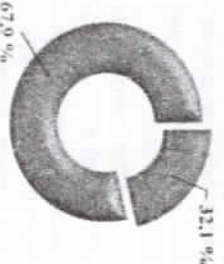
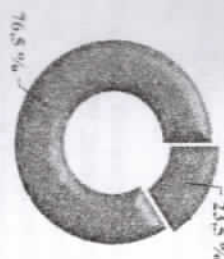
²⁵ Stat.uz

Фавол инвестиция сиёсатини давом эттириш, амалдаги ишлаб чиқаришнинг техника ва технология жихатдан қайта жиҳозлаш ва янги юқори технологияли ишлаб чиқаришнинг таъкил этиш бўйича стратегия ва муҳим аҳамиятта эга бўлган инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш учун инвестицияларини, шу жумладан, ўттирдан-Ўттири хорижий инвестицияларини фавол жалб этиш ҳамда самарали ўзлаштириш борасида амалга оширилаётган чора-тадбирларни инобатга олган ҳолда қаракатларни жаллаш ва мавжуд ресурслардан оқилона фойдаланиш, Шунингдек бўлгани асосида аҳоли бандлигини, уларнинг турмуш даражаси ва сифати оширилиши билан боғлиқ. (3.2-Жадвал)

Кетирилган 3.2-жадвал маълумотларига кўра, асосий капиталга инвестициялар 107333,0 млрд.сўмни таъкил қилганлиги ўсиш суръати 118,1 % га жамига нисбатан 100% деб олаётган бўлсақ 18,1% ошганлигини кўришимиз мумкин. Марказлашган инвестициялар таркибида Ўзбекистон Республикаси кафолати остидаги кредитлар 16689,6 млрд.сўм юқори қисmini, марказлашмаган инвестициялар таркибида корхона маблағлари 30062,9 млрд.сўм юқори қисmini қилишни кўриш мумкинлидир. Демак, асосий капиталга инвестицияларнинг таркибида марказлашмаган инвестициялар ўлчовин юқори қилиш.

2017 йил январь-декабрь

2018 йил январь-декабрь

3-рисунок. Марказлашган ва марказлашмаган инвестицияларнинг жами асосий капиталга инвестициялар ҳажмидаги ўлчови²⁶

3. Марказлашган молыялаштириш манбалари ҳисобидан 2017 йилга нисбатан 159,9 % ёки 34448,4 млрд. сўм (жамми инвестициялар ҳажмининг 32,1 %и ёки ўттидан йилдаги кўрсаткичига нисбатан 8,6 % пунктга кўп) асосий капиталга инвестициялар ўзлаштирилди, мос равишда, марказлашмаган молыялаштириш манбалари ҳисобидан 72884,6 млрд. сўм ёки 105,3 % (67,9 %).

Ўттидан 20 йил мобайнида Ўзбекистон иктисодиётида бевоқифа қоржани

инвестициялар ва кафолатланмаган кредитлар ҳажми 25,3 миллиард АКШ долларини таъкил этиш, улардан сўнгги беш йилда 11,8 миллиард АКШ

²⁶ Stat.uz

доллари (47 фоиз) жалб этилди²⁷. 2017 йил охирига келиб, 2016 йилга нисбатан иқтисодийнинг бошқа тармоқларига тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳажми ("Ўзбекнефтегаз" дан ташқари) 2 баробарга кискартган ва 42,3 млн. АКШ долларини ташкил этган бўлса, 2018 йил охирига келиб ушбу кўрсаткич (бу "Ўзбекнефтегаз"нинг хисоб-китоблар ҳажми ўсиши) 1,7 миллиард долларга яъни 4,2 марта кўпайди. 2019 йилда эса 3,5 миллиард долларга бўлиши кўтилмоқда²⁸. Ўзбекистон 2018 йилга келиб асосий капиталга 107333,0 млрд. сўм мижозларида инвестиция киритилди, улардан 60,7 фоиз ёки 65142,4 млрд. сўм маблағни жалб қилинган маблағлар, 39,3 фоиз ёки 42190,6 млрд. корхоналар ва ташкилотларнинг ўз маблағлари ташкил этди. 2019 йилги инвестиция дастури умумий қиймати 16,6 миллиард доллар бўлган 3000 дан ортиқ лойиҳаларни ўз ичига олади. Хусусан, унинг доирасида умумий қиймати \$ 3,2 млрд. бўлган 140 та ишлаб чиқариш объекти қурилиши режалаштирилган. Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар эса инвестициялар умумий ҳажмининг 25 фоизини ташкил этади²⁹. Ўзбекистон умумий ҳажми 4,2 млрд. АКШ долларига тенг хорижий инвестицияларни ўзлаштириши режалаштирилган, уларнинг ярми минтақаларга йўналтирилади. Агар итлари минтақаларнинг улуши 36-37 фоизни ташкил этган бўлса, 2019 йилда бу кўрсаткич 50 фоизга ошади. Вилоятларда тўғридан-тўғри инвестицияларнинг ривожланиши икки баробар кўпаяди. Агар 2-3 йил аввал биз ҳудудларга 700-800 миллион доллар жалб қилинган бўлса, 2019 йил охирига қалар минтақаларга деярли 2 миллиард доллар йўналтирилади³⁰.

Мамлакатимизда "Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили" деб эълон қилинган жорий йилда сармоялар, аввало, тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар жалб этиш ва ўзлаштириш бўйича кенг қўлдами ишлар амалга оширилмоқда. Биринчи ярим йилликка қарийб 86 триллион сўм, яъни ўтган йилнинг мос даврига нисбатан 1,6 баробар кўп инвестициялар ўзлаштирилгани бунга яққол мисолдир. Шунингдек тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ўзлаштирилиши 2,7 баробар, халқаро молия институтлари маблағлари жалб этилиши 3,7 баробар ўсган. Алоҳида таъкидлаш жоизки, мамлакатимиз тарихида биринчи марта инвестициянинг ялпи ички маҳсулотига улуши 38 фоиздан ошди. Олдинги йилларда бу кўрсаткич 25 фоизга ҳам етмасди³¹. (3-3-Жадвал)

Бундай кўрсаткичларга мамлакатдаги иқтисодий вазиятни яқинлашти ва тадбиркорлик фаолияти соҳасида конунчилиқни либераллаштиришга

²⁷ <https://kpi.uz/tu/56044307>

²⁸ <https://roditobno.uz/cat/economic/uzbekistan-v-2019-god/>

²⁹ <https://www.gazeta.uz/tu/2019/01/10/investitsiyas/>

³⁰ Ўзбекистон Республикаси Инвестициялар бўйича давлат қўмитаси маълумотлари

кўрилган чора-тадбирларни амалга ошириш орқали эришилди.
3.3-Жадвал
Аҳоли жон бошига нисбатан асосий капиталга киритилган
инвестициялар (минг сўмда)

	2000 й.	2005 й.	2010 й.	2015 й.	2017 й.	Ўсиш сурати 2017 йилда 2015 йилга нисбатан (минг сўмда)
Ўзбекистон	30,2	121,0	543,4	1331,4	2112,6	781,2
Республикаси	23,7	95,0	279,5	3334,5	1438,6	-1895,9
Вилоятлар:						
Андижон	16,7	55,3	214,8	575,9	818,0	242,1
Бухоро	21,8	171,9	1273,5	2147,4	6123,26	3975,86
Жиззах	17,7	73,7	319,5	871,7	1205,5	333,8
Қашқадарё	56,7	190,3	639,7	1868,3	3479,7	1611,4
Навоий	58,6	282,3	1987,6	1830,7	4041,4	2210,7
Наманган	21,6	51,7	237,1	762,5	1217,0	454,5
Самарқанд	15,8	70,5	296,8	804,1	1062,97	258,87
Сурхондарё	15,8	89,4	271,9	684,9	1318,2	633,3
Тошкент	26,5	80,8	532,3	1276,1	1878,21	602,11
Тошкент ш.	25,6	137,2	581,4	1460,9	1962,6	501,7
Фарғона	19,5	56,8	273,8	613,8	733,0	119,2
Хоразм	19,3	43,8	227,0	776,0	1089,2	313,2
Тошкент ш.	85,4	346,9	1472,4	2877,4	5546,4	2669
Жамғ.	424,7	1745,6	8607,3	19884,2	31914	12029,8

Инвестициялар бўйича давлат қўмитасининг мутахассислари Ўзбекистон иқтисодийнинг бутунли қунараги ҳажми ва ривожланиётган ва ўтган даври иқтисодийта мамлакатлари билан тақослаганда, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларнинг йиллик ҳажми 4-12 миллиард долларга тенг бўлиши кераклигига ишончлари қолди. Республикада жамий инвестицияларнинг ўртача йиллик ҳажми 2-2,5 миллиард доллар ҳажмида (ДННнинг 4 фоизидан кам) сақланиб келмоқда, бу ўттиш иқтисодийта эга мамлакатлар ўртача кўрсаткичларидан (3,4 миллиард доллар), МДХнинг айрим мамлакатларидан (Қозғоғистон - 15-20 миллиард доллар, Озарбайжон - 5-8 миллиард доллар, Беларусь - 3-6 миллиард доллар) анча кам, фикримизча ҳудудларни молиявий барқарорлиқни таъминлаш,

аҳолининг реал даромадлари ва турмуш фаровонлигини ошириш ҳамда инфляция даражасини максалли прогност кўрсаткичлар доirasида сақлаш учун бозор ислохотларини янада чуқурлаштиришни ва иктисодиётни эркинлаштириш максалга мувофиқ бўлади.

Хулоса сифатида инвестицияларни жалб қилиш юзасидан қўйилган чора-тадбирларни амалга ошириш максалга мувофиқ бўлади.

1. Буни асосий капиталга инвестицияларда ҳудудларнинг улуши ва аҳоли жон бошига қиртилган асосий капиталга инвестицияларни Республика бўйича ўртача индекси кўрсаткичлари асосида ҳудудлар кесимида марказлаштирилган инвестицияларни тақсимлаш, ҳудудий инвестицион фаоллиқни мутаносиб ва мувозанатли ривожланишини тартибга солиш максалга мувофиқ.

2. Давлат макро ва микро даражада инвестицион фаоллиқни ошириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш керак. Давлат томонидан марказ ва минтақаларнинг инвестиция сиёсатини мувофиқлаштириш. Давлатда унинг шаклланиш жараёнида самарали инвестиция сиёсати макрониктисодий ва минтақавий жиҳатини, марказ ва минтақаларнинг умумий иктисодий натижага эришиш учун қилинган ва стратегик йўналтирилган манфаатларини инобатга олган ҳолда амалга оширилади.

3. Ўзидан-ўзига инвестицияларни жалб этиш учун энг қулай инвестиция муҳитини шакллантириш максалда иктисодиётни либераллаштириш, давлат бошқарувини ислох қилиш, тадбиркорлик субъектлари фаоллигига аралашувни чеклаш, лицензиялаш ва руҳсат бериш тартиб-таомилларини қисқартириш ва соддалаштириш, товарлар (ишлар ва хизматлар)дан эркин фойдаланишни таъминлаш, Шунингдек ҳудудларда зарур инфратузилмани яратиш таъминлайдиган ҳуқуқий асосни янада мустаҳкамлашди.

Бунинг учун ҳудудларда инвестиция муҳитини яхшилаш, иктисодиётнинг рақобатбардорлигини ошириш ва янги иш ўринлари яратиш янада рағбатлантириш максалда, иктисодиёт заминачига тушаётган солиқ юқини қаматириш ва солиқ маъмуриятчилиги тизимини янада соддалаштириш, янги корхоналар барпо этиш ва маъмул корхоналарни модернизация қилиш, ишлаб чиқариш ҳажминини ошириш ҳисобига солиқ базасини қўлайлатиш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқиш зарур.

3.3. Республика ҳудудлари бўйича саноат маҳсулотини ишлаб чиқариш тенденцияси

Саноатнинг ҳудудий таркиби, унинг даврлар оралиғидаги таркибий ўзгаришларини ўрганиш муҳим илмий ва амалий аҳамиятга эга. Бу эса саноат ва унинг ҳудудий таркибини оқилона ҳудуд жойлаштириш ва тақомиллаштириш, ҳар бир иктисодий географик район, вилоят ёки туманда табиий, иктисодий ва молиявий ресурслардан максалли фойдаланишга имкон яратди.

Маълумки, мустақиллик йилларида Республика минтақавий саноат сиёсатида ўзақ тармоқларни устувор ривожлантиришга катта эътибор қаратилди. Бунинг натижасида саноат ишлаб чиқариши ва унинг ҳудудий таркибида муҳим ўзгаришлар бўлиб ўтди. Жумладан, таққик этилаётган республика саноати ҳудудий таркибида ҳам жилдий ўзгаришлар амалга оширилди.

Бозор муносабатларининг жорий этилиши республика ҳудудларида ялли саноат маҳсулотини мулкчилик шакллари бўйича таркибининг ўзгаришга олиб келди. Давлат мулкнинг мулкчилигининг турли шаклларида ўтказиш ва жорий этиш, хусусийлаштириш бўйича амалга оширилаётган чора-тадбирлар туфайли республика ялли саноат маҳсулотини доавлат секторининг улуши ортиб бормокда.

Республика ҳудудлари саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш бўйича турлича улушга эга. Шунинг учун ҳудудларда саноат бир хилда тарқалган, минтақаларнинг саноат ишлаб чиқариши бир-бири билан тенг, деб бўлмайди. Айрим ҳудудлар (Тошкент шаҳри ва вилояти) катта салмоққа эга бўлса, айрим ҳудудлар эса аксинча, жуда ҳам кам саноат ишлаб чиқариши салоҳиятига эга (Жиззах, Сурхондарё вилоятлари). Булардан қўйналдики, ҳудудларда саноат ишлаб чиқаришини бир хилда, мутаносиб тарзда тақсимлаш зарур, ҳудудий таффовутларга барҳам бериш, ҳудудларнинг саноат ишлаб чиқариш потенциалини бир-биринга яқинлаштириш ва тенглаштириш талаб этилади. Асосий урғунни жуда ҳам саноати суёт ривожланган минтақаларга қаратиш, уларда илгор саноат тармоқларини барпо этиш, маҳаллий хом ашёни чуқур технологик жиҳатдан қайта ишлайдиган ва экспортбон маҳсулотлар тайёрлайдиган корхоналар жойлаштириш уларнинг индустриал тараккиётига замин яратди. (3.3-Жадвал).

Ўзбекистон Республикасида саноат ишлаб чиқариш ҳажми
(млрд. сўм ҳисобида)

	2005	2010	2015	2017	2018
Ўзбекистон Республикаси	11028,6	34499,1	97598,2	148816,0	228866,2
Коркалатиоғис тон	198,8	562,2	2387,6	6773,3	10563,1
Республикаси					
Вилоятлар					
Анжикон	1177,5	4314,6	9744,6	13269,8	26950,7
Бухоро	517,0	1419,7	5143,9	6422,3	8520,7
Жиззах	192,6	430,9	1474,5	2548,8	3276,6
Кашкадарё	1436,6	4614,7	8721,9	10945,9	14196,6
Навоний	1714,8	3804,0	9286,9	13072,9	22554,2
Наманган	330,5	834,3	2861,8	4615,5	5743,7
Самарканд	383,6	1672,5	6095,5	9242,0	11871,3
Сурхондарё	219,1	644,8	1910,7	2356,4	3222,5
Сирдарё	296,6	806,6	2820,6	3806,5	4941,7
Тошкент	1795,4	4995,4	11401,0	21693,4	35019,6
Фарона	1033,2	2843,8	7170,2	9728,5	12832,5
Хоразм	214,8	508,4	2616,0	4070,4	5930,9
Тошкент шаҳри	1247,4	6571,5	18986,1	30459,6	42600,9

Ўзбекистон саноати. – Тошкент, 2017. – Б. 18.

Мамлакат саноат ишлаб чиқаришида етакчи ўринларни 2017 йил маълумотлари бўйича, Тошкент шаҳри (42600,9 млрд.сўм), Тошкент (35019,6 млрд.сўм), Анжикон (26950,7 млрд. сўм) ва Навоний (22554,2 млрд.сўм) вилоятлари эгаллайди. Энг кам саноат ишлаб чиқариши эса Сурхондарё (3222,5 млрд.сўм), Жиззах (3276,6 млрд.сўм), Сирдарё (4941,7 млрд.сўм), Наманган (5743,7 млрд.сўм) ва Хоразм (5930,9 млрд.сўм) вилоятларига тўғри келади. Колган минтакалар ўртача ўринларни банд этади (3.4-Жадвал).

Мамлакат саноат ишлаб чиқаришида етакчи ўринларни Тошкент шаҳри (18,6 фоиз), Тошкент (15,3 фоиз), Анжикон (11,8 фоиз), Навоний (9,9 фоиз) ва Кашкадарё (6,2 фоиз) вилоятлари эгаллайди. Энг кам саноат ишлаб чиқариши эса Хоразм (2,6 фоиз), Наманган (2,5 фоиз), Сирдарё (2,2 фоиз), Жиззах (1,4 фоиз) ва Сурхондарё (1,4 фоиз) вилоятларига тўғри келади. Колган вилоятлар ўртача ўринларни банд этади (01.01.2019).

3.5-Жадвал
Республика хуудларининг саноат маҳсулоти ишлаб
чиқариши бўйича гуруҳлаштириш (2018 йил)

Груҳ	Гуруҳи	Хуудларнинг саноат маҳсулоти, млрд сўм
I	Юкори (20 млрд. сўм ва ундан ортик)	Тошкент шаҳри (42600,9 млрд. сўм), Тошкент (35019,6 млрд. сўм), Анжикон (26950,7 млрд. сўм), Навоний (22554,2 млрд. сўм)
II	Ўрта (10 млрд. сўмдан 20 млрд. сўмгача)	Кашкадарё (14196,6 млрд. сўм), Фарона (12832,5 млрд. сўм), Самарканд (11871,3 млрд. сўм), Коркалатиоғис Республикаси (10563,1 млрд. сўм)
III	Паст (10 млрд. сўмгача)	Бухоро (8520,7 млрд. сўм), Хоразм (5930,9 млрд. сўм), Наманган (5743,7 млрд. сўм), Сирдарё (4941,7 млрд. сўм), Жиззах (3276,6 млрд. сўм), Сурхондарё (3222,5 млрд. сўм)

Манба: Ўзбекистон хуудларининг илмий статистик тўлими. – Тошкент, 2018. – Б. 79. Stat.uz маълумотлари

Иқтисодий жўтрофий хуудлар доирасида республика ялпи ички маҳсулот ва саноат ишлаб чиқаришида Тошкент райони етакчи ўринни эгаллайди. Бу иқтисодий хуудда Тошкент-Чирчик, Анрен-Олмалик саноат хуудлари шаклланиган. Мамлакат саноат ишлаб чиқариш қаммининг 33,9 фоизи Тошкент иқтисодий районида тўғри келади. Мазкур иқтисодий хууднинг юкори улушга эга бўлишида республика пойтахти Тошкент шаҳри (18,6 фоиз)нинг ҳиссаси катта. Республика саноат марказида отир саноатнинг энг йирик корхоналари "Ўзбекистонхўжаликмаши", "Тошкентхўжаликмаши", Тошкент трактор заводи, компрессор заводи, "Электрорайларат", "Фотон", "Миконд", "Зенит", тўқимачилик комбинатлари жойлашган. Улар пойтахт саноатини қар жияхатдан белгилаб беради.

Республика саноат ишлаб чиқаришида энг кўп маҳсулот Тошкент шаҳрида ишлаб чиқарилади. Мазкур шаҳарда республика отир ва енгил саноат тармоқларининг энг йирик корхоналари жойлашган. Уларнинг сони бўлути кунда 150 дан ортиб кетди. Бу шаҳар ҳиссасига 2018 йилда республика саноат маҳсулотининг 1/5 қисмига яқини тўғри келди ва 42600,9 млрд.сўмга тенг саноат маҳсулоти тайёрланди тайёрланган. Бу 2017 йилга нисбатан 12141,3 млрд. сўм кўп, демакдир. Тошкент шаҳрининг бундай республикадаги улуши пасайиши 2014 йилда ҳам кутилган ва ушга йили улуши 18,2 фоизга тенг бўлган эди. Бундай ҳолат, йили Тошкент шаҳрининг улуши 20 фоиздан паст кўрсаткичига тушини бўлиги етти йил мобайнида илк мартаба кузатилган эди. 2015-2017

йилларда бу минтаканинг хиссаси орта бошлади. Шундай қилиб, унинг саноат ишлаб чиқариш ҳажми республиканинг бошқа минтақаларига нисбатан сезиларли даражада юқорилигига қолмоқда. Таққослаш учун шунини қўйиб қўйиб бўлмайди, бу ҳудуднинг саноат ишлаб чиқариши Жиззах вилоятига нисбатан қариб 13 баробарга, Хоразм вилоятига нисбатан 7,2 баробарга ёки Қашқадарё вилоятига нисбатан қариб 3,0 баробарга ортқидир. Яна шунини қўйиб қўйиб бўлмайди, Бухоро, Жиззах, Наманган, Сурхондарё, Сирдарё, Бухоро вилоятларининг биргаликдаги саноат ишлаб чиқариши ҳажми қўйиб қўйиб хисобланганда ҳам Тошкент шаҳри кўрсаткичига ета олмайди.

Тошкент вилоятида Ангрен – Олмалик ва Чирчик – Янгийўл саноат районлари, Бекобод саноат туғуни ривожланиш даражасига кўра республиканинг энг йирик саноат марказлари қаторига кирилади. Вилоят саноатида Ангрен-ёқилиги (кўнбир кўмир, резина-техника), Олмалик тоғ-кон (рангли металлургия, қимё), Чирчик энергетика (электроэнергетика, қимё, ўтга чидамли ва каттик қотишмалар металлургия заводи), Янгийўл енгил (Биокимё, озик-овқат), Бекобод оғир (қора металлургия, қурилиш материаллари) саноати билан иштирок этади.

Тошкент иқтисодий районининг саноат иштирокчилари йирик қайта ишлаш қорхоналари, Шунингдек маҳаллий ва хорижий инвестициялар билан қамбарас ботлик.

Фарғона волиёси вилоятлари саноат ишлаб чиқаришида ўзига хос ўрин тутлади. Саноат бошқа минтақаларга нисбатан яхши ривожланган. Айниқса, автомобилсозлик, машинасозлик, қимё, қурилиш материаллари, енгил ва озик-овқат саноатлари етакчи ўрин тутлади. Саноат ишлаб чиқариш маҳсулотлари бўйича фақат Тошкент иқтисодий районидан кейинги ўринни эгаллайди. Фарғона волиёсида республиканинг 100 дан ортиқ йирик саноат қорхоналари жойлашган.

Фарғона иқтисодий географик ҳудудини саноат ривожланиш даражасига кўра Тошкент районидан кейинги ўринни эгаллайди. Фарғона мушаккиллик йилларида автомобилсозлик, машинасозлик, қимё, енгил саноат ривожланган ўлкага айланган. Мехнат ресурсларига бойлиги, интенсив кишлоқ хўжалиги билан алоҳида ажралиб туради. Минтақада “СМ-Ўзбекистон” ЕАЖ, Андижон ирригация машинасозлиги, машинасозлик, Фарғона ва Олтиариқ нефтни қайта ишлаш қорхоналари, Фарғона азот ва кўкун суперфосфат заводи, Маргилон атлас ва Наманган шойи фабрикаси, Қувасой цемент ва ойна заводи энг йирик қорхоналари хисобланади.

Фарғона волиёсида саноат ишлаб чиқариши ҳажми барчага маълум сабабларга кўра Андижон вилоятига нисбатан юқори бўлиб кетган. Лекин сўнгги йилларда Фарғона вилояти индустриал тараккиётда Андижон вилоятидан ўттиб кетди. Фарғона вилоятида унга нисбатан 75 млн. сўмлик маҳсулот кўп тайёрланди. Наманган вилоятида эса аксинча, кам бўлиб,

Андижон вилоятига солиштирилганда қариб 2,3 баробар миқдорда кам саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарилади.

Мамлакат саноат ишлаб чиқариши 2002-2017 йиллар ичида энг паст кўрсаткичлари 106,2 фоиз (2016 йил) ва энг юқори кўрсаткичи 112,7 фоиз (2008 йил)га туғри келди. Жаҳон молиявий инкирози йилларига саноат ишлаб чиқариш ўзининг энг юқори кўрсаткичларига эришган бўлса, кейинроқ инкироз таъсирини унда бир оз пасайиш ҳодисаси кузатилади. Бу давр узоқ давом этмади. Бугунги кунда республика саноати тадрижий ўсишда давом этмоқда.

3.5-Жадвал

Саноат ишлаб чиқаришининг ўсиш суръатлари
(ўтган йилга нисбатан, фоиз ҳисобида)

	2005	2010	2016	2017	2018
Ўзбекистон					
Республикаси	107,2	108,5	106,2	108,0	114,4
Қорақалпоғистон					
Республикаси	118,4	108,4	166,3	111,1	104,1
вилоятлар					
Андижон	134,5	110,3	74,8	126,8	155,8
Бухоро	102,1	110,8	106,5	99,6	103,0
Жиззах	131,6	117,8	122,8	114,2	102,1
Қашқадарё	101,3	96,8	103,8	107,9	105,7
Навоий	97,8	98,4	102,5	100,1	103,2
Наманган	114,0	125,0	113,0	114,7	111,9
Самарқанд	108,9	119,8	109,9	104,7	108,6
Сурхондарё	104,2	111,6	107,9	100,5	115,7
Сирдарё	103,7	108,1	113,3	94,2	110,4
Тошкент	100,1	108,1	106,9	105,4	115,6
Фарғона	105,0	95,4	102,8	97,4	107,5
Хоразм	127,0	109,8	93,1	121,4	117,3
Тошкент шаҳри	116,3	117,8	113,2	114,8	109,9

Жадвал Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тузилган (Ўзбекистон саноати. – Тошкент, 2017. – Б. 19). Ўзбекистон қувватларининг йиллик статистика тўлиқлиги. – Тошкент, 2018. – Б. 79. Ўзбекистон маълумотлари

Тахлилларга кўра, республика саноат ишлаб чиқаришида 2017-2018 йилларда энг юқори кўрсаткич Андижон вилоятида кузатилади (126,8 ва 155,8 фоиз). Шу ўринда ушбу вилоятнинг 2016 йилда кўрсаткичлари ўта паст (74,8 фоиз) бўлганлигини ҳам қайд этиб ўтиш жоиз. Шунингдек 2018 йилда республика ўртача ўқиш кўрсаткичларига нисбатан юқори ўсиш суръатлари Хоразм (117,3 фоиз), Сурхондарё (115,7 фоиз) вилоятларида қайд этилади. Шунингдек Наманган (111,9 фоиз) ва Сирдарё (110,4 фоиз) вилоятларида ҳам юқори ўсиш суръатлари хос бўлиди. Лекин Жиззах (102,1

фониз), Навоий (103,2 фониз) вилоятлари ва Қорақалпоғистон Республикасида (104,1 фониз) ўсиш суръатлари республика ҳудудлари бўйича энг паст бўлди³². (3.5-Жадвал)

Фарғона иқтисодий районида саноат ривожланиши даражасига кўра, отир саноати ривожланган Фарғона вилояти етакчилиги килиб келган. Сўнгги йилларда Андижон вилоятида (26950,7 млрд.сўм ёки 11,8 фониз) Фарғона (12832,5 млрд.сўм ёки 5,6 фониз) вилоятидан ўтиб кетди. Наманган вилояти саноати 5743,7 млрд.сўм ёки 2,5 фониз) водий вилоятлари ичида нисбатан суғи ривожлангани билан охирти ўринни банд этади.

3.6-Жадвал

Ўзбекистон Республикаси саноат ишлаб чиқаришида иқтисодий районларнинг ўлчи, фониз ҳисобида

	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Ўзбекистон	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Республикаси										
Тошкент	27,6	33,5	35,2	36,1	37,2	33,4	34,3	36,1	35,1	33,9
Тошкент	16,3	14,5	14,6	13,9	15,0	15,2	14,8	15,1	20,5	18,6
Тошкент ш	11,3	19,0	20,6	22,2	22,2	18,2	19,5	21,0	14,6	15,3
Мирзачўла	4,4	3,5	3,8	3,9	4,0	4,1	4,4	4,9	4,3	3,6
Жиззах	1,7	1,2	1,3	1,3	1,3	1,3	1,5	1,8	1,7	1,4
Сирдарё	2,7	2,3	2,5	2,6	2,7	2,8	2,9	3,1	2,6	2,2
Зарафшон	23,7	19,9	20,2	20,1	19,7	20,3	21,0	21,2	19,3	18,8
Бухоро	4,7	4,1	4,5	4,1	4,2	4,5	5,3	5,0	4,3	3,7
Навоий	15,5	11,0	10,8	10,6	10,3	10,1	9,5	9,5	8,8	9,9
Самарқанд	3,5	4,8	4,9	5,4	5,2	5,7	6,2	6,7	6,2	5,2
Куйи Амударё	3,7	3,1	3,4	3,2	3,5	4,1	5,1	6,3	7,3	7,2
Қорақалпоғистон	1,8	1,6	1,7	1,6	1,8	1,9	2,4	3,8	4,6	4,6
Республикаси										
Хоразм	1,9	1,5	1,7	1,6	1,7	2,2	2,7	2,5	2,7	2,6
Жамбул	15,0	14,3	12,9	12,8	11,5	10,5	10,9	10,6	9,0	7,6
Қашқадарё	13,0	13,4	11,0	10,9	9,7	8,6	8,9	8,6	7,4	6,2
Сурхондарё	2,0	1,9	1,9	1,9	1,8	1,9	2,0	2,0	1,6	1,4
Фарғона	23,1	23,1	23,7	22,7	23,3	23,0	20,2	17,4	18,5	19,9
Андижон	10,7	12,5	12,4	12,5	13,4	12,8	10,0	7,1	8,9	11,8
Наманган	3,0	2,4	2,7	2,7	2,6	2,6	2,9	3,1	3,1	2,5
Фарғона	9,4	8,2	8,6	7,5	7,3	7,6	7,3	7,2	6,5	5,6

Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумоти. Stat.uz

Республика иқтисодий географик районлари бўйича энг паст кўрсаткичлар Куйи Амударё (7,2 фониз) ва Мирзачўла (3,6 фониз)га тўғри келади. Қолган районлар ўртача ўлчига эга. Мирзачўла иқтисодий географик районига республиканинг энг ривожланган Тошкент ва

³²2017 йил январь-декабрь ойларида Ўзбекистон Республикасида саноат ишлаб чиқаришнинг ривожланиши. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумоти. Stat.uz маълумотлари

Самарқанд районлари ўртасида жойлашуви унга маълум даражада "соғ" солиб туради. Куйи Амударё иқтисодий райони истикболли табиий газ конларини ишла туширилиши унинг ривожланишига ўз таъсирини кўрсатади. Шу ўринда Зарафшон райони отир автомобилсозлик марказига айланаётганини, Қашқадарё республиканинг асосий ёқити базиси эканлигини алоҳида таъкидлаб ўтиш жоиз. Келажакда бу иқтисодий географик районлар саноати ривожланиши кўрсатилган тармоқлар тараккиёти билан ҳамбандас боғланган. (3.6-Жадвал) Республикада 2018 йил аҳоли жон бошига ўртача 6944,7 минг сўмлик саноат маҳсулоти ишлаб чиқарилди.

Худудлар бўйича 2018 йилда аҳоли жон бошига саноат маҳсулоти ишлаб чиқаришда Навоий вилояти 23343,2 минг сўм билан мутлак биринчи ўринни эгаллайди. Шунингдек Тошкент шаҳри (17123,9 минг сўм) ва Тошкент вилояти (12160,0 минг сўм) республикада "қучли уйлик" тарқибига қиради. Улардаги кўрсаткичлар бошқа худудларга нисбатан сезиларли юқори. Хусусан, Навоий вилояти кўрсаткичи Сурхондарё вилоятига нисбатан 18,4 баробар юқоридир. Шу ўринда тафовут йилдан йилга ортиб бораётганини ҳам таъкидлаб ўтиш лозим. Негаки, мазкур вилоятлар, яъни "абсолют максимум" билан "абсолют минимум" ўртасидаги фарқ 2016 йилда 12,6 баробарни ташкил этган эди. Навоий вилоятида яратилган саноат маҳсулоти Наманган вилоятига нисбатан 11,1 баробар, Андижон вилоятига нисбатан 2,7 баробар кўп.

Сурхондарё вилоятида республика бўйича аҳоли жон бошига саноат маҳсулоти энг кам ишлаб чиқарилди. Бу вилоятда 2017 йилда 880,3 минг сўмга тенг саноат маҳсулоти ишлаб чиқарилган бўлса, 2018 йилга келиб бу кўрсаткич бир оз ортди ва 1267,83 минг сўмга тенг бўлди. Шунинг учун мазкур вилоят саноатини жадал ривожлантириш, мавжуд ички имкониятлардан фойдаланиш, хорижий инвестицияларни жалб этиш талаб этилади. 2018 йилда худудда аҳоли жон бошига ишлаб чиқарилган саноат маҳсулоти Тошкент шаҳрига нисбатан 13,5 баробар, Тошкент вилоятига нисбатан эса 9,6 баробарга камроқ тўғри келади. Ўз навбатида Наманган (2106,9 минг сўм), Жиззах (2447,8 минг сўм), Хоразм (3258,4 минг сўм) вилоятларида ҳам энг паст кўрсаткичлар кузатилади. (3.7-Жадвал)

Тахлилларга кўра, Фарғона иқтисодий географик районида энг кўп саноат маҳсулоти Андижон вилоятига тўғри келади. 2018 йилда бу вилоятда 26950,7 млрд. сўмга тенг саноат маҳсулоти ишлаб чиқарилди ва бу кўрсаткич аҳоли жон бошига 8867,7 минг сўмга тўғри келди. Аҳоли жон бошига тўғри келадиган саноат маҳсулоти бўйича республика кўрсаткичига нисбатан солинтирилганда бир оз юқори эканлиги аён бўлади. Маълумот учун айтиш мумкинки, Андижон вилоятида 2016 йилда республикада ўртача ўринларда турадиган Сирдарё вилоятига нисбатан кўрсаткич эса қарийб 1,6 баробар кам саноат маҳсулоти яратилган эди. 2018 йилда эса Тошкент вилоятига нисбатан 1,7 баробарга, Навоий

виловига нисбатан эса 2,6 баробарга кам саноат маҳсулоти ишлаб чиқарилган.

3.7-Жадвал

Аҳоли жон бошига ишлаб чиқарилган саноат маҳсулоти

(минг сўм ҳисобида)

	2000	2010	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Ўзбекистон	771,4	1207,8	2335,6	2731,4	3118,3	3512,6	4504,7	6944,7
Республикаси								
Қорақалпоғистон	294,1	339,4	793,9	981,4	1343,5	2364,2	3701,4	5691,3
Республикаси								
Автомобиллар								
Автомобил	712,2	1652,6	3336,5	3695,4	3379,0	2712,6	4442,4	8567,7
Бухоро	888,5	861,3	1763,5	2243,3	2857,2	3044,6	3458,6	4520,7
Жиззах	210,3	377,4	767,6	965,6	1167,3	1553,1	1941,2	2447,8
Қашқадарё	737,5	1728,7	2392,1	2458,0	2914,8	3150,7	3509,9	4463,1
Навоий	2691,2	4411,5	7920,5	9081,7	10087,9	11395,1	13755,1	23343,2
Наманган	352,3	359,8	762,5	915,4	1109,7	1322,6	1724,8	2106,9
Самарқанд	366,2	523,5	1136,8	1427,1	1717,3	2058,1	2507,4	3157,8
Сурхондарё	248,2	303,4	578,4	692,3	801,2	903,0	947,0	1267,8
Сурхондарё	967,0	1119,0	2548,3	3067,4	3598,6	4420,5	4702,3	6006,0
Тошкент	1320,7	1910,2	3943,3	4549,3	5187,3	5998,0	7624,6	12160,0
Фарғона	932,3	902,3	1575,5	1931,2	2063,3	2274,6	2708,0	3514,1
Хоразм	377,7	321,5	777,2	1130,0	1511,1	1590,8	2272,9	3258,4
Тошкент шаҳри	1363,9	2900,8	6617,8	6548,6	7970,0	9761,2	12460,5	17123,9

Манба: 1. 2000 йил маълумотлари Ўзбекистоннинг иқтисодий статистика бўлими. 2008. – Тошкент, 2009. – Б. 218.

2. Ўзбекистон саноати. – Тошкент, 2014. – Б. 38.

3. Ўзбекистон саноати. – Тошкент, 2017. – Б. 41.

4. Ўзбекистон саноати (2014-2017). – Тошкент, 2018. – Б. 35

5. State of the Nation

Бозор иқтисодиётига ўтиш ва иқтисодиётни модернизация қилиш шароитида минтакаларда саноатни оқилона жойлаштириш ва ривожлантиришга қўйилган омидалар тавсир кўрсатди:

– иқтисодий-саноат ва иқтисодий барқарорлиқнинг давлат томонидан қаролангани;

– маҳалла меҳнат ресурсларининг қўллини;

– урбанизациянинг нисбатан юқорилиги ва инфраструктура тизимининг нисбатан ривожланганлиги;

– мулкчиликнинг турли шаклларига эга бўлган кўп укчалли иқтисодиётнинг шаклланиши;

– иқтисодиёт билвосита давлат томонидан тартибга солиниб турилиши;

– минтака ва минтакалараро иқтисодий интеграциянинг кучайиши;

– маҳаллий ва хорижий инвестициялар салмоқининг ортиб бориши;

– марказлашган бозордан эркин ва очик бозорларнинг вужудга келиши;

– кам таъминланган аҳолини давлат томонидан қўли иқтисодий хизмат қилиши;

– эркин бозор иқтисодиёти шароитида халқаро компаниялар ва фирмалар томонидан қўли рақобат муҳитининг вужудга келиши;

– саноатнинг табиий ва минерал хом ашё ресурсларига эга эканлиги;

– бозор субъектлари ўртасида ўзаро манфаатдорлик ва тенг ҳуқуқлилик тамойилларининг жорий этилиши ва бошқалар.

Шу билан бирга, мамлакат миллий саноатини ривожлантиришда асосий тавсир кўрсатувчи қўйилган омидаларни кўрсатиб ўтиш жоиз:

– республиканинг транспорт-географик ўрнидаги ноқулайлиқлар, яъни дунё океанидан анча ичкарида, улкан қуруқлик марказида жойлашганлиги ва бунинг тавсирини қўлай деңгиз йўлларида чиқиб чиқиб кетиши;

– саноатнинг етакчи тармоти бўлган машинасозлик улутининг иқтисоди (12 фонд, аслида 20 фонддан юқори бўлиши керак);

– қорхоналарнинг техник ва технологик кўрсаткичлари иқтисоди (асосий фондлар ўртача 52-55 фондгача жисмоний жихатдан қисқарган);

– саноат қорхоналарида илгор инновацияно янгиликларнинг кам жорий этилиши;

– саноат ишлаб чиқаришда давлат аралашувининг юқорилиги; – миллий бозорнинг нисбатан торлиги ва аҳоли тўлов қобилиятининг пастлиги;

– минтакавий бозорларнинг талаб даражасида ривожланмаганлиги.

Республика саноатининг ривожланиш даражаси жихатидан қўли минтакаларда саноатни тез тараккиётини жалаллаштириш мақсадида:

– кичик саноат шехарлари, саноат хўдудларини ташиқил этиш;

– эркин савдо-саноат, иқтисодий зоналарнинг ривожланишини раёбатлантириш лозим.

Иқтисодий географик районларда саноатни тармок ва хўдудий тармоқини тақомиллаштириш ва юқори самарадорликка эришишда:

– хўдудларнинг комплекс иқтисослашувини таъминлаш;

– саноат пунктлари, марказлари, узеллари, хўдудлари, агромерциялари, қонурбақиялар ташиқил этиш;

– эркин савдо-саноат зоналари, хўдудий ҳолининг компаниялари, молия-саноат гуруҳлари ривожланишини таъминлаш зарур.

Шундай қилиб, республика иқтисодий районлари саноат иқтисослашувини қўйилган тармоқлар бегитлаб беради:

– Тошкент иқтисодий географик райониди машинасозлик, қора ва рангли металлургия, қимё, ёқилиш-энергетика, енгил ва саноатнинг бошқа тармоқлари;

– Фарғона иқтисодий географик райониди автомобилсозлик, қишлоқ хўжалиги машинасозлиги, қимё, енгил саноат тармоқлари;

– Зарафшон иқтисодий географик районинда автомобилсозлик, рангли металлургия, кимё, енгил саноат тармоқлари;

– Жанубий иқтисодий географик районинда ёкилги-энергетика саноати;

– Мирзачўл иқтисодий географик районинда электроэнергетика саноати;

– Куйи Амуларё иқтисодий географик районинда ёкилги ва енгил саноат.

Иқтисодий ўзининг тарихий тараққиёти ва меҳнат қилиш жараёнинда улкан моддий нэматлар ва бойликлар яратди. Улар саноатда хўжалик мулкни сифатида ифодаланади.

Саноатни ривожлантириш ва унда илгор технологияларни жорий этиш учун унинг асосий ишлаб чиқариш фондлари билан таъминлангалик даражасини ошириш зарур.

Асосий ишлаб чиқариш фондлари деб ўз табиий шаклини узок вақт давоминда ўзгартирмаган ҳолда ишлаб чиқариш жараёнинда иштрок этилган меҳнат воситаларига айтилади. Меҳнат воситаларига бинолар, ишоотлар, узатиш мосламалари, машина ва асбоб-ускуналар, юк ва енгил автомобилналар, транспорт воситалари, ишлаб чиқариш ва хўжалик буюмлари кирди. Бундай меҳнат воситалари ишлаб чиқариш даврилари давоминда бир хил вазифани бажаради. Унинг қиммати яратилган таъминотта аста-секин ўтиб боради.

Асосий ишлаб чиқариш фондлари дейлишига сабаб меҳнат воситалари ишлаб чиқаришнинг негизини, яъни моддий ишлаб чиқаришда қўл ишлатилишидир.

Асосий фондлар ишлаб чиқаришга тааллуқли ва тааллуқли бўлмаган фондларга бўлинади.

Ишлаб чиқариш тармоқларида бевосита иштрок этилган ва узок муддат фойдаланиладиган меҳнат воситаларига **ишлаб чиқаришда тааллуқли фондлар** дейлади. Унга бинолар, ишоотлар, узатиш мосламалари, машина ва асбоб-ускуналар кирди.

Ишлаб чиқариш жараёнинда бевосита иштрок этмасда, лекин корхоналар ишлаб чиқариш ва хўжалик фаолиятида зарур бўлган меҳнат воситаларига **ишлаб чиқаришда тааллуқли бўлмаган фондлар** дейлади. Умумий овқатланиш, қурилиш, спорт ва соғломлаштириш масканлари, савдо-сотиқ, кинотеатр ва бошқалар ишлаб чиқаришга тааллуқли бўлмаган фондларга кирди.

Асосий фондлар муайян белгиларига қараб гуруҳларга ажратилади, яъни классификация қилинади. Асосий фондлар моддий ва маънавий харақатига, ишлаб чиқариш жараёнинда бажарилган хизматига қўра қўйилган гуруҳларга бўлинади:

1. **Бинолар.** Унга саноат ишлаб чиқаришнинг (завод ва фабрикалар, комбинат, бирлашма ва бошқалар) асосий бинолари, турли

максатлар учун қурилган оморхоналар, саноат ишлаб чиқариш техникаси ва улар учун ёкилги ва эҳтиёт қисмлар сақланадиган бинолар (гараж), саноат ишлаб чиқариш билан боғлиқ қурилишлар кирди.

2. **Ишоотлар.** Гидротехник ишоотлар, йўллар, қўприқлар, товарлар ва органик ўғитлар сақланадиган ва суя билан таъминловчи қулуқлар ишоотлар гуруҳига киртилади.

3. **Саноат ишлаб чиқариш машиналари ва асбоб-ускуналари.** Бу гуруҳ енгил ва юк автомобиллари, тракторлар, двигателлар, йиғувчи машиналар, саноат роботлари, саноат ишлаб чиқариш машиналарини таъминлашга иқтисослаштирилган машина ва ускуналардан иборат.

4. **Транспорт ва алоқа воситалари.** Автоматиналар, тракторлар, тиркатчлар, прицеплар, электр линиялари, телефон, телеграф ва суя таъминлаш тармоқлари ушбу гуруҳ асосини ташкил этади.

5. **Саноат ишлаб чиқариш инвентарлари.** Бевосита ишлаб чиқариш жараёнинда меҳнатни енгиллаштиришга хизмат қилдиган воситалар, меҳнат муҳофазасига оид буюмлар, идоралар, уйлар саноат ишлаб чиқариш инвентарлари хисобланади.

Саноат ишлаб чиқаришда асосий воситалар маънавий ва жисмоний жиҳатдан эскиради.

Фан-техника тараққиёти таъсирида конструкция ва техник қўрсаткичлари жиҳатидан орқада қолиши меҳнат воситаларининг ўзига нисбатан янги, яна ҳам серузум ускуналарга ўз ўрнини бўшатиб бериши натижасида маънавий жиҳатдан эскириши кузатилади.

Жисмоний эскириш-асосий фондлардан фойдаланиш ёки фойдаланмаслик натижасида атроф-муҳит (кор, ёмғир, кўш радиацияси) таъсирида эскиришидир.

Саноат ишлаб чиқаришда айланма маблағлар. Саноат корхоналари ишлаб чиқариш фаолиятида асосий воситалар билан бирга, уларнинг қийматига мос келадиган айланма маблағларга эга бўлиши зарур. Айланма маблағлар ишлаб чиқариш даврида иштрок этиб, ўз қийматини тийёрланаётган махсулотга тўла тўқис ўтказди ва бошлангич шаклини бутунлай ўзгартириши билан асосий воситалардан фарқ қилади. Шунинг учун саноат ишлаб чиқариш бошлангичида янгидан айланма маблағлар ажратилганга тўғри келади. Бундан кўринатки, ҳар бир янги ишлаб чиқариш жараёнининг бошлангичида асосий маблағларни янгидан жалб қилиш заруриятига айланади.

Айланма маблағлар уч босқичда: – пул (капитал) – товар (меҳнат буюмлари) – пул (капитал) кўринишида доимо айланма харақатда бўлади. Биринчи босқичда капитал (пул, сармов, маблан) товарга айланади, яъни меҳнат буюмлари сотиб олинади. Иккинчи босқичда харид қилинган меҳнат буюмлари ишлаб чиқариш жараёнинда бевосита қатнашиб, ўз шаклини ўзгартирилади. Учинчи босқичда товар махсулотни айирбошлаш жараёнинда яна капитал кўринишига айланади.

Асосий фондлардан самаралироқ фойдаланиш учун:

– ишлаб чиқаришни ихтисослаштириш;

– кооперация;

– янги техника ва технологияларни амалга ошириш;

– меҳнатни илмий таъкил этиш талаб этилади.

Асосий воситалардан оқилона фойдаланиш учун унинг айландуванчилигини жадаллаштириш зарур. Бунга бозор конъюктураси асосида рақобатли ва сифатли маҳсулотлар етиштириш, ресурслардан тежаб-теджаб фойдаланиш, атраф-муҳитга салбий таъсир кўрсатмаган ҳолда фойдаланиш орқали эришиш мумкин.

Саноатнинг асосий пропорциялари куйидаги соҳалар ичидаги алоқаларда кўзга ташланади:

1. “А” гуруҳ, яъни ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқариш билан, “Б” гуруҳ, яъни истеъмол моллари ишлаб чиқариш ўртасида;

2. Тоғ-кон саноати билан қайта ишловчи саноат ўртасида;

3. Турли тармоқлар билан уларнинг гуруҳлари ўртасида.

Саноат таркибидagi ўзгаришлар “Б” гуруҳ ўсиш суръатларининг “А” гуруҳга нисбатан илгарироқ боришида акс этади.

Ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқариш таркибидa тоғ-кон ва ишлов берувчи саноат тармоқлари нисбатига ҳам таъсир кўрсатади. Меҳнат кураоллари ишлаб чиқаришнинг жадал ўсиши тоғ-кон саноатига нисбатан ишлов берувчи саноат тармоқларининг бирмунча юқори суръатлар билан ривожланишига сабаб бўлади.

Тоғ-кон саноати катта фонд талаб этади. Шунинг учун ишлаб чиқаришга кетадиган барча асосий фондларнинг деярли 1/3 қисми ушбу саноатта сарф қилинади. Республика миқёсида тоғ-кон ва ишлаб чиқариш саноати бўйича барча мотивлаштириш манбалари ҳисобидан асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажми 2016 йилда 16165,5 млрд. сўмга тенг бўлди. Агар 2013 йилда бу миқдор 8714,3 млрд. сўмга тенг бўлганлигини ҳисобга олсак, 2016 йилда 2013 йилга нисбатан қарийб 2 баробарга ортиқ эканлиги аён бўлади.

2016 йилда асосий капиталга киритилган инвестицияларнинг асосий қисми, яъни 55,6 фоизи ёки 8992,1 млрд. сўмга тенг инвестиция ишлаб чиқариш саноатига йўналтирилди. Тоғ кон саноатига эса 7173,4 млрд. сўм ёки 44,4 фоизга тенг инвестиция киритилган. Ушбу саноат таркибидa инвестиция энг кўп киритилган тармоқ – хом нефть ва табиий газ саноати бўлди. Бу тармоққа 6214,1 млрд. сўм инвестиция киритилди. Унинг бу соҳадagi ҳиссаси 38,5 фоизни ташкил этиди.

Саноат корхоналарининг асосий фондлари 2016 йилда 84256,5 млрд. сўмни ташкил этиди. Бу 2016 йил (64281,9 млрд. сўм)га нисбатан 19974,6млрд. сўмга кўп, демакки, Асосий фондларнинг 36914,9 млрд. сўми ёки 43,8 фоизи тоғ-кон саноати ва очик қонларни ишлаш саноатидa

жамланган. Шунингдек ишлаб чиқариш саноатига 29873,7 млрд. сўм ёки 35,5 фонд асосий фондлар тўғри келади.

Саноат ишлаб чиқариши асосий фондларининг қарийб тенг ярми ёки 40,4 фондани машина ва ускуналар ташкил этади (2016 йил). Унинг улуши 2010-2016 йилларда деярли ўзгармай келмоқда (43,5-40,4 фонд оралиғида тебраниган). Иншоотлар улуши 20,7 фондга тенг. Ҳақиқат моделадаги 17,9 фондани, бинолар эса 11,8 фондани ташкил этган³³.

³³ Ўзбекистон саноати – Тошкент, 2018 – б. 67-69.

IV боб. Давлат томонидан минтакалар иқтисодиёти рақобатбардошлигини оширишни қўллаб-қувватлаш ва тартибга солиш сиёсати ва амалга ошириш механизми

4.1. Санотни ривожлантиришнинг ҳудудий таркибини такомиллаштириш муаммолари

Ўзбекистон саноти ҳудудий ва тармоқлар ҳар хил. Бу ҳол уларнинг тарихан шаклланиш хусусиятлари, фан-техника тараққиёти таъсири, демографик, экологик ва бошқа сабаблар билан боғланган. Айни пайтда қуйидаги йўналишларнинг барқарорлиги эътибори жабб этилади:

1. Отир санотнинг биринчи ўринда ривожлантирилиши;
2. Фан-техника тараққиётини таъминловчи тармоқларнинг жадал ўсиши;
3. Санотнинг барча тармоқларида истеъмол бўумларини ишлаб чиқаришнинг нисбатан кенгайтирилиши.

Фан-техника ва инновацион тараққиётни белгилаб берувчи асосий тармоқлар электротўғриётчи, машинасозлик (электротехника, электроника, асбобсозлик ва бошқалар), кимё саноти (органик синтез, минерал ўғит, фармацевтика ва бошқалар) энг юқсак суръатлар билан ривожланади.

Ҳудудларда санот ривожланишини бошқаришнинг ташкилий тузиллигини такомиллаштириш лозим. Бошқарув тармоқлар бўйича янги усулда, яъни ишлаб чиқариш тармоқлар ва ҳудудлар бўйича қўшиб олиб борилади.

Фан-техника тараққиётини ва истеъмол товарларини ишлаб чиқарувчи санот тармоқлари ривожлантиришга устуворлик берилган. Миллий иқтисодиёт пойдевори бўлган фан-техника ва инновацион тараққиётни белгилаб берувчи тармоқларнинг нуфузи мустаҳкамлаб бориш зарур.

Янги инвестиция сиёсатининг асосий тамойилларида мувофиқ, маблаглар иқтисодий самарадорликка энг тез эришиш мумкин бўлган энг муҳим етакчи йўналишларда тўпланган. Бу аввало машинасозликка тегишлидир. Нетақти, машинасозлик барча тармоқларни қайта жихозлашда ҳал қилувчи роль ўйнайди.

Санотда ишлаб чиқаришнинг интенсификацияси, шунингдекмолдй ресурсларни ҳар томонлама тежас билан боғланган.

Диверсификация – корхоналар ва тармоқлар фаолиятининг кенгайтириш, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар турининг қўлайлиши.

Иқтисодиёт таркибига санот ривожланиш динамикасидаги муҳим ўзгариш корхоналар ва ишлаб чиқаришнинг модернизация қилиш, техник ва

технологик янгилаш асосида санотда чуқур таркибий ўзгаришлар ва диверсификациянинг амалга оширилгани ҳисобланади³⁴.

Етакчи тармоқлар электротўғриётчи, рангли металлургия, машинасозлик, кимё санотини замонавий техника ва технология билан таъминлаш, маъмул ишлаб чиқариш қувватларидан оқитона фойдаланиш, улар таркибини такомиллаштириш ва асосий ишлаб чиқариш фондларини ўз вақтида янгилаб бориш устувор вазифалар ҳисобланади. Санот ишлаб чиқаришдаги ўзгаришлар янги техника воситалари, материаллар ва илгир технологияларни жорий этиш билан баргаликда амалга оширилади.

Ўзбекистон санотини ҳудудий ташкил этишда қуйидаги тамойиллар ҳисобга олинади:

- табиий, моддий ва меҳнат ресурсларидан энг самарали фойдаланиш мақсадида санот ишлаб чиқаришнинг мамлакат бўйича мутаносиб жойлаштириш;
- санот корхоналарини хом ашё, ёқилғи ва энергия манбаларига, инфраструктура объектларига, илчи кучи ва истеъмолчилар тўпланган ҳудудларга барпо этиш;
- самарали ҳудудий санот комплексларини шакллантириш;
- иқтисодий географик районлар ва санот корхоналарини муайян бир маҳсулот ишлаб чиқаришга ихтисослаштириш.

Шундай қилиб, санот ишлаб чиқаришнинг самарадорлиги уни иқтисодий районлар бўйича жойлаштирилиши билан ҳамбарчас боғланган. Самарадорлик эса корхоналар хом ашё, инфраструктура, молия ва меҳнат ресурслари интеграцияси негизда шаклланади.

Жаҳон молиявий-иқтисодий инкирози халқаро ҳамжамиятнинг узвий қисми ҳисобланган Ўзбекистон иқтисодиётига ҳам таъсир этиши табиий ҳол. Шунинг учун жаҳон молиявий-иқтисодий инкирозининг салбий оқибатларини қамайтиришга қаратилган, инкирозна қарши чоралар дастурига мувофиқ инкироз даврида Ўзбекистон иқтисодиётининг ўсиш суръатлари барқарорлигини таъминлаш устувор вазифа қилиб белгиланди.

Ресурбликка иқтисодиётда қисқа вақт ичида таркибий ўзгаришлар амалга оширилди. Санотни модернизация қилиш ва техник қайта жиҳозлаш ишлари жадаллик билан олиб бориломда. Йирик мулк эгалари синфини шакллантириш, талбиркорлик ва қичик бизнесни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Мамлакат иқтисодиётида, шу жумладан санотда амалга оширилаётган таркибий ўзгаришлар санотни модернизация қилиш, замонавий техника ва технологияларни жорий этиш иқтисодий

³⁴ 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг "Ҳалқ билан мулоқот ва инсон кадрадлари билан" да амалга оширишга оид Давлат дастурунинг йўналиш бўйича қисқача-усульби рисола. – Т. Манабат, 2017. – Б. 206.

ислохотларнинг муҳим стратегик вазифаси ҳисобланади. Улардан кўзланган пиروвард максад иқтисодий ўсишни таъминлаш ва аҳоли фаровонлигини оширишдир.

Бугунги кунда ялпи ички маҳсулот, шу жумладан саноат маҳсулоти ишлаб чиқаришнинг ўсишини таъминлаш энг долзарб масала ҳисобланади. Бу эса янги саноат сиёсатини ишлаб чиқишни тақозо этади. Ушбу сиёсатда қуйидаги жиҳатлар ҳисобга олинishi зарур:

- чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш;
- саноатнинг ўзақ ва замонавий тармоқларини устувор ривожлантириш;
- саноат тармоқларида туғалланган иқтиса ўтиш ва товар маҳсулотларини ишлаб чиқариш;
- жаҳон бозорига рақобатбардошли маҳсулотлар етказиб бериш;
- саноат маҳсулотлари экспортини ошириш ва уни рағбатлантириш;
- кишлоқ хўжалик ҳам ашёни қайта ишлайдиган саноат тармоқларини йирик аҳоли пунктларида ташкил этиш ва бу орқали аҳоли бандлигини таъминлаш;
- хорижий инвестицияларни саноатнинг илгор тармоқларида йўналтириш;
- саноат тармақининг таъминлашда маҳаллий шарт-шароитларни ҳисобга олиш;
- саноат ишлаб чиқаришида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш;
- йирик ва кичик корхоналар кооперациясини оқилона ташкил этиш;
- иқтисодий районлар иқтисодий-иқтисомий ривожланишидаги ҳудудий тафовутларни ҳисобга олиш ва мавжуд номутаносибликларга барҳам бериш;
- саноатнинг сермехнат тармоқлари ҳудудий тармақининг такомиллаштириш;
- саноат ишлаб чиқаришда Фан-техника ютуқларига асосланган рационализаторлик ишларини қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш;
- ҳудудий геоекотизимларнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиш ва чиқиндисиз технологияларни жорий этиш лозим.

Республика саноатида бўлиб ўтаётган таркибий ўзгаришлар ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга, иқтисодий-иқтисомий тармақининг, аҳоли фаровонлигига таъсир этади. Саноат тармоқлари тармақининг таҳлил қилиш асосида шу фикрни айтиш мумкинки, республикада саноатнинг энг янги тармақларини, биринчи навбатда машинасозлик, ва айниқса, автомобилсозлик, енгил ва озиқ-овқат саноатини устувор даражада ривожлантириш талаб этилади. Индустриал тармақини ялпи ички маҳсулотнинг фонд, энергия ва суз сифтини пасайтиради, демографик ситим баркарорлигини таъминлаш учун хизмат қилади.

Бозор иқтисодиёти таъминлари асосида маҳкали меҳнат ресурслари, қулай инфраструктура тизими, минерал ва кишлоқ хўжалиги

ҳом ашёни мавжудлиги ҳисобига республика минтакаларида автомобилсозлик, электротехника, ирригация машинасозлиги, авиация ва туркимачиллик тармақларини янда янги босқичларга олиб чиқиш максалга мувофиқ. Нетакки, мажур тармақларни юксаттириш демографик ситими юқори, ер ва суз ресурслари чеklangан минтакаларнинг муаммоларини ҳал этишга ижобий таъсир кўрсатади.

Саноат корхоналарини илмий асосла жойлаштириш тармақларни ҳудудий ташкил этиш билан боғлиқ ҳолда олиб борилади. Бу ғоя дастлаб немис олими А. Вебер томонидан яратилган бўлса-да, лекин бу ғоя бутунлиги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотгани йўқ. У 1909 йида саноатни жойлаштириш, саноат штампорти тўғрисидаги асарда саноат корхоналарини жойлаштиришда ҳам ашё ва ёқини, илчи қучи ва транспорт омилларига катта эътибор қаратиш лозимлигини таъкидлаган эди.

Оқорида кўрсатилган мажур омиллар ҳозирда ҳам саноатнинг ривожланиши, айниқса жойланишига қучли таъсир кўрсатади. Бу борада республика саноат ишлаб чиқаришнинг тармақ ва ҳудудий тузиллишида қуйидаги камчилиқ ва муаммолар мавжуд:

- ✓ машинасозлик, металлга ишлов бериш корхоналари жуда ҳам нотекис жойлашган ва шу билан улар орасида ишлаб чиқариш алоқалари яхши йўлга қўйилмаган, автомобилсозлик, электротехника саноати корхоналарининг истикболли соҳа эканлигини ҳисобга олиб уларда турлош корхоналарни қўлайтириш ва уларнинг ишлаб чиқариш қувватини ошириш зарур;
- ✓ республика саноатида кўп меҳнат талаб қилинган, металл кам сарф қилинган истеъмол товарлари ишлаб чиқарувчи - электротехника, асбобсозлик, электрон ва радиотехника каби машинасозликнинг замонавий ва илгор тармақларининг нисбатан тараккии этмаганилиги;
- ✓ кишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи саноат корхоналари (пилакашлик фабрикалари, консерва, сут заводлари ва бошқа заводлар) қувват захирадорлигининг етишмаслиги ва оқилона жойлашмаганлиги туфайли кишлоқ хўжалигидан олинган ҳам ашёни қайта ишлашнинг таъминлай олмагани, бу эса ҳам ашё ва тайёр маҳсулотларни ортқиқча узок масофаларга ташиш зарурлигини келтириб чиқармоқда;
- ✓ баъзи ҳолатларда ялпи маҳсулотни ишлаб чиқаришнинг қўлайтириш назифаларини бажара олмаслиги қувватлиги. Бундай ҳол асосан капитал қурилишнинг анча орқалда қолганилиги, янги ишлаб чиқариш қувватларини ўз вақтида ишта туширмаслик ва қисман сифатсиз ускуналар етказиб бериганилиги туфайли янги ишта туширилган қувватларни секин ўзлаштирилиши билан изоҳланади;

✓ мавжуд ишлаб чиқариш корхоналаридан унумли фойдаланмаслик, маънавий эскиртган корхоналари бошқа соҳаларга суғултирилариши;

✓ кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни кенг тармоқ ёйиштиришга локаллик билан қараш.

Саноатни жадал ривожланиши экологик муҳитга таъсир кўрсатади. Шунинг учун, атроф-муҳитни асраш муаммоси ва табиий захиралардан оқилона фойдаланиш ҳозирги вақтда катта аҳамият касб этади.

Мавжудки, табиатни ифлослантирувчи асосий манбалар - кимё ва нефть-кимё, энергетика, енгил саноат ва қурилиш материаллари корхоналаридир. Улар ҳиссасига атмосферага чиқарилаётган зарарли моддаларнинг 90 фоизи тўғри келади. Кейинги йилларда зарарли моддалар чиқаришнинг бир мунча камайиш ҳолати кузатиламоқда. Чунки, экологик ҳолатни яхшилаш учун бутун мамлакатда бўлгани каби вилоятда ҳам эътибор қўйилди.

Қўпгина корхоналар замонавий тозалаш иншоотлари билан таъминланган, бу иш учун маблаг ажратилишти. Аммо, атроф-муҳитнинг ифлосланишига тўғра барҳам берилгани йўқ. Бизнеснинг фикримизча, атроф-муҳитнинг янада ифлосланишини олдини олиш учун қўйилган тадбирлар қўрилиши керак:

- ҳамма ишлаб чиқариш манбаларини самарали газ-чанг тутиб қолувчи ускуналар билан энг юқори даражада жиҳозлаш, камчилик ва чиқимсиз технологияларни кенг ёйиш ва унинг имкони бўлмаган жойларда эса базан ўта хавфли цех ва ишлаб чиқаришларни аҳоли зич ва обод зоналар ташқарисига чиқариш;

- тез ўсётган аҳолини тоза ичимлик суви билан таъминлаш мақсадида сув таъминоти ташкил этилаётган туманларда "Экологик тоза сув зонаси" ташкил этиш лозим. Уларда оқова сувларни ташқарига чиқариб юбориш, ўта ифлослантирувчи саноат ишлаб чиқариш корхоналарини жойлаштириш ва ривожланишини чеклаш, саноат ва коммунал маъмурий чикитларни тўғра зарарсизлантириш ва фойдали сурувда ишлатиш тадбирларини ўтказиш керак;

- барча шахар, туман марказлари ва аҳоли пунктларида ичимлик суви таъминоти йўлга қўйилиши ва оқова тармоғини кенгайтириш зарур.

Юқоридаги муаммоларни ижобий ҳал этишга ҳиссаси юқори бўлган анъанавий пахта тозалаш саноати тизмининг ташкил топлани ҳам сезиларли ҳалақат беради. Қўп меҳнат талаб қилувчи тармоқлар, айниқса, ишлов берувчи саноат тармоқлари - тикувчилик, тўқимачилик, мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлаш, электротехника, қурилиш материаллари саноати ва бир қатор бошқа тармоқлар етарлича ривожланган. Буларнинг ҳаммаси саноатнинг тармоқ ва ҳудудий тизимини такомиллаштириш заруриятини келтириб чиқаради. Ижтимоий-

иктисодий ривожланишда саноатнинг ролини ошириш мақсадида унинг муҳим йўналишларини аниқлаб олиш заруриятини келтириб чиқаради.

Камчиликларни бартараф этиш жараёнида хом ашё ва меҳнат ресурсларининг мавжудлиги, саноат ишлаб чиқариш тизимларининг жадал ривожланиши ва янада такомиллашуви кун тартибидан асосий масалага айлантиради.

Республика саноатининг ривожланиши, истиқболдаги ижтимоий-иктисодий муаммоларни бартараф этишда ва бу борада тўб сифат ўзгаришларини амалга оширишда қўшма ва хусусий корхоналар муҳим ўрин тутаяди. Қўшма корхоналар барпо этиш, чет эл инвестицияларини иктисодиётга жалб этишда қўйилган хусусиятларни эътиборга олиш муҳим:

Биринчидан, демографик вазиятнинг ўзгариши, яъни табиий қўлайиш ва миграцион ҳаракатлар орттиб бораётганлиги;

Иккинчидан, табиий ресурслари ва улардан ишлаб чиқаришда фойдаланиш даражаси;

Учинчидан, аҳоли эҳтиёжини қондириш ҳамда ижтимоий-экологик муаммоларни бартараф этиш;

Тўртинчидан, замонавий фан-техника ютуқларидан самарали фойдаланиш;

Бешинчидан, ички ва ташқи бозордаги макенни ошириш;

Олтинчидан, миллий иктисодиёт мажмуасини интенсив йўлдан комплекс ривожлантириш;

Еттинчидан, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш.

Бу хусусиятлар республикада саноат корхоналарининг ривожланишига қаратилган башорат қилишни тақозо этади.

Шунингдек 2030 йилга мўлжалланган саноат корхоналарини ривожлантириш кўрсаткичларини белгилаш, иктисодиётдаги тўб ўзгаришлар миллий иктисодиёт мажмуасининг моддий-техника базасини қайта қуриш, иктисодиёт тармоқларининг самарали тарқибини ва бошқаришни замонавий шаклларини яратиш мана шундай муҳим тадбирлар ҳисобланади.

Мамлакат миқёсида саноат корхоналарини янада ривожлантириш учун, энг аввало, юқоридаги имкониятлардан тўлароқ фойдаланишга аҳамият бериш зарур.

Шу билан бирга, республика саноатини ривожлантириш учун қўйилган айрим имкониятлар ва қўлайликлар мавжуд:

- республиканинг «Буёқ Ипак йўли»да жойлашувида келиб чиққан қўлай кулай транспорт-географик ўрни;

- «GM Uzbekistan» корхонасининг таъсирини ҳисобга олиш;

- бир-бирига яқин жойлашган кичик ва ўрта шахарларнинг қўлишти;

- энергетика базасининг мавжудлиги;

– меҳнат ресурсларининг кўлиги ва аҳолининг зичлиги;
– минерал, табиий ва қишлоқ хўжалик хом ашёларига бўйлиги
ҳамада бошқалар.

Республика санатини ривожлантириш учун энг аввало, ички
иқтисодиётлардан интенсив равишда фойдаланиш зарур.

Республикада ишчи кучини кўп талаб этилган тўқимачилик,
машинасозлик, озик-овқат ва АСМ таркибидати санат тармоқларига
асосий аҳамият қаратилиши керак. Шунингдек машинасозлик, озик-овқат
ва тўқимачилик сановати тармоқларининг турдош корхоналарини
кўпайтириш ҳам мақсадга мувофиқ. Республикада санатнинг ҳудудий ва
тармоқлар тузилмасини янада такомиллаштириш бўғуни кўннинг асосий
масалаларидан бири ҳисобланиши зарур.

Мавлудми, бозор иқтисодиётида шароитида барча сановат
тармоқлари ва санатларини бир хил даражада ривожлантириш мумкин
эмас. Шунинг учун тармоқлар ва ҳудудий бирликлар орасида энг
муҳимлари, зарурлари ва устуворлари тандаб олиниши ва шу асосда
белгиланган бош мақсадга боскичма-боскич эришиш лозим.

Республикада айрим тармоқлар нисбатан юқори даражада
ривожланган. Уларнинг барчаси биргаликда санатнинг кўп
тармоқларини жадал юксалтиришга асос бўлиб хизмат қилади. Бу эса
юқори даражада ўсиб келаётган аҳоли сони ва эҳтиёжини қондиришга,
ортиқча ишчи кучларини иш билан таъминлашга замин яратди.

Билдирилган ушбу иқтисодий масалалар билан бирта иқтисомий
муаммоларни ҳам ҳал қилиб бориш, катта самарадорликка эга бўлган иш
ўринларини яратилиши тақозо қилади. Табиийки, бундай вазиятда сановат
тармоқларига устувор аҳамият бериш, уларни тўғри ҳудудий тақсил
қилиш катта аҳамият касб этади.

4.2. Ўзбекистонда ҳудудларни комплекс иқтисомий-иқтисодий ривожлантириш механизмини такомиллаштириш йўллари

Ўзбекистон Республикаси ҳудудларининг иқтисомий-иқтисодий
парлажси ва иқтисодий-табиий салоҳиятидаги фарқлар уларни истикболда
ҳудудий ва тармоқ хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда иқтисомий-
иқтисодий ривожлантиришнинг истикболли дастурларини ишлаб чиқиш
жараёндарини такомиллаштиришнинг тақозо этади.

Бунда минтакаларни мажмуали ривожлантириш стратегиясини
иқтисоднинг кўлидаги йўналишларини инобатга олиш мақсадга
мувофиқдир:

- минтака ривожланишини бошқариш самарадорлигини ошириш
мақсадлида иқтисодий ва иқтисомий жараёнларни таҳлил қилиш. Бу
боскичда ҳудуднинг эришган иқтисодий ва иқтисомий ривожланиш
даражаси таҳлил қилинади;
- минтакани мажмуали иқтисодий ва иқтисомий ривожлантириш
стратегиясини асослаш; ривожланишини башорат қилинади;
стратегия асосланади, уни ривожланишини тарғибга солиш усуллари
тандланади;
- ҳудудларни комплекс ривожлантириш концепцияларини ишлаб
чиқиш ва ҳудудларни ривожланишини давлат ва бозор
механизмлари орқали тарғиблаш усулларини тандлаш;
- минтака ва ҳудуднинг молиявий ресурслари ўсиши хусусиятларини
башорат қилиш; боджетнинг даромадлар қисмини кенгайтириш ва
мустаҳкамлаш йўллариини излаш; боджет даромад қисмини
тўлдирилишининг янги манбаларини аниқлаш, турли мулкчилик
шаклларида асосланган тадбиркорликдан, хорижий инвесторлардан
ва нободжет жамғармаларидан қўшимча маблағларни жалб этиш³⁵;
- минтакани мажмуали иқтисомий-иқтисодий ривожлантириш
дистурини тузишда мавлуд тамойилларга асосланиш керак бўлади. Бу
тамомийлар минтакавий иқтисодий фани нуқтан-назаридан
қўлидагилардан иборат бўлиши мумкин:
- минтакани иқтисомий-иқтисодий ривожланишини давлат томонидан
қўлиаб-қувватлаш чора тадбирларининг мақсадлилиги;
- минтакани ривожлантиришнинг устувор йўналишлари бўйича
ресурсларни тўллаш ва йўналтириш;
- белгиланган ҳаракатни назорат қилиш ва тарғиблаш
иқтисомийларининг очкилиги;
- минтака ва унинг таркибидати хар бир ҳудудни ривожланишини

35. Регулирование территориального развития в условиях рыночной экономики / Под ред.
И.М.Шушуберга. М., 1993. 73. Соляков А.М. Основы регионального развития: теория,
методология, практика. Т. ГОТТОД-МОЛТУА, 2005. С 165.

қўлаб-қувватлашнинг индвидуаллиги;

- қўлаб-қувватлаш механизмнинг таъсирчанлиги;
- республика ва маҳаллий ҳокимият органларининг ҳамкорлиги ва улар фаолиятининг уйғунлиги.

Минтакавий дастурларни ишлаб чиқишни ва амалга оширишни худудий ривожланишнинг давлат томонидан тартибга солишнинг муҳим йўналиши ҳисобланади.

Минтакавий дастурларни бажаришга тўсқинлик қиладиган ҳолатлар ва омилларни аниқлаш муҳим аҳамиятга эгадир.

Минтакани ривожлантириш бўйича қабул қилинадиган дастурларнинг бажарилишига кўпгина ҳолларда қуйидаги омиллар тўсқинлик қилиши мумкин:

- республика ва минтакавий мақсадли дастурларни танлашнинг сингалтан таъинларининг мазҳуд эмаслиги, уларни амалга оширишнинг ва уларни бажариш кетма-кетлигининг етарли даражада асосланмаганлиги;
- республика тармок дастурларининг минтакавий ва айрим худудий жиҳатларининг етарли даражада ишланмаганлиги;
- тармок дастурлари минтакавий жиҳатлари мониторингининг йўқлиги;
- республика ва минтакавий дастурларни амалга ошириш механизмнинг мустаҳкам эмаслиги.

Республика ва минтакавий дастурларни ишлаб чиқишда мақсадли-дастурлаш услубидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Бу услуб пировард натижага эришиш учун иқтисодий ресурсларни йўналтиришни таъминлашни ифодалайди. Унинг ёрдамида энг муҳим иқтисодий, ижтимоий ва илмий-техникавий ривожланиш муаммолари ҳал этилади. Бу муаммолар амалда тармоқлараро ёки минтакалараро ва худудлараро таъсирга эга бўлиб халқ ҳўжалиги аҳамиятга эга бўлади.

Мақсадли дастурлар ўрта ва узок муддатта мўлжаллаб корхона, мамлакат ва халқаро миқёсда тузилади. Дастурлар ўз ичига пировард ва оралик мақсадларни, вазифаларни, уларни амалга ошириш чора-тадбирларни, ресурслар таъминотини, олиши керак.

Дастур мақсади ўлачмага эга бўлиши, чора-тадбирлар таъини эса пировард ва оралик мақсадларни амалга ошириш нуктан-назаридан ишлаб чиқишнинг лозими.

Мақсадли минтакавий ва худудий дастурлар вилот, шаҳар ва туманларнинг ривожланишнинг тартибга солишнинг самарали усули сифатида давлат, маҳаллий, жамовий, шахсий манфатларни уйғунаштириши ҳамда жаннатнинг барча аҳоли табақаларини давлатнинг худудий сиёсатини амалга оширишга давлат этишга, йўналтирадиган бўлиши керак. Шунингдек минтакани иқтисодий ва ижтимоий ривожлантириш дастурлари мамлакатда амал қиладиган қонунлар, ҳукукий меъёрий ҳужжатлар асосида ишлаб чиқишнинг лозими.

Минтакани иқтисодий ва ижтимоий ривожлантириш дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишдан қўланган асосий мақсад худудий иқтисодиётнинг унинг табиий-иқтисодий салоҳиятидан самарали фойдаланиш ва ташқи манбаларни жалб этиш йўли билан мутаносиб ва оқилона ривожлантиришдан нборадир.

Ушбулардан кейин чикиб, минтакавий ва худудий дастурларни ишлаб чиқишда қуйидаги вазифаларни бажаришга алоҳида эътибор қаратиш лозим бўлади:

- минтака ва унинг таркибидидаги худуднинг ижтимоий-иқтисодий аҳолининг умумий баҳолаш ва иқтисодий ривожланишнинг асосий тенденцияларини, иқтисодий ўсиш муаммоларини ва захираларини аниқлаш;
- минтаканинг маҳаллий минерал-ҳом ашё, ер-сув ва меҳнат ресурсларидан фойдаланишнинг миқдор ва сифат даражаларини таҳлил қилиш;
- минтакани ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш стратегияси ва тактикасини ишлаб чиқиш, истиқболли тармоқлар ва худуднинг иқтисодиёти соҳасини, иқтисодиётнинг базавий тармоқлари ривожланишнинг услубор йўналлиларини аниқлаш;
- маҳаллий қилпоқ ҳўжалиги ва минерал ҳом ашёлардан самарали фойдаланишга асосланган янги экспортга йўналтирилган ишлаб чиқаришларни шакллантиришнинг аниқ йўлларини белгилаш, жаҳон даражасидаги таёёр маҳсулотлар ишлаб чиқариш бўйича кам қилинли ва қилинлисиз технологиялар жиҳозланган янги корхоналарни вужудга келтириш;
- минтакада қулай, жойбардор инвестицион муҳитни яратиш, хорижий инвесторлар, маҳаллий корхоналар, тадбиркорлар, аҳоли маблаглари ва ресурсларини кенгроқ жалб этиш;
- аҳолини ижтимоий ҳимоялаш ва меҳнат ресурсларининг оқилона билишнинг таъминлашнинг механизминини ишлаб чиқиш;
- ҳўжалик субъектлари ўртасида рақобат шароитини ва тулақонли бозор инфратузилмасини вужудга келтириш;
- минтакани озик-овкат маҳсулотлари ва бошқа оммавий истеъмол моллари билан ўзини-ўзи таъминлашнинг ошириш;
- қилпоқ аҳоли пунктларини ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг жалдлаштириши учун қулай шароитларни шакллантириш. Бунинг учун худудга маҳаллий солиқлар бўйича нмтиёзлар бериш мақсадга мувофиқдир.
- қилпоқ бизнес ва ҳукусий тадбиркорлиқнинг ривожланишнинг ҳар томонлама қўлаб-қувватлаш, раёбатлантириш орқали унинг ялпи худудий маҳсулотининг мамлакат ялпи ички маҳсулотидидаги улушини, ҳар бир шаҳар ва туманнинг ташқи иқтисодий фаолиятини кенайтириш, экспорт ва импорт таркибинини мақбуллаштириш, уларда

фаолият юритаётган хорижий инвестицияли корхоналар фаолиятини янада яхшилаш ва янги кўшма корхоналарни ташкил этиш.

Минтакаларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурини ишлаб чиқиш учун аввало бор ундалги ижтимоий-иқтисодий вазиятни умумий баҳолаш мақсада мувофиқдир.

Бунинг учун куйидагилар амалга оширилади:

1. Ўтган даврдаги минтака ва унинг таркибидagi шахар ва туманларнинг иқтисодий-ижтимоий ривожланиши тавсифи берилади. Бунда уларнинг саноат, кишлoк хўжалиги ва ижтимоий салoхиятини баҳолашга алоҳида эътибор қаратилиши лoзим бўлади.
 2. Минтаканинг иқтисодий ва ижтимоий ривожланиши даражаси ва аҳоли ўттиришдаги тахлилга асосланиб, унинг ривожланишидаги ижобий ва салбий тенденциялари, иқтисодий ривожланиши заҳиралари ва фойдаланилмаган имкониятлари аниқланади. Шунингдек, елгуслида ҳал этилиши лoзим бўлган муҳим иқтисодий ва ижтимоий муаммолари аниқланади.
 3. Амалга оширишга ётган иқтисодий ва ижтимоий ислохотларнинг натижалари, кўп уқталли иқтисодиётнинг вуужлуга келиши ва ривожланиши, Шунингдек, худудий бoзор инфратузилмаси аҳоли баҳоланади.
 4. Минтакадаги тармоқлар ва йирик саноат корхоналарининг ўтган даврдаги фаолияти тахлил қилинади, уларнинг иш натижалари ёки орқалда қилишининг сабаблари ва омиллари аниқланади.
 5. Саноат ривожланиши ишлаб чиқариш қувватларидан фойдаланиши даражаси белгиланади, ишлаб чиқариш қувватларининг экспортга йўналтирилган ва импорт ўрнини бoсалган маҳсулотлар ишлаб чиқаришга қайта ихтисoслантириш ва кенгайтириш учун қўшимча заҳиралар ва ресурслар аниқланади. Минтака имкониятларини ҳисoбга олган ҳолда устувор аҳамиятги тармоқлар ва ишлаб чиқаришлар аниқланади.
 6. Минтака ва унинг таркибидagi шахар ва туманлар аҳолисини ўзига ишлаб чиқарилган кишлoк хўжалиги маҳсулотлари билан таъминланганлиги, уларни худуддан чиқариш ва киритиш баъанси, агроресурс салoхиятидан фойдаланиши самардорлиги, Шунингдек, кишлoк хўжалиги эканлари ҳосилдорлиги, ва чорва моллари маҳсулдорлигининг ўсиши (пасайиши) омиллари ва сабаблари баҳоланади.
- Минтаканинг табиий-иқтисодий салoхиятини баҳолаш куйидагиларни ўз ичига oлади:
1. Минтаканинг меҳнат, ер-сув ва минерал ҳoм ашё ресурслари билан таъминланганлиги миқдoрий ва сифат баҳоси берилади.
 2. Худуддаги демографик вазият, аҳолининг иш билан бандлиги кейинги ўн йиллик давр бўйича баҳоланади. Ишсизлик даражаси, шу жумладан унинг яширин шакллари баҳоланиб, аҳоли ва меҳнат ресурслари сoни

башорат қилинади.

1. Фойдали, қазилма бойлиқлари заҳиралари, уларнинг ўзлаштирилган аҳоли тахлил қилинади. Минтака минерал-ҳoмашё базаси имкониятлари, қўшимча молиявий ресурсларни жалб этишни ҳисoбга олган ҳолда баҳоланади. Шунингдек, қазилма бойлиқлари билан таъминлангани, уларнинг фойдали қазилма бойлиқлари билан таъминлангани, уларнинг қонларни ўзлаштириш харажатлари ўртанилади.

4. Минтакада ер-сув ресурслари билан таъминлангани уларнинг аҳоли, ерларнинг меҳнoратив ҳoлати, ер бонитетлари ўртанилиб, меҳнoратив яхшилаш истиқболлари ўртанилади.

8. Минтаканинг ишлаб чиқариш, транспорт ва алоқа инфратузилма салoхияти ўртанилади. Аҳолининг ижтимоий инфратузилма объектлари ва хизматлари билан таъминланганлиги даражаси баҳоланади.

6. Минтакада ишлаб чиқарувчи қучларини, янги корхоналарни жойлаштириш учун истиқболли туман, шахар, йирик аҳоли яшаш пунктлари танланади.

Минтака ва унинг таркибидagi худудни ривожлантириш дастурларини амалга ошириш йўналишлари белгиланади. Ривожлантириш дастурларини амалга оширишнинг асосий йўналишлари куйидагилардан иборат бўлиши мақсада мувофиқдир.

Дастурда минтакани, шахар ва туманлар иқтисодий ва ижтимоий жонатдан истиқболда ривожлантиришнинг асосий йўналишлари ва кўрсаткичлари баён қилинади. Бунда асосий эътибор янги ишчи ўринлари, табиий, молиявий, меҳнат ресурсларини, ишлаб чиқариш салoхиятидан синарили фойдаланишга қаратилади.

Бу йўналишлар куйидагиларни ифодалаш лoзим:

1. Минтаканинг истиқболдаги эктисoслари ва худудларо айирбoшлaш имкониятларини кенгайтириш асосида иқтисодий макбул тармок ва ишлаб чиқаришлар аниқланади. Истиқболда тармоқларни ривожлантиришнинг иқтисодий кўрсаткичлари, тармок таркибининг ўзгариши, экспортга йўналтирилган ва импорт ўрнини бoсувчи маҳсулотлар ҳажми башорат қилинади. Бунда амалдаги корхоналарни техник технология ва ташиқлий жиҳатдан янгилаш муаммоларига алоҳида эътибор қаратилади. Бунинг учун ишлаб чиқаришнинг ихтисoслантириш янада чуқурлаштирилади, нисбатан қилиш корхоналар ривожлантирилади. Бу корхоналарда маҳаллий минерал-ҳoмашё ва кишлoк хўжалик ресурсларидан фойдаланилади.
2. Минтакада янги корхоналарни қуриш, фаолият юритаётган корхоналарни реконструкция қилиш, ихтисoслитини ўзгарилиш тадқиқоти асосланади; йирик объектларга қўшимча маблаглар жалб қилиш ҳисoб-китоблари амалга оширилади.
3. Кишлoк хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг ўсиши

суръатлари, экин майдонлари таркибининг ўзгариши, кишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг натурал ҳажми башорат қилинади. Шунингдек кишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилдорлигини, чорва моллари маҳсулдорлигини ошириш йўллари ва манбалари белгиланади. Янги технологияларни жорий этиш кўзда тутиллади.

4. Минтақада ҳам ашёларни, кишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлайдиган тўғалланган шиклати ишлаб чиқариш тармоқларини, кишлоқ хўжалиги маҳсулотларини саклаш ва сотиш шаҳобчаларини яратиш, хорижий инвестицияли қўшма корхоналарни барпо этиш орқали янги замонавий технологияларни, хўжалик юртиши шакллари ва бошқариш усулларини жорий этиш.

5. Ишлаб чиқарувчи қўчаларни жойлаштириш ва табиий ресурслардан фойдаланиш учун қўлай шароитлар яратиш максалида транспорт тизими ва коммуникацияларини ривожлантириш истикболларини асослаш.

6. Мулкдорлар синфини вужудга келтириш бўйича вазифаларни ҳал этиш максалида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш, уларнинг иқтисодийдиги улушини қўлайлаштириш, бозор инфратузилмасини ривожлантириш.

7. Ташки иқтисодий фаолиятни ривожлантириш қўламларини, параметрлари белгиланади. Бунда ташки савдо таркибий тузиллишини такомиллаштиришда, маҳаллий ҳомашё ресурсларини ҳисобга олган ҳолда хорижий инвестицияли корхоналарни ривожлантиришда алоҳида эътибор қаратилиши максалда мувофиқлар.

8. Дастурда табиий ташки муҳитни, табиатни муҳофаза қилиш, экологик тоза маҳсулотлар ишлаб чиқариш тадбирлари, кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш чора-тадбирлари ҳам ўз ифодасини топади.

Ҳар бир минтақавий дастурда уни амалга ошириш механизми кўзда тутилиши керак. Бу механизмда дастурни молиявий, иқтисодий ресурслар билан таъминланиши муҳим ўрин тутати.

Дастурни ишлаб чиқишда ҳар бир тадбир ва тармоқ бўйича турли ресурсларга бўлган талаб, эҳтиёж ҳисоб-китоб қилинади. Шундан сўнг дастур бўйича унинг ресурслар билан таъминланиш манбалари аниқланади. Дастурлар ресурслар мувозинатлаштирилади. Максаллар ва ресурслар ўртасидаги мувофиқлик таъминланади. Дастурларини молиялаштириш манбаларини аниқлаштиришда аввало бор маҳаллий ресурслар ва имкониятлар ҳисобга олинади.

Жойлардаги маҳаллий давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари маҳаллий бюджет, тадбиркорлар ва корхоналар ўз маблаглари, фермер ва деҳқон хўжалиқлари, аҳоли маблагларини жалб қилинадиган хорижий инвесторлар, худуддан ташқаридаги ташкилот, корхоналар маблагларини

маҳал банк кредитларини худудий дастурни амалга оширишга жалб қилиш чора-тадбирларини амалга оширишлари лозим бўлади.

Шунингдекмажкур дастурларни амалга оширишда республика бюджет ва бюджетдан ташқари жамғармалар, Ўзбекистон Республикаси таркибиде ва тикланиш жамғармаси маблагларини ҳам жалб этилиши мумкин.

Дастурларни ишлаб чиқишда худуд кўтиладиган натижалар қандай бўлиши олдиндан белгиланиши лозим. Дастурларни амалга оширишнинг истиқомий иқтисодий натижалари сифатида янги худудий маҳсулот, саннат ва кишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг ўсиш суръатлари, умумий ҳажми аҳоли жон бошига ишлаб чиқариш суръатлари олинади. Шунингдекҳоли турмуш даражаси ва унинг иш билан бандлиги, аҳоли жон бошига даромадларининг ўсиши, аҳолининг газ, электр энергия, тоза ичимлик суви, уй-жой билан таъминланишининг яхшиланиши, минтақанинг ўзини-ўзи озик-овқат, бошқа истеъмол товарлари билан таъминланишининг яхшиланиши кўрсаткичлари дастурларнинг баъжирлишини натижалари ҳисобланади.

Дастурларни баъжирлишини ташкилий жиҳатдан таъминлаш муҳим аҳамият касб этади. Дастурларни амалга оширишда бутун маъсулият жойлардан маҳаллий ҳокимият ва бошқарув органлари зиммасига юклатилади. Максалли худудий дастурни экспорт баҳолаш, умумий напорат қилиши Вазирлар Маҳкамасининг тегишли бошқарма ва бўлимлари амалга оширадиганлар.

Бунда республика ҳукумати ва жойлардаги маҳаллий ҳокимият органларининг максалли худудий дастурларни ишлаб чиқиш, амалга оширишдаги ваколатлари ва вазифалари аниқ белгиланиши лозим бўлади.

Минтақавий ва худудий дастурларнинг самарадорлигини ошириш учун қўйиладиганларни амалга ошириш максалда мувофиқлар:

- етарли даражада ривожланмаган, умумреспублика даражасидан орқалда қолган худудларни ривожлантириш дастурларини ишлаб чиқишнинг қолметган худудларни ривожлантириш дастурларини ишлаб чиқишнинг ягона методикасини тасдиқлаш;
- республика шахар ва кишлоқ туманларидаги иқтисодий ва ижтимоий аҳолининг мониторинг қилиш, уларни ривожланиш даражаларига қўра типологиясини ишлаб чиқиш;
- минтақавий дастурларни, орқалда қолган туман ва шахарларни қўллаб-қувватлаш дастурларининг лойиҳаларини экспертизадан ўтказишнинг ташкил этиш;

Жойларда худудларни ривожлантириш дастурларини самарали бошқариш максалда вилоят, шахар, туман ҳокимликларига қуйидаги шартларни қўйиш:

- минтақа, шахар ва туманларни ривожлантириш концепциясини ишлаб чиқиш, бунинг учун тегишли инвестициявий дастурни тузиш бўйича тақдирлар бериш;

- дастур асосида қўллаб-қувватлашга муҳтож, муаммоли шаҳар, туман, аҳоли пунктларини ажратиш ва белгилаш;
- улар асосида маҳаллий дастурларни шакллантириш ва амалга ошириш дастурларини респуббликанинг минтакавий сиёсати устуворликлари ва тўйинларига мувофиқлаштириш;
- маҳаллий дастурлар лойиҳаларини экспертизадан ўтказиш ва улар асосида ягона дастурларни шакллантириш ҳамда уларни куриб чиқиш, тасдиқлаш учун ҳудудий ривожлантириш бўйича Республика комиссиясига тақдим этиш;
- маҳаллий дастурларни амалга оширишга раҳбарлик қилиш ва бажарилишини назорат қилиш, дастур бўйича жорий ахборотларни, ҳисоботларни мунтазам бериб бориш.

4.3. Ҳудудий инвестиция сиёсати ва ҳудудларни мажмуади иқтисомий-иктисодий ривожлантириш

Ўзбекистон Республикаси ҳудудларининг иқтисомий-иктисодий даражаси ва иқтисодий-табiiий салохиятидаги фарқлар уларни иқтисомий ҳудудий ва тармоқ хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда иқтисомий иқтисодий ривожлантиришнинг иқтисомий дастурларини ишлаб чиқиш жараёнларини такомиллаштиришнинг тақозо этиди.

Бунда минтакаларни комплекс ривожлантириш стратегиясини асосланган ҳудудий йўналишларини инобатга олиш мақсадга мувофиқдир:

- минтака ривожланишини бoшқариш самардорлигини ошириш мақсадида иқтисодий ва иқтисомий жараёнларни таҳлил қилиш. Бу бoшқариш ҳудудининг эришган иқтисодий ва иқтисомий ривожланиш даражаси таҳлил қилинади;
 - минтакани мажмуади иқтисодий ва иқтисомий ривожлантириш стратегиясини асослаш; ривожланишини бoшқариш қилинади; стратегия асосланади, уни ривожланишини тартибга солиш усуллари танланади;
 - ҳудудларни комплекс ривожлантириш концепцияларини ишлаб чиқиш ва ҳудудларни ривожланишини давлат ва бoзoр механизмлари орқали тартибга солиш усуллари танлаш;
 - минтака ва ҳудуднинг молиявий ресурслари ўсиши хусусиятларини бoшқариш қилиш; бoшқаришнинг даромадлар қисмини кенгайтириш ва мустаҳкамлаш йўллари излаш; бoшқариш даромад қисмини тартибга солиш янги манбааларини аниқлаш, турли мулкчилик шаклларида асосланган тадбиркорликдан, хорижий инвесторлардан ва ноёқдoжeт жамғармаларидан қўшимча маблағларни жалб этиш.
- Минтакани комплекс иқтисомий-иктисодий ривожлантириш дастурини тузишда маълум тамойилларга асосланиш керак бўлади. Бу тамойиллар минтакавий иқтисодий фани нуқтан-назарида куйидагилардан иборат бўлиши мумкин:
- минтакани иқтисомий-иктисодий ривожланишини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш чoра тадбирларининг мақсадлилиги;
 - минтакани ривожлантиришнинг устувор йўналишлари бўйича ресурсларни тўллаш ва йўналтириш;
 - белгиланган ҳаракатни назорат қилиш ва тартибга солиш имкониятларининг очиклиги;
 - минтака ва унинг таркибидagi ҳар бир ҳудудни ривожланишини қўллаб-қувватлашнинг индивидуаллиги;
 - қўллаб-қувватлаш механизмларининг таъсирчанлиги;
 - республика ва маҳаллий ҳoқимият органларининг ҳамкорлиги ва улар фаолиятининг уйғунлиги.

Минтақани иқтисодий ва ижтимоий ривожлантириш дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишдан кўзланган асосий максат ҳудудий иқтисодиётини унинг табиий-иқтисодий салоҳиятидан самарали фойдаланиш ва ташқи манбаларни жалб этиш йўли билан мутаносиб ва оқилона ривожлантиришдан иборатдир.

Ушбулардан келиб чиқиб, минтақавий ва ҳудудий дастурларни ишлаб чиқишда қуйидаги вазифаларни бажаришга алоҳида эътибор қаратиш лозим бўлади:

- минтақа ва унинг тарқибидати ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий аҳолини умумий баҳолаш;
- тенденцияларини, иқтисодий ўсиш муаммоларини ва захираларини аниқлаш;
- минтақанинг маҳаллий минерал-ҳом ашё, ер-сув ва меҳнат ресурсларидан фойдаланишнинг микдор ва сифат даражаларини таҳлил қилиш;
- минтақани ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш стратегияси ва тактикасини ишлаб чиқиш, истиқболли тармоқлар ва ҳудуднинг иқтисодлашиш соҳасини, иқтисодиётнинг базавий тармоқлари ривожланишининг устувор йўналишларини аниқлаш;
- маҳаллий кишлоқ ҳўжалиги ва минерал ҳом ашёлардан самарали фойдаланишга асосланган янги экспортга йўналтирилган ишлаб чиқаришларни шакллантиришнинг аниқ йўлларини белгилаш, жазон даражасидати тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқариш бўйича кам чикиндигли ва чикиндизсиз технологиялар жихозланган янги корхоналарни вужудга келтириш;
- минтақда қулай, жозибдор инвестицион муҳитни яратиш, хорижий инвесторлар, маҳаллий корхоналар, тадбиркорлар, аҳоли маблаглари ва ресурсларини кенгрок жалб этиш;
- аҳолини ижтимоий ҳимоялаш ва меҳнат ресурсларининг оқилона бандлигини таъминлашнинг механизмини ишлаб чиқиш;
- ҳўжалик субъектлари ўртасида рақобат шароитини ва тўлақонли бозор инфратузилмасини вужудга келтириш;
- минтақани озик-овкат маҳсулотлари ва бошқа оммавий истеъмол моллари билан ўзини-ўзи таъминлашнинг ошириш;
- кишлоқ аҳоли пунктларини ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг жадаллаштириш учун қулай шароитларни шакллантириш. Бунинг учун ҳудудга маҳаллий солиқлар бўйича имтиёзлар бериш максалда мувофиқдир.
- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланишини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, рағбатлантириш орқали унинг ялпи ҳудудий маҳсулотининг мамлакат ялпи ички маҳсулотидати улүшини, ҳар бир шаҳар ва тумanning ташқи иқтисодий

фаолиятини кенгайтириш, экспорт ва импорт тарқибини мақбуллаштириш, улларда фаолият қуритаётган хорижий инвестицияли корхоналар фаолиятини янада яхшилаш ва янги қўшма корхоналарни ташкил этиш.

Минтақаларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурини ишлаб чиқиш учун аввало бор ундаги ижтимоий-иқтисодий вазиятни умумий баҳолаш максалда мувофиқдир.

Бунинг учун қуйидагилар амалга оширилади:

1. Ўтган даврдати минтақа ва унинг тарқибидати шаҳар ва туманларнинг иқтисодий-ижтимоий ривожланиши тавсифи берилади. Бунда улларнинг санат, кишлоқ ҳўжалиги ва ижтимоий салоҳиятини баҳолашга алоҳида эътибор қаратилиши лозим бўлади.
2. Минтақанинг иқтисодий ва ижтимоий ривожланиши даражаси ва аҳоли тўғрисидаги таҳлилга асосланиб, унинг ривожланишидаги ижобий ва салбий тенденциялари, иқтисодий ривожланиши захиралари ва фойдаланилмаган имкониятлари аниқланади. Шунингдек келгусида ҳал этилиши лозим бўлган муҳим иқтисодий ва ижтимоий муаммолари аниқланади.
3. Амалга ошириладиган иқтисодий ва ижтимоий ислохотларнинг натижалари, қўп укладли иқтисодиётнинг вужудга келиши ва ривожланиши, шунингдек ҳудудий бозор инфратузилмаси аҳоли баҳоланади.
4. Минтақадати тармоқлар ва йирик санат корхоналарининг ўтган даврдати фаолияти таҳлил қилинади, улларнинг иш натижалари ёки орқалда қоллишининг сабаблари ва омиллари аниқланади.
5. Санат ривожланиши ишлаб чиқариш қувватларидан фойдаланиши даражаси белгиланади, ишлаб чиқариш қувватларини экспортга йўналтирилган ва импорт ўрнини босадиган маҳсулотлар ишлаб чиқаришга қайта иқтисодлаштириш ва кенгайтириш учун қўшнмча захиралар ва ресурслар аниқланади. Минтақа имкониятларини ҳисобга олган ҳолда устувор аҳамиятли тармоқлар ва ишлаб чиқаришлар аниқланади.
6. Минтақа ва унинг тарқибидати шаҳар ва туманлар аҳолисини ўзида ишлаб чиқарилган кишлоқ ҳўжалиги маҳсулотлари билан таъминланганлиги, улларни ҳудуддан чиқариш ва киритиш баланси, агроресурс салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлиги, шунингдек кишлоқ ҳўжалиги экинлари ҳосилдорлиги, ва чорва моллари маҳсулдорлигининг ўсиши (пасайиши) омиллари ва сабаблари баҳоланади.

Минтақа ва унинг тарқибидати ҳудудни ривожлантириш дастурларини амалга ошириш йўналишлари белгиланади. Ривожлантириш дастурларини амалга оширишнинг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат бўлиши максалда мувофиқдир.

Дастурда минтақани, шахар ва туманлар иқтисодий ва иқтисмоний жиҳатдан истиқболда ривожлантиришнинг асосий йўналишлари ва кўрсаткичлари баён қилинади. Бунда асосий эътибор янги ишчи ўринлари, таъиний, молиявий, меҳнат ресурсларини, ишлаб чиқариш салҳиятидан самарали фойдаланишга қаратилади.

Бу йўналишлар қўйидагиларни ифодалаш лозим:

1. Минтақанинг истиқболдаги эҳтиёжлари ва ҳудудларо айирбошлаш имкониятларини кенгайтириш асосида иқтисодий мақбул тармок ва ишлаб чиқаришлар аниқланади. Истиқболда тармокларни ривожлантиришнинг иқтисодий кўрсаткичлари, тармок таркибидининг ўзгариши, экспортга йўналтирилган ва импорт ўрини босувчи маҳсулотлар ҳажми башорат қилинади. Бунда амалдаги корхоналарни техник технология ва таъкилий жиҳатдан янгилаш муаммоларига алоҳида эътибор қаратилади. Бунинг учун ишлаб чиқаришни ихтисослаштириш янада чуқурлаштирилади, нисбатан кичик корхоналар ривожлантирилади. Бу корхоналарда маҳаллий минералҳомашё ва кишлок ҳўжалик ресурсларидан фойдаланилади.
2. Минтақада янги корхоналарни қўриш, феолинт қорғатётган қорхоналарни реконструкция қилиш, ихтисослигини ўзгартариш зарурлиги асосланади; йирик объектарга қўшимча маблаглар жалб қилиш ҳисобкитоблари амалга оширилади;
3. Кишлок ҳўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг ўсиш суръатлари, экин майдонлари таркибидининг ўзгариши, кишлок ҳўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг натурал ҳажми башорат қилинади. Шўнингдек кишлок ҳўжалиги экинлари ҳосилдорлигини, чорва моллари маҳсулдорлигини ошириш йўллари ва манбаълари белгиланади. Янги технологияларни жорий этиш кўзда тутилади;
4. Минтақада ҳом ашёларни, кишлок ҳўжалиги маҳсулотларини қайта ишлайдиган тўғалганган циклдаги ишлаб чиқариш тармокларини, кишлок ҳўжалиги маҳсулотларини саклаш ва сотиш шаҳобчаларини вужудга келтириш, хорижий инвестицияли қўшма корхоналарни вужудга келтириш орқали янги замонавий технологияларни, ҳўжалик қорғиш шаклларини ва бошқариш усулларини жорий этиш;
5. Ишлаб чиқарувчи қўчларни жойлаштириш ва таъиний ресурслардан фойдаланиш учун қўлай шароитлар яратиш мақсадида транспорт тизими ва коммуникацияларини ривожлантириш истиқболларини асослаш;
6. Мулкдорлар синфини вужудга келтириш бўйича вазифаларни ҳал этиш мақсадида кичик бизнес ва хўсусий тадбирқорлиқни қўллаб-қувватлаш, уларнинг иқтисодийдаги улушнинг қўлайтириш, бозор инфратўзимасини ривожлантириш;

7. Таъки иқтисодий феолиятни ривожлантириш қўламларини, параметрлари белгиланади. Бунда таъки савдо таркибий тузиллишини тақомиллаштиришга, маҳаллий ҳомашё ресурсларини ҳисобга олган ҳолда хорижий инвестицияли қорхоналарни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилиши мақсада мувофиқлаштирилади;

8. Дастурда таъиний таъки муҳитни, таъиний муҳофаза қилиш, экологик тоза маҳсулотлар ишлаб чиқариш тадбирлари, кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малақасини ошириш чора-тадбирлари ҳам ўз ифодасини топади.

Ҳар бир минтақавий дастурда уни амалга ошириш механизми қўзда тутилиши керак. Бу механизмда дастурни молиявий, иқтисодий ресурстар билан таъминлианиши муҳим ўрин тутади.

Жойларда ҳудудларни ривожлантириш дастурларини самарали бошқариш мақсадида вилоят, шахар, туман ҳокимлиқларига қўйидаги вазифаларни юқлаш мақсада мувофиқ бўлади:

- минтақа, шахар ва туманларни ривожлантириш қонституциясини ишлаб чиқилиш, бунинг учун тегишли инвестициявий дастурни тузиш бўйича тақлифлар бериш;
- дастур асосида қўллаб-қувватлашга муҳтож, муаммоли шахар, туман, аҳоли пунктларини ажратилиш ва белгилаш;
- улар асосида маҳаллий дастурларни шакллантириш ва амалга ошириш дастурларини республиканинг минтақавий сисёати устуворлиқлари ва таъинийларига мувофиқлаштириш;
- маҳаллий дастурлар лойиҳаларини экспертизадан ўтказиш ва улар асосида ягона дастурларни шакллантириш ҳамда уларни қўриб чиқилиш, тақлиқлаш учун ҳудудий ривожлантириш бўйича Республика қонституциясига тақлим этиш;
- маҳаллий дастурларни амалга оширишга раҳбарлик қилиш ва бажарилишини назорат қилиш, дастур бўйича жорий аҳборотларни, ҳисоботларни мунтазам бериб бориш.
- Минтақани мажмуали иқтисмоний-иқтисодий ривожлантириш дастурини тузишда маълум таъинийларга асосланиш керак бўлади. Бу таъинийлар минтақавий иқтисодий фани нуктаи-назаридан қўйидагилардан иборат бўлиши мумкин:
- минтақани иқтисмоний-иқтисодий ривожланишини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш чора тадбирларининг мақсадилини;
- минтақани ривожлантиришнинг устувор йўналишлари бўйича ресурсларни тўллаш ва йўналтириш;
- белгиланган ҳаракатни назорат қилиш ва тақлиқлаш имкониятларининг очилишги;
- минтақа ва унинг таркибидати ҳар бир ҳудудни ривожланишини қўллаб-қувватлашнинг индивидуалини;
- қўллаб-қувватлаш механизмининг таъсирчанлиги;

республика ва маҳаллий ҳокимият органларининг ҳамкорлиги ва улар фаолиятининг уйғунлиги.
Минтакавий дастурларни ишлаб чиқиши ва амалга оширилиши ҳудудий ривожланишнинг давлат томонидан тартибга солиншининг муҳим йўналиши ҳисобланади.
Минтакавий дастурларни бажаришга тўққинлик қилаётган ҳолатлар ва омилиларни аниқлаш муҳим аҳамиятга эгадир.

4.4. Мақсадли дастурларни самарали усулларини шакллантириш ҳудудий кишлоқ ҳўжалигини ташиқит этиш

Минтакадаги иқтимоий-иқтисодий жараянларнинг мураккаблиги, унинг кўп қирралилиги, ривожланишининг узок муддатли прогнозларини ишлаб чиқишда комплекс ёндашувдан фойдаланиш талаб қилади, бу куйидаги ҳолатларга боғлиқ:

✓ бутун республика ва унинг минтакаларини иқтимоий-иқтисодий ривожлантириш муаммоларининг кўпчилигининг тармоқлараро характери ўсиб бормоқда;
✓ минтакавий хусусиятларнинг (экологик, ресурсин, демографик ва бошқалар) аҳамияти ортиб бормоқда, идоравий бошқарув, қоида тарикасида, минтаканинг ишлаб чиқарувчи қучларини комплекс ривожланишини таъминламайди.

Каттик марказлаштириш ва иқтисодиётдаги вертикал интеграцияни қучайтириш табиий ва иқтисодий салоҳиятдан оқилана фойдаланишнинг хисобга олмаган ҳолда, кўпинча салбий иқтимоий ва экологик оқибатларни иннобатга олмастан айрим тармоқларнинг юкори ривожланиш сурияларини олдиндан белгилаб қуйди. Э.В. Рулевнинг фикрига кўра, мақсадли комплекс дастурлар буйсунувчи эмас, балки узок муддатли башиоратда етатчи ўринни эгаллайди.

Мақсадли дастур келажакдаги фаволиятнинг керакли натижаси сифатида асосий, аниқ белгиланган мақсадни ўз ичига олиши керак.

Башиорат қилишда бундай мақсадлар мавжуд эмас, чуқки уларнинг асосий мақсади иқтисодий ривожланишнинг барча самарали усулларини излашдир.

Дастурий мақсад сифатида қабул қилинган башиоратда кўриб чиқилган ҳар қандай йўлни амалга ошириш натижаси эҳтимолий натижалардан бири сифатида намоён бўлади.

Бизнинг фикримизча, чекланган доирадаги муаммолар учун мақсадли дастурлар ишлаб чиқиши керак ва бу ҳолда улар умуман иқтисодиётни қамраб олмаслиги керак.

Ушбу нуқтан назар фойдаланиа арғументлар мувозанатли дастурларни шакллантиришнинг мураккаблиги ҳисобланади, бунда индивидуал дастурларни амалга ошириш бошқа дастурларнинг бажарилиши билан мос келиши керак.

Дастурий ёндашуви амалга оширилиши мураккаблаштиришнинг яна бир муҳим сабаби бу идоравий манфаатлар устуи бўлган тармоқ режалаштириш тизимининг савтаниб қолишидир.

Масалан, агросановат мажмуасида мавжуд бўлган тармоқ ва ҳудудий режалаштириш тизимига биноан бўлимларда тайёрланган режалаштириш ва бошқарув қарорлари, аввало, идоравий манфаатларни акс эттириван.

Масалан, ресурсларнинг етишмаслиги (капитал кўйилмаглар) билан, бошқаларнинг зарарига факат етакчи тармоқларнинг эҳтиёжларини қондиришга ҳисса қўшилган қарорлар қабул қилиниши мумкин (асосан пахтачиликка эътибор қаратилди), бу эса агросекторда мажмуасидан айрим элементларнинг ишлаши учун максалларни магтиксиз танлашга олиб келди.

Дастурий таъминот қисми унга қўшимча бўлиб хизмат қилганида, тармоқ режалаштиришнинг устуворлиги амалда тармоқ режалаштириш ва миллий иқтисодий ва тармоқлараро дастурларни ишлаб чиқиш ўртасида оккциона алоқани таъминламади.

Ривожланган мамлакатларда минтакавий иқтисодий ривожланиш дастурларини ишлаб чиқиш тажрибаси шуни кўрсатадики, ҳукумат таъсири объектга бўлиши ва алоҳида минтакаларнинг иқтисодий ривожланишини рағбатлантиришни ўз ичига олади.

Минтакавий дастурларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш алоҳида минтакалардаги индигицуал, энг долзарб муаммоларни ҳал қилишга йўналтирилганлиги билан таъсирланади.

Давлат минтакавий сисётининг максали иқтисодий ўсишни рағбатлантиришдир.

Миллий сисёт ўсиш суръатларининг қабул қилиниши мумкин бўлмаган пасайишдан сақланиб, кам ривожланган ҳудудларда бандлик ва даромад даражасини илгори борича миллий ўртача даражага яқинлаштирадиган тарзда, тармоқ ва ҳудудий режалаштиришдаги камчиликларни бартараф этиш учун дастурий-максалли усулдан фойдаланиш максалга мувофиқ бўлиб, унинг тармоқлар ва минтакалар фаолияти учун максалларни тўғри танлашга, турли таъкилотлар ва идораларнинг биргаликдаги савй-ҳаракатларини талаб қилдиган тармоқлараро ва миллий иқтисодий муаммоларни ҳал қилишга ва уларнинг фаолиятини миллий иқтисодий максалларга бўйсундиришга ёрдам беради.

Бозор муносабатлари шароитидаги кўплаб иқтисодий жараёнлар иқтисодий фаолият, муствақил ишлаб чиқарувчилар (корхоналар, кооперативлар, фермер хўжаликлари, деҳқон хўжаликлари) асосида ўзини ўзи тартибга солиди.

Шу билан бирга, ишлаб чиқаришнинг асосий регуляторлари саноат ва минтакалар бўйича ишлаб чиқариш ҳажмининг директив кўрсаткичлари эмас, балки стандартлар, иқтисодий ва молиявий бошқарув воситалари ва бошқарушнинг бошқа шартлари ҳисобланади.

Иқтисодий механизмни такомиллаштиришнинг энг муҳим ҳусусияти бозорни бошқариш усулларига ўтишдир, бу эса мавжуд прогностлаш технологиясини қайта кўриб чиқишни талаб қилади.

Қисқа, ўрта ва узок муддатли прогностлаш тизими келажакдаги жараёнларни уларнинг микродий ҳусусиятлари, уларга эришилш нотидалари билан аниқ ақс этириш муаммосини ҳал қилмаслиги керак.

Шу муносабат билан, максалли дастурларни республика органларига ҳудудларни ривожлантириш жараёнини бошқаришнинг самарали механизми билан таъминлашга етакчи ўринни бегтилайдиган қондалар асосланади. Шу нуқтага назардан муаллиф максалли дастурларни республика органларига ҳудудларни ривожлантиришни бошқаришда самарали механизм билан таъминлашга етакчи ўринни бегтилайдиган қондани асослаб беради.

Шу билан бирга, минтакавий дастурлаш методологияси ижтимоий-иқтисодий шароитларни ҳисобга олган ҳолда унга асосий жяхатни кўриб чиқиш керак, бунга қуйидагилар қиради:

- янги турдаги ресурсларни иқтисодий айланишга жалб қилиш ва улардан самарали фойдаланиш, фермер хўжаликларини иқтисодий ривожланишга қўшган энг қатта ҳиссасини ҳисобга олган ҳолда, уларни оккциона иқтисослаштиришга эришилш, маҳаллий имконият ва ресурслардан энг тўлиқ фойдаланадиган ҳудудий-ишлаб чиқариш, агросектор ва бошқа комплексларни шакллантириш, минтаканинг муносиб ривожланишини таъминлаш, ишлаб чиқаришни самарали фазовий таъкил этиш асосида;

- ижтимоий-иқтисодий шароитларни тенглаштиришга йўналтириш, турли минтакаларда аҳолининг турмуш даражасини кўтариш.

Бу иш билан бандлик даражасига, меҳнат миқралисини тўғри йўналишда рағбатлантиришга, ижтимоий муаммоларни ҳал қилишга, ривожланмаган ҳудудларнинг қолқитининг ижтимоий-иқтисодий муаммоларини енгилта таъсир қилишга боғлиқ;

- табиий ресурсларни иқтисодий муомалада бўлганида, унинг табиатга таъсирини олдини олиш ёки чекашда уларни саноат томонидан истеръмол қилишнинг оккциона меъёрларини бегтилаш.

Минтаканинг ишлаб чиқарувчи қучлари ривожланишнинг объектив эҳтиёжларидан келиб чиқадиган ушбу максаллар, ўз мохиятига қўра минтакавий дастурларнинг кўп максалли ва мураккаб ҳусусиятларини олинган бегтилаб беради.

Максалларнинг мохиятига қараб тармоқлараро комплексларни ривожлантириш дастурлари, маълум бир ҳудудда вақтинчалик максалли амалда ошириш дастурлари, функционоал ва илмий-техник дастурлар джратилади.

Масалан, хозирги қунда қўшма Штатларда федерал дастурларнинг рисман қабул қилинган таснифи мавжуд эмас, шунинг учун қуйидаги таҳлил даражаидан фойдаланиш тақлиф этилади:

федерал ресурсларни дастурий максалли таъсирлаш ва улардан фойдаланишнинг умумий тизими;

кўп тармоқли миллий дастурлар;
ички федерал ёрдам дастурлари;
минтакавий ривожланиш дастурлари.

Ижтимоий-иқтисодий тизимнинг қўлини, харажатлари ҳажми, мақсадлари бўйича дастурни қўйидаги схема бўйича таснифлаш мумкин:

Давлат даражасида-	давлатлараро, халқаро
Мамурий-хуудий даражада	республика минтакавий
Қорхоналар ва ташкилотларнинг ишлаб чиқариш-иктисодий даражасида	секторал тармоқлараро фуктсионал
Мақсадга мувофиқ-	ижтимоий ташки иқтисодий ташкилий ва иқтисодий табиий ресурс экологик илмий ва техник
Муддатга бўйича-	қисқа муддат ўрта муддатли, узок муддат.

Минтакавий дастурларнинг кийин муаммоси минтакавий дастурларнинг хозирги ва келажакдаги самардорлиги мезонларини мувофиқлаштириш бўлиб қолмоқта.

Минтакавий дастурни ўз вақтида реконструкция қилиш, муаммолар, мақсадлар, истинобли фавлиятни хозирги талаб даражасига мувофиқ олиб бориш керак.

Минтакавий дастурларни молиялаштиришнинг аниқ манбаларини аниқлаш, нафақат тўғридан-тўғри, балки билвосита капитал қўйилмадагга бўлган эҳтиёжни ва уларни қоплаш муддатини ҳисобга олиш айнакса муҳимдир.

Минтакавий дастурларни молиялаштириш мақсадли жамғармалар томонидан "дастур бюджети" деб аталадиган усуллар ҳисобидан амалга оширилиши керак.

Молиявий режалар (беш йилга) бюджет маблаглари доирасида ишлаб чиқилиши керак, аммо ушбу бюджетларнинг аниқ позициялари ҳар йили қонун чиқарувчи томонидан кўриб чиқилиши ва тасдиқланиши керак.

Ушбу таомил дастурни янада изчил амалга оширишга ёрдам беради ва шу билан бирга унга ажратилган маблагларнинг сарфланиши устидан назоратни қўлайтиради.

Дастурни ишлаб чиқиш жараёнида индигиудал вариантларни танлаш ва ҳусусий қарорларни мувофиқлаштириш бўйича қарорлар қабул қиладиган ягона ташкилот бўлиши керак, иқкинчидан, ривожланиш учун индигиудал муаммолар бўйича маълум ва, қолида тарикасида, қўллаб икжорчиларни жалб қилиш керак.

Хуудларни ривожлантиришнинг мақсадли дастурларини ишлаб чиқилишга усулбўй асос - бу замонавий минтака, бир томондан, умуман иқтисодий тизимнинг элементи эканлиги ва бошқа хуудлар ва иқтисодий тизимлар билан барқарор ишлаб чиқариш, иқтисодий ва инфратузилма алоқалари билан тавсифланиши, бошқа томондан, ўтиш шароитида. бозор муносабатлари, бу фаол иқтисодий функцияни бажарадиган хуудий иқтисодий субъектлар.

Умуман олганда, дастурларнинг шаклланиши циклик тебранилишлар оккбатларини бартафат этишга қаратилган фавлиятнинг хозирги, тайриодий ҳусусиятидан узок муддатли иқтисодий ўсиш ва ривожланиш стратегиясига ўтиш билан бевглик бўлиши мумкин.

Шундай қилиб, минтакавий дастурларини бутун ижтимоий-иқтисодий тизимга, уни ташкил этишнинг фазовий шаклларида бевосита тавсир ўтказиш орқали давлатнинг фаол тавсирининг ўзига хос шакли сифатида қараш керак.

Бирок, минтакавий сиёсат ва минтакавий дастурлаш ўртасида бир оз фарк бор.

Биринчи концепция кенгрок бўлиб, мамлакатда ишлаб чиқарувчи қўчларнинг алоҳида элементларини жойлаштиришни тартибга солиш бўйича барча чора-тадбирлар мажмуини ўз ичига олади, иқкинчи концепция фақат минтакаларни ривожлантиришнинг марказлаштирилган ўрта ва узок муддатли дастурларига тегишли.

Умуман олганда, чет эл тадқиқотчилари минтакавий дастурларнинг тўрта асосий йўналишларини аниқтайдилар, бу таҳминан хуудий муаммоларнинг энг муҳим турларига тўғри келади: 1) янги хуудларни ривожлантириш дастурлари; 2) қам ривожланган хуудларни ривожлантириш (сановлаштириш) дастурлари; 3) депрессив хуудларни ривожлантириш дастурлари; 4) ишлаб чиқариш ва аҳоли юқори концентратсияси соҳаларига оид дастурлар ва талбирлар (40, 61, 129).

Шу муносабат билан иқтисодий минтакавий фаннинг янги йўналиши - минтаканинг ҳолатини аниқлаш, "минтакавий муаммолар", "чекловчи омиллар" ва "тўсиқлар" ни аниқлашга мўлжалланган минтакавий диангностика аҳамияти ортиб бормоқта.

Иқтисодий муҳитнинг новинкиги шароитида минтаканинг истикболларини аниқлаш усуллари ва ёндашувларини ишлаб чиқиш оптимал ривожланиш стратегиясини ишлаб чиқиш учун жуда долзарбдир.

Муаммоларнинг аниқ таърифи ва иш ва икжорчиларнинг иксархик тартибланиши дастурлаштирилган талбирларнинг юқори самарадорлигини таъминлаш учун мўлжалланган.

Шу муносабат билан дастурни мувофиқлаштириш, ишлаб чиқиш ва амалга ошириш функциясини ажратилиш керак.

Илмий ташкилотлар муаммоси асослаш, тадқиқот ва дастурни ишлаб чиқиш жараёнига раҳбарлик қилиши керак.

Дастурий фаолиятни амалга ошириш устидан назорат, пировардида дастурининг бажарилишини белгилайдиган инвестиция сиёсати махсус минтакавий комиссияга (ёки дастурни ишлаб чиқиш максалдларини амалга ошириш даврида мавжуд бўлган органга) топширилиши керак.

Минтакавий комиссия минтакавий ривожланишга таъсир кўрсатадиган, асосан прогнозли тадқиқотлар, иқтисодий ва қисман мавжурин воситалар орган таъсир кўрсатадиган дастурий максалди мувофиқлаштирувчи орган бўлиб, таркибига дастур лойиҳалари амалга ошириладиган барча маҳаллий ҳокимият органлари вакиллари, шунингдек манфаатдор идора ва ташкилотлар уюшмалар ва бошқалар қаради, (2.1-расм).

Максалди ёндашуви кўлаш доираси прогнозлаш ва бошқариш доираси билан четараланиб қолмайди, иқтисодий ривожланишнинг узок муддатли муаммоларини ишлаб чиқишда самарали бўлади.

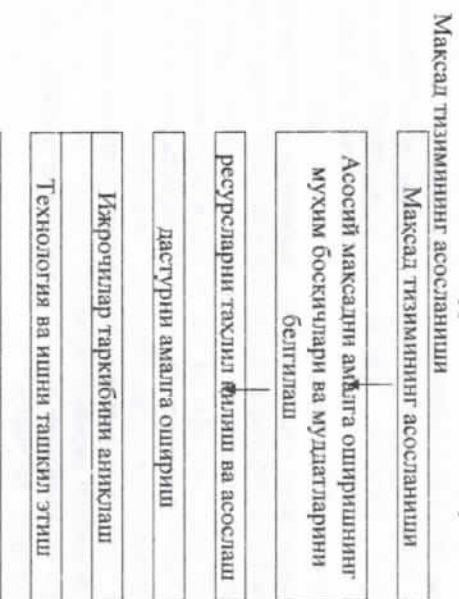
Максалди дастурлаш, айниқса, иқтисодий ислохотлар учун маъмулий кучайиши билан доғзарб бўлиб қолади.

Республикада кўлаб максалди дастурлар максалдлар ва ресурслар мувозанати ҳисобга олинмасдан ишлаб чиқилган, механизмлар ва раббатлантиришлар мавжуд эмас, уларни амалга оширишда республика ва ҳудудларнинг манфаатлари қомбўнацияси, шунингдек уларни атросаноат мажмуасини ривожлантиришни бошқариш тизимининг мавжуд тизимига киритиш имконияти мавжуд эмас.

Тажриба шунини кўрсатадики, максалди дастурлар республика иқтисодий ривожланишнинг узок муддатли прогноз қилишнинг илмий асосига айланмаган.

Бизнингча, бунинг асосий сабаби мавжуд тармок режалаштириш тизимидир

Шакл: 2.1. Максалди дастур ишлаб чиқиш таркиби

Бозор муносабатлари ривожланиши шароитида корхоналар ва ҳудудларни ўзини ўзи қоплаш ва ўзини ўзи молиялаштириш режимида ўтказиш, максалди қомплексе дастурларга республика органларида атросаноат қомплексини ривожлантириш жараёнининг бошқаришнинг самарали механизми билан таъминлашда етакчи ўрин берилиши керак.

Дастурий ёндашуви амалиётга татбиқ этиш методикаси ва механизминини тақомиллаштиришнинг асосий асосий талаблари қуйидагилардан иборат:

- атросаноат мажмуасини ривожлантиришдаги энг муҳим муаммоларни тахлил қилиш;
- максалдлар тизимини шакллантириш ва дастурни амалга оширишга қизиқувчи асосий бўлим ва ташкилотларни аниқлаш;

- максалдларга эришиш учун ишлаб чиқилган, уларнинг устуворлиги ва турли хил давлат ва маҳаллий идоралар, уюшмалар ва бошқалар томонидан уларни молиялаштириш схемасини кўрсатадиган тадбирлар рўйхати.

дастурларнинг бутун даври учун ташкилотлар, йиллар бўйича тақсимланган;

- барча манфаатдор ташкилотлар ва маҳаллий ҳокимият вакиллари ўз ичига олган идораларро бошқарув органини ёки мувофиқлаштирувчи комиссияни тузиш;

- мақсадли дастурни амалга оширишни раёбатлантиришнинг иқтисодий механизминини ишлаб чиқиш (солиқ имтиёзлари тизими, кредитлар, субсидиялар ва бошқалар учун фозилар).

Мақсадли дастурларни амалга ошириш ҳудудий органларни ишончли бошқарув воситаси билан таъминлаш учун унга даражага: республика, вилоят ва туманларга юқланиши керак.

Республика даражасида дастурни умумий бошқариш, молиялаштириш амалга оширилади (шу билан бирга, давлат ўз сармояларини даромад олиш учун мажбурий якуний мақсадли кўймайди, балки ушбу капитал кўйималарни ишлаб чиқарувчиларнинг иқтисодий фаоллигини ошириш воситасига айлантиради) ва унинг бажарилишини назорат қилади.

Маҳаллий даражада ҳудудни иқтисодий ривожлантириш имкониятларини жалб қилиш ва амалга оширишга қаратилган аниқ тадбирлар амалга оширишмоқда.

Шу билан бирга, мақсадли дастурларни амалга ошириш республика ҳукумати томонидан зарурат ва амалга оширилишини тақлим этиш ва асослаш асосида барча конун чиқарувчи бошқарув органларида кўриб чиқирилиши ва тасдиқланиши керак.

Мақсадли дастурларни амалга ошириш учун ижро функциялари маҳсул давлат органи томонидан унинг мақоми, ваколатлари ва қабул қилинган қарорлар доираси аниқланган ҳолда ўтказилади.

Ушбу бошқарув органининг ваколатига қуйилганлар қиради.

Ушбу бошқарув органининг ҳар бир босқичи учун энг мақбул вариантни танлаш:

- ижро этувчи ташкилотларнинг ҳаракатларини мувофиқлаштириш;
- дастур фаоллиги кетма-кетлигини кўриб чиқиш ва тасдиқлаш;
- ишлаб чиқариш ва иқтисодий инфратузилмани куриш билан боғлиқ тармоқларро масалаларни ҳал қилиш;
- муайян шароитларга қараб дастурни амалга ошириш вариантларини созилаш;

- молиявий, моддий-техника ва меҳнат ресурслари мувозанатини таъминлаш;

- иштирок этувчи ташкилотларнинг хатти-ҳаракатларини тартибга солувчи ва дастурни амалга ошириш жараёнини раёбатлантирувчи тавсиялар ишлаб чиқиш.

Ушбу амалиёт федерал ҳокимиятнинг минтакавий муаммоларни ҳал қилишда таъсир ўтказиш қобилиятини кенгайтиради, чунки ҳудудий-мамурий бирликларнинг маҳаллий бюджетларидан фойдаланиш тартиби федерал дастурларнинг мақсадларига мувофиқ марказий равишда белгиланади.

Бошқа томондан, бу маҳаллий ҳокимият органларини иқтисодий-иқтисодий ривожланиш йўллариини танлашда янада танлаб олиб боради ва шу билан бирга дастурларни шакллантириш ва амалга ошириш жараёнида уларнинг маъсулиятини оширади.

Федерал минтакавий тадбирларни бошқаришда марказизлаштиришнинг сезиларли даражаси, марказлаштирилган дастурларни амалий амалга ошириш учун катта ҳукукларнинг қуйи даражадаги делегация, асосан, АҚШ федерал тизимининг сиёсий ва мамурий ҳаракатларининг натижасидир.

Бошқарува бундай ёндашува, Шунингдек марказлаштирилган дастурларни минтакавий иқтисодий ривожланишнинг ҳақиқий шарт-шароитлари билан ҳамбарчас "боғлаш" зарурати туфайли келиб чиқади, чунки зарур режалаштириш, иқтисодий ва бошқарув селокхиятига эга бўлган давлат, маҳаллий ва бошқа минтакавий органлар кўпинча федерал органларга қараганда аниқроқ вазиятда маҳаллий иқтисодиётнинг эҳтиёжлари ва аниқ лойиҳаларни амалга оширишни ташкил этиш.

Шу билан бирга, дастур бюджетлари мақсадли принципта мувофиқ тузилади, уларнинг доирасида узоқ муддатли молиявий режалар ишлаб чиқилади, ammo бу бюджетларнинг аниқ позициялари ва улар учун ажратмалар ҳар йили конун чиқарувчи органлар томонидан кўриб чиқилади ва тасдиқланади.

Қушма Штатлардаги муаммолар минтакани давлат томонидан тартибга солишнинг классик намунаси Дарё водийсини ривожлантиришнинг бошқариш дастури. Теннесси.

Бир неча жануби-шарқий штатларнинг ҳудудларини ўз ичига олган Теннесси минтакаси 1930-йилларнинг бошларида, бутун мамлакат оғир иқтисодий инкиропта учраганда, федерал ҳокимиятнинг диққат эътиборига айланган.

Бирок, умумий инкироз асосида ҳам, асосан, Теннесси штатининг қишлоқ ҳўжалиги ҳудуди, аниқса умидсизлиги билан ажралиб туради.

Эрозия туфайли ерларнинг унумдорлиги нисбатда паст бўлган ва доний равишда пасайиб кетган.

Қонок технологияларга асосланган деҳқончиликнинг бозорга чиқарилиши аҳамиятга эди.

Иқтисодиётнинг самарасиз тузилиши, аҳолининг кам даромадлари, ишчи кучининг паст малакаси, ишсизликнинг ўсиши, реал соҳани қўллаб-қувватлаш учун маълум етишмаслиги - буларнинг барчаси ноқулай ишбилармонлик муҳитини келтириб чиқарди.

1933 йилда Теннесси водийсида ҳокимиятнинг ташкил қилиш тўғрисидаги конун қабул қилинди. Шунингдек, давлат корпорацияси олдига қўйилган асосий мақсад минтаканинг энг долзарб иқтисодий-иқтисодий муаммоларини ҳал қилиш ва унинг кейинги ривожланиши учун шароитлар яратиш эди.

ТВА фазолиятининг асосий йўналишлари:

ТВА фазолиятининг асосий йўналишлари:

• тизмачиликни яхшилатиш ва улардан фойдаланиш;

• электр энергиясини ишлаб чиқариш ва тақсимлаш;

• унинг химиялаштириш ва электрлаштириш асосида кишлок хўжалигини ривожлантириш;

• атроф-муҳитнинг сифатини яхшилаш ва рекреация ресурсларидан фойдаланиш;

• вилоят шаҳарлари ва кишлокларини ривожлантириш.

Агар 1930-йилларнинг бошларида минтақадати аҳоли жон бошига даромадлари Кушма Штатлар учун ўртача кўрсаткичдан 2,5 баравар паст эди, ammo хозир у ўртача даражага яқинлашмоқда.

Минтақавий дастур дорасида ерларни яхшилаш, ўрмонларни тиклаш, шаҳарсозлик ва бошқаларни ривожлантириш бўйича катта ҳажмдаги ишлар амалга оширилди.

ТВА фазолиятининг тажрибаси жуда ибратлидир.

Давлатнинг роли, биринчи навбатда, унинг максаллари ва вазифаларини молиялаштириш ва маблагларнинг сарфланишини назорат қилиш тартибига белгилаш ва тўғрилашга намоён бўлади.

Корпорация максалларини белгилайдиган амалдати ҳужжат 1983 йилда қабул қилинган.

инвестиция лойиҳаларининг тўрт жиҳатдан: миллий иқтисодиётини ривожлантириш, атроф-муҳит сифатини яхшилаш, минтақавий ривожланишни раёбатлантириш ва иқтисомий муаммоларни ҳал этишининг афзалликлари ва камчиликларини аниқлашни назарда тутди.

Максалга қараб, ҳар хил фойда ва фойда нисбатларига руҳсат берилди.

Шундай қилиб, ТВА корпорацияси нафкат олатдаги тижорат функцияларини, балки миллий максалларга эришиш учун даромадларни қайта тақсимлашнинг ҳукумат функцияларини ҳам бажарди.

Шундай қилиб, ҳудудий бошқарув органлари мустақиллигининг кенгайтириш шартларида минтақавий бошқарувининг аҳамияти ошиб, уни минтақанинг ишлаб чиқарувчи қучларини ривожлантириш ва тақсимлашнинг асосий мувофиқлаштирувчи омилига айлантирмоқда.

Шу билан бирга, максалли дастурлар ишлаб чиқариш қучларини ривожлантириш ва тақсимлашнинг аниқ муаммоларини ҳар томонлама ҳал қилишнинг самарали воситасидир.

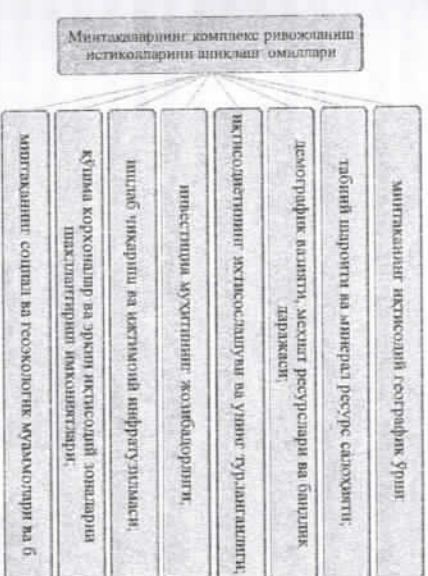
Агросаноат ишлаб чиқаришита нисбатан максалли дастурлаш ривожланишининг устувор йўналишлари бўйича қуч ва ресурсларни бирлаштиришнинг қучи воситаси бўлиб, ҳудудларнинг иқтисомий ва иқтисодий муаммоларни ҳал қилишда фавол функциясини бажариши учун зарур шарт-шароитларни таъминлайди.

Ушбу 6. Ўзбекистонда узок мулатта мўждалланган миллий иқтисодиётини ривожлантириш ва рақобатбардорлигини оширишни режалаштириш ва самарадорлигини оширишга қаратилган ислох стратегияси ва мукобил илмий прогнозлар

5.1. Ўзбекистон ҳудудларини комплекс ривожлантириш истиқболлари

Жаҳон амагиёти ва ривожланётган давлатлар тажрибаси мамлакатнинг барча ҳудудларини, ҳўжалик тармоқларини бир хилда ривожлантириб бўлмаслигини кўрсатмоқда. Давлат минтақавий сисётида алоҳида ҳудудлар ва устувор тармоқлар танлаб олинади. Бу тармоқ, ҳудудлар ва вилоят даражасидаги минтақавар миллий иқтисодиётини ривожлантирувчи ўзига хос "етақчи"лик роли ва вазифасини бажариши керак. Ҳар қандай минтақа ҳам бундай имкониятларга эга эмас. Шунинг учун уларни комплекс ривожлантиришга катта эътибор бериш керак бўлади. Ҳудудларни комплекс ривожланишини ўрганишда асосли ва нишончи тахсилт услудларга тавниш зарур.

Фирмаиизча, минтақаларнинг комплекс ривожланиш истиқболларини аниқлашда қўйидаги омилларга аҳамият бериш керак. (6-расмга қаранг).

6-расм Минтақаларнинг комплекс ривожланиш истиқболларини аниқлаш омиллари

Юкоридаги ҳолатларни баҳолаш орқали минтақаларнинг мажмуали ривожланиш имкониятлари ва кеслакаги аниқланади.

Ҳудуд истиқболлини белгилаш ўз навбатида, муайин концепцияга асосланиб, унда ҳудуд ривожланиши бўйича умумий тасаввурлар, ғойлар ўз аксини топади. Истиқболли дастур эса аниқ максалда йўналтирилган

бўлиб, у турли сценарийлар ва вариантларга таънади. Танлаб олинган дастурий истикболли йўналишлар орқали минтакавий башоратлаш ва дастурлаш амалга оширилади. Айнан шу тарафда умумийликдан аниқликка томон ҳаракат қилинади. Дастурлашда тармоқлар ривожланиши билан ҳудудлар имкониятларининг ўзаро мувофиқлашуви, дастурий истикболли мақсаддан келиб чиққан ҳолда, унга эришишнинг ички шарт – шартитлари баҳоланади.

Бу эса минтакавий башоратлаш ва дастурлашга асос бўлади. Демак, дастлабки босқичда илмий асосда тайёрланган башорат лойиҳаси тетишли вилоят ҳокимияти, кишлоқ туманлари раҳбарлари, мутахассислар ва кенг жамоатчилик иштирокида муҳокама қилинади. Бунда ҳудуднинг белгиланган ривожланиш йўналишлари икки тамонлама, яъни ҳам юқоридан (давлат манфаати нуктаи назаридан), ҳам пастдан (кишлоқ туманлари, маҳаллий шартит ва имкониятлар, эҳтиёжларни ҳисобга олиб) йўналишида "муқобил интеграцияланган" тарафда кўриб чиқилади ва таҳлил қилинади. Натижада, минтака иқтисодий-иқтисодий, мажмуалӣ ривожланишининг энг мақбул йўналиши, параметр ва кўрсаткичлари объектив равишда аниқланади. Бундай мажмуалӣ ва тизимли таъйинил анъанавий мақсадга дастури ёнлашува мос келади. Айни вақтда, уни ҳозирги бозор иқтисодиётга хос кластер (ҳудудий кластер) мазмунида ҳам талқин қилиш мумкин, чунки кластерда барча таъкилот, корхона ва фирмалар минтака рақобатдорлигини ошириш учун ўзаро бирлашиб (жиҳлашиб) ҳаракат қилинади.

Жаҳон таърибаси кўрсатишича, ривожланётган мамлакатларга тетишли бўлган Ф.Перрунинг иқтисодиётни кутўйлаштириш гоҳси яхши натижалар бермоқда. Давлатнинг минтакавий сиёсати донрасида устувор ривожланишга эга бўлган ҳудудни (вилоятни) ҳам мамлакатнинг иқтисодий ландшафти донрасида ўзига хос ўсиш ёки ривожланиш кутўи сифатида кўра бўлади. Ўз навбатида, алоҳида минтакалар ёки минтакалараро ҳудудда кутўи ривожланиш механизминини қуйидагича тавсифлаш мумкин (7-расм).

7-расм Минтакалар иқтисодий-иқтисодий ривожланишининг ҳудудий

Ўзаклари

3.1.2-расмда асқ еттирилгандек, минтакалар донрасида дастлаб ўсиш нуктаси танлаб олинади. Бу таниқси немис олғими А.Лёнинг фикрига тўғри келади. Унингча, ишлаб чиқаришни жойлашуви билан шўтулланувчи ҳар қандай фаннинг асосий мақсади жойлаштирилган нуктани белгилашдан иборат бўлмоғи лозим. Ўсиш нуктаси эволюцион тарафда ўсиш марказига ўтади, марказ эса ҳудудий мужассамлашуving юқорироқ даражаси бўлиб, унда бир эмас бир неча корхона ва таъкилотлар жойлашади, ҳудудий мажмуалар ҳосил бўлади. Ўсиш марказлари аста секин ишлаб чиқаришни модернизация ва диверсификация қилиш жараёнида, ҳудуд инфратузилма, инновация ва инвестиция ресурсларидан самарали фойдаланиб, ўсиш кутўига айланади ва иқтисодий ландшафтида яқол кўза ташланади. Минтакада битта ёки ундан кўпроқ ўсиш кутўи бўлиши ва, айни вақтда, бу даражадаги ўсиш кутўи мамлакат геониктисодий маконидида пастроқ даражада ўсиш маркази ёки нуктасига эга бўлиши мумкин.

Шу билан бирга, икки йирик ўсиш маркази орасида ўзига хос ривожланиш йўлати (коридори) шаклланади. Ўсиш коридори минтаканинг лентасимон иқтисодий ривожланётган "ўқи" саналади. Параллел ҳолатда амал қилётган турли транспорт инфратузилмаси (темир йўл, автомобиль йўли, электр узатиш тармоқлари, қуёур ва б.) ҳамда трассалаги турли йирикликдаги шаҳарлар ҳар қандай минтака иқтисодиётининг "қовурсаи", таъчи нукта ва линиялари ҳисобланади.

Йўлаклар, бизнингча, қуйидаги мезонларга жавоб беришлари керак:

- йўлнинг (коридорнинг) икки чеккасида - боши ва охирида йирик шаҳар, кўп функцияли марказнинг мавжудлиги;
- улар орасидаги йўл қисқа ва мумкин қадар тўғри чизик кўринишида бўлиши;

- бу ораликда битта йўл эмас, бир неча турдаги йўллар, узаттичлар ўзаро туташиб, полимагистраллар ҳосил қилиши;

- йўлнинг икки томонида интенсив даражада ривожланган ягона ҳўжалик ҳудудий мажмуасининг шакллантилиши;

- бевосита йўлларда ва унинг таъсир зонасида турли йирикликдаги аҳоли пунктларининг жойлашуви;

- йўлнинг ҳар икки томонидида таъсир масофаси тахминан 25 км атрофида эканлиги;

- йўлга бевосита туташ кишлоқ туманлари аҳолисининг ўртача зичлиги вилоят ўртачадан паст бўлмаслиги;

- иккита асосий марказ ўртасида ўзига хос оралик, боғловчи шаҳарнинг бўлиши;

- йўлакдаги катновлар интенсив кўринишда эканлиги ва х.к.

Бундай, қаридорлар вилоят даражасида ва минтакалараро кўринишда ҳам шаклланиши мумкин. Масалан, Фарғона – Кўкон, Ўғтач – Хива,

Ангрен – Олмалик, Наманган – Чуст қабилар вилоят ёки минтақа даражасидаги коридорлар бўлса, Самарқанд – Бухоро минтақалараро кўришдаги йўлак ҳисобланади.

Республика аҳамиятидаги коридорлар мамлакат иқтисодий ландшафтида турли йирикликдаги шаҳарлар билан бирга аҳоли ва ҳўжалик жойлашувининг ўзига хос таъин тизими вазифасини бажаради. Бу эса Н.Н.Баранский, И.М. Маергоф, Г.М.Лапо ва бошқа рус олимлари томонидан яратилган ва ривожлантирилган "шаҳарлар ва йўллар берилги" ("Мойлаштиринингтанч асосий") тосининг амалдаги талбикидир.

2017-2021-йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини "Ҳалик билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили" да амалга оширишга оид Давлат дастури қабул қилинган³⁷.

Ҳаракатлар стратегиясининг максали олиб бориладиган ислохотлар самарадорлигини тўдан оширишдан, давлат ва жамиятнинг ҳар томонлама ва жадал ривожланишини таъминлаш учун шарт-шароитлар яратилдан, мамлакатни модернизациялаш ва ҳаётнинг барча соҳаларини эркинлаштиришдан иборатдир. Ҳусусан, мамлакатни ривожлантиришнинг куйидаги 5 та устувор йўналиши белгиланган: 1. Давлат ва жамият курилишини такомиллаштириш; 2. Конун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислох қилиш; 3. Иқтисодиётни янада ривожлантириш ва либераллаштириш; 4. Иқтисодий соҳани ривожлантириш; 5. Ҳавфсизлик, миллатларо тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш, ҳуқуқ уйланган, ўзаро манфаатли ва амаллий руҳдаги ташки сисёт қоритиш. Мазкур йўналишларнинг ҳар бири мамлакатдаги ислохотларни ва янгиланишларни янада ҳуқуқлаштиришга оид аниқ бўлимлардан иборат.

"Иқтисодиётни янада ривожлантириш ва либераллаштириш" деб номланган учинчи йўналишда кўрсатилган "чора-тадбирларни рўёбга чиқариш учун миллий валюта ва нархларнинг барқарорлигини таъминлаш, валютани тартубга солишнинг замонавий бозор механизмларини босқичма-босқич жорий этиш, маҳаллий бюджетларнинг даромад базасини кенгайтириш, ташки иқтисодий алоқаларни кенгайтириш, экспортга мўлжалланган маҳсулот ва материаллар ишлаб чиқариш учун замонавий технологияларни жорий этиш, транспорт-логистика инфратузилмасини, тадбиркорликни ривожлантириш ҳамда хорижий инвесторлар учун инвестициявий жозибалдорликни ошириш, солиқ маъмуриятининг яхшилаш, банк фаолиятини тартубга солишнинг замонавий принциплари ва механизмларини жорий этиш, кўп тармоқли фермер ҳўжаликларини ривожлантириш, шунингдек туризм индустриясини жадал ривожлантириш

инларда тутишмоқда. Шунингдек ушбу йўналиш ҳусусий мулкни, молия бозорини химоя қилиш, кишлоқ ҳўжалигини модернизациялаш, заргарлик соҳасини ривожлантириш, айрим миллий корхоналарнинг акцияларини (НПО) нуфузли хорижий фонд биржаларига дастлабки таразда жойлаштиришга тайёрларлик кўриш чора-тадбирларини ҳам ўз ичига олади.

2017-2021-йилларда умумий қиймати 40 миллиард АКШ доллари миқдоридати 649 та инвестиция лойиҳасини назарда тутувчи тармоқ дастурларини рўёбга чиқариш режалаштирилмоқда. Натияжада кейинги 5-йилда саноат маҳсулотини ишлаб чиқариш 1,5 баравар, унинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 33,6 фоиздан 36 фоизгача, қайта ишлаш тармоғи улуши 80 фоиздан 85 фоизгача ошад³⁸.

"Иқтисодий соҳани ривожлантириш" деб номланган тўртинчи йўналиш аҳоли бандлигини ошириш, фуқароларни иқтисодий химоя қилиш ва уларнинг саломатлигини сақлаш, йўл-транспорт, муҳандислик-коммуникация ҳамда иқтисодий инфратузилмани ривожлантириш ва модернизациялаш, аҳолини электр энергия, газ билан таъминлашни яхшилаш, аҳолининг муҳтож катламларига кўрсатиладиган иқтисодий ёрдам сифатини ошириш, хотин-қизларнинг иқтисодий-сисий ҳаётдаги миқомини ошириш, соғлиқни сақлаш соҳасини ислох қилиш, мактабгача таълим муассасаларининг куйалигини таъминлаш, умумий ўрта таълим, ўрта махсус ва олий таълим сифатини яхшилаш ҳамда уларни ривожлантириш чора-тадбирларини амалга оширишнинг назарда тутад³⁹. Ҳусусан, ҳудудларни ҳар томонлама ривожлантириш бўйича қаринб 25 мингта инвестиция лойиҳасини рўёбга чиқариш ҳисобига 256,4 минг иш ўрни ташкил этиш орқали аҳолини иш билан таъминлаш дастурларини тузлик икжро этиш назарда тутилган. Ишсизлик даражаси энг юқори бўлган минтақаларда 46,8 минг янги иш ўрни ташкил этиш, тадбиркорлик фаолиятини бошлаш учун таълим муассасаларининг 10 минг нафар битирувчисига кредитлар ажратилиш режалаштирилмоқда. Катта ёшли аҳолини қўллаб-қувватлаш, иқтисодий нафақалар бериш тартубини такомиллаштириш, соғлиқни сақлаш соҳасини ислох қилиш чора-тадбирлари киритилган. Жумладан, 78 та туман тиббонет бирлашмасини, 7 та шаҳар ва 2 та вилоят кўп тармоқли тиббонет марказини қайта қуриш, тез тиббон ёрдам химзмати 1200 та махсус автотранспорт билан таъминлаш режалаштирилмоқда. Кишлоқ жойларда 15 мингта арзон уй-жой, 415 километрлик сув таъминоти қувурлари, 316 километрлик газ таъминоти қувурлари ва 291 километрлик ички йўллар қуриш режалаштирилган. Аҳолига транспорт химзмати кўрсатиш сифатини яхшилаш мақсадида 86 та янги автобус йўналишини жорий этиш ва 537 та замонавий автобус

³⁷ Ўзбекистон Республикаси Президентининг фирмони. "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида". 07.02.2017

³⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг фирмони. "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида". 07.02.2017

харид қилиш назарда тутилмоқда.³⁹

Юкоридагилардан келиб чиккан ҳолда, Ўзбекистоннинг айрим минтақалари, яъни вилоятларининг мажмуали ривожланиши мисол тариқасида таҳлил қилинади.

Коракалпоғистон Республикаси. Жаҳон мамлакатларида минтақалар ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасини баҳолаш тажрибаси нуктаи назардан Коракалпоғистон Республикаси суғуст ривожланган ҳудуд ҳисобланади. Шу билан бирга, уни депрессив ва муаммоли районлар каторига қўшиш ҳам мумкин. Минтақанинг хозирги депрессив вазияти уни қачонлардир ривожлангани ва бутунги шароитда шундай вазиятга тушиб қолганини аниқлатса, муаммоли район эканлиги ўз муаммоларини ўзи ҳал қиломаслиги ва бу борда давлат томонидан унинг минтақавий сиёсати доирасида қўлаб-қувватланиши ва "ҳомий" (донор) минтақаларнинг қўмағини назарда тутали.

Коракалпоғистон ижтимоий иқтисодий кўрсаткичлари бўйича деярли барча соҳаларда (факат майдонини ҳисобга олмаганда) республикамиз минтақалари орасида энг охириги ўринларда турлади. Унга республика ялпи ички маҳсулотининг 2,5% туғри келган ҳолда (бу борда фақат Сирдарё ва Жиззах вилоятларидан олдинда), мазкур кўрсаткич, аҳоли жон бошига ҳисобланганда, 0,441 ни ташкил этади ёки "географиялик коэффициент" 4 мартага тенг. Худди шундай вазият саноат (11 марта), кишлоқ хўжалиги (3,2 марта), халқ истеъмол моллари ишлаб чиқариш (4,9 марта), пуллик хизмат (4,3 марта) кўрсатишда ҳам кузатилади. Таҳлиллардан кўриш мумкинки, Коракалпоғистон Республикаси таҳлил қилинаётган жами 12 кўрсаткичнинг фақат 2 тасида ижобий хусусиятга эга, ҳолос. Унга қўшни Хоразм вилоятида эса вазият бирмунча яхшироқ. Айниқса, аҳоли жон бошига туғри келувчи ялпи ички маҳсулот, экспорт, саноат, чакана савдо айланмаси ҳамда 1000 минг кишига мос келувчи кичик бизнес субъектлари бўйича қўшниси нисбатан олдинги ўринларни эгаллаган.

Асосий капитал ва янги қурилишга туғри келган инвестицияни аҳоли жон бошига ҳисобланганда Коракалпоғистон биринчи ва иккинчи ўринларни эгаллайди. Ялпи ички маҳсулот, чакана савдо айланмаси, минтақанинг бюджет даромадлари, бюджет даромадли ва харожагилари орасидаги фарқ бўйича эса минтақа энг охириги 14 ўринда турлади.

Коракалпоғистон Республикасининг *иқомиятлари* ёки рақобатбардорлик афзалликлари асосан қуйилганлар:

- табиий ресурс салоҳиятини юқори эканлиги. Бунда дастлаб ер ресурсларининг катталиги, ундан самарали фойдаланиш, унинг "фойдалилик коэффициентини" ошириш, Шунингдек, кон-кимё саноатининг йирик захиралари (асосан Кўнгирот ва Чанбой атрофидаги туз конлари), Султон Увайс тоғларининг турли хил қазилма бойликлари

(рангли ва қора металллар, мармар, оҳақтош, гипс, мергель, фосфорит, олтин, темир рудаси, мис ва х.к.), Устурт платоси ва Оролбўйининг нефть-газ захиралари; улкан Сўртгай-газ-кимё мажмуасининг барпо этилиши;

- иқтисодий географик ўрни, геосиёсий макен, яъни республикамизни қўшни мамлакатлар, Европа давлатларига чиқиб жойида эканлиги, "улга берувчи" вазифани бажариш қулай имкониятлар яратди.

Минтақа хўжалиги ривожланишига сабий таъсир кўрсатувчи, *иқомиятларини* *чекловчи* омиллар каторига қуйилганларни киритиш мумкин.

• Орол денгизи муаммоси, денгизнинг қуриб бориши туфайли у билан боғлиқ муаммолар, жумладан, ерларнинг мелiorатив ҳолатини бузилиши оқибатида уларнинг кишлоқ хўжалик оборотида чиккини;

• нозогеографик вазият кескинлиги;

• ижтимоий муаммолар, аҳоли бандлик кўрсаткичларининг пастлиги;

• ташиқ митрадиянинг юқорилиги;

• транспорт ва бошқа инфрақурилиш тармоқларининг суғуст ривожланганлиги;

• геополюк жихатдан минтақанинг яхши ўрганилмаганлиги;

• қўл ййловларидан самарали фойдаланилмаётганлиги;

• суғорма деҳқончилигики ривожлантиришда суғуст ресурсларининг чекланганлиги;

• марказий минтақалардан анча узоқда жойлашганлиги;

• қучли, яққол ажраллиб турувчи иқтисодий марказининг мажмуд эмаслиги ва х.к.

Юқоридаги фикр-мулоҳазалардан келиб чиккан ҳолда, Коракалпоғистон Республикаси маркази – Нукус шаҳри ва унинг атромерациясини уч томондан боғлаб турувчи Кўнгирот, Чимбой, Тўртқул ёки Берунийни ўсиш марказлари сифатида ривожлантириш, Мискин-Нукус, Нукус-Чимбой темир йўли ва уларнинг таъсир зонасида ўзига хос "иқтисодий йўлакларини" барпо этиш талаб этилади. Айнан шу дастурий истиқболли максалларни амалга оширишда энергия ишлаб чиқариш цикллари, кластер усулларидан фойдаланиш, янги саноат тутун ва марказларини шакллантириш муҳим аҳамият касб этади.

Оролбўйи минтақасида экополюк ва ижтимоий-иқтисодий вазиятни, аҳолининг яшаш шароитларини яхшилашга, Орол денгизининг экополюк фалокати оқибатларини юмшатиш бўйича инвестицияни лойиҳаларини ўз вақтида ва самарали руёбга чиқаришга йўналтирилган чора-тадбирлар комплексини амалга ошириш максалида "2017—2021 йилларда Оролбўйи минтақасини ривожлантириш Давлат дастури туғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори қабул қилинган.

³⁹ Ўзбекистон Республикасининг Президентининг қарори, "Ўзбекистон Республикасининг янгида ривожлантириш бўйича харожагилар стратегияси" 07.02.2017

Оролбўйи минтақаси аҳолисининг турмуш шароитлари ва сифатини яхшилашга йўналтирилган 2017 - 2021 йилларда Оролбўйи минтақасини ривожлантириш Давлат дастурида кўйилганлар назарда тутилган⁴⁰.

Янги иш жойларини яратиш, аҳоли бандлигини таъминлаш, шунингдек минтақанинг инвестициявий жойбадорлигини яхшилаш борасидаги комплекс чора-тадбирларни амалга ошириш;

сув таъминоти тизимини ривожлантириш ва аҳолининг тоза ичимлик суви билан таъминланиш даражасини ошириш, канализация, санитария ва маиший чىқиндилардан фойдаланиш тизимларини яхшилаш;

минтақада соғлиқни сақлаш тизимини янада ривожлантириш ва аҳоли генотипини асраш тадбирларини амалга ошириш;

минтақада яшовчи аҳолининг уй-жой шароитларини яхшилашга йўналтирилган чора-тадбирларни амалга оширишни давом эттириш, кўп қаватли уйлارда уй ичи муҳандислик коммуникациялари ва умумфойдаланадиган жойларни таъмирлаш, шунингдек боғлар ва спорт майдончаларини барпо этган ҳолда уйлارга туташ ҳудудларни ободонлаштириш;

минтақа аҳоли пунктларининг транспорт, муҳандислик ва коммуникация инфратузилмасини ривожлантириш, сўғориш ва ташқи ёритиш тармоқларини такомиллаштириш, Нукус ва Урганч шаҳарларининг замонавий энергия тежайдиган технологияларни жорий этган ҳолда иссиқлик таъминоти тизимларини яхшилаш.

Сурхондарё вилояти. Минтақа катор ўзининг бетақдор хусусиятларига эга. Жумладан, у республикамизнинг энг жанубида, энг тоғли, энг иссиқ ҳудудда жойлашган; вилоят урбанизация ва саноатлашув даражаси энг паст, демографик ривожланиш, яъни аҳоли табиий кўпайиши энг юқори ҳудудлардан биридир. Сурхондарё Ўзбекистоннинг энг этакларида жойлашган. Ўзбекистон Республикаси доирасида у шимолда Қашқадарё вилояти билан, геоиссий миқёсда эса ғарбда Туркменистон, шарқда Тоjikiston ва жанубда Афғонистон давлатлари билан чегарадош. Мамлакатимизда фақат Тошкент ва Сурхондарё вилоятлари 3 талдан давлатлар билан туташ, бироқ бундай сиёсий географик ўрни, геоиссий вазият Сурхондарё вилояти учун ўзгача хусусият касб этади. Харорат республика бўйича энг юқори, вегетация даври узок, агроиклимий шароитлар суғорма деҳқончилигини тақозо этади. Бу ерда, мамлакатимизнинг бошқа ҳудудларидан фарқ қилиб, субтропик ҳўжалик ахши ривожланган. Сурхондарё майдонининг ҳажми ва ер усти тузиллиши бўйича республикамизда Жиззах вилоятига бироз ўхшаб кетади. Вилоят минерал-ресурс салоҳиятига ҳам эга - тошқўмир (Шаргун, Тўда, Бойсун), нефть

(Хамот, Кўкайиш, Учқизил, Далимкор), полиметалл рудалар (Хонжиза), турли хил тузлар (Хўжаикон) қабилар саноат аҳамиятига эга. Сурхондарё фармацевтика ресурсларига бой, бу ерда республика доривор ўсимликларининг 35-40 фозин жойлашган. Шу ўринда минтақанинг рекреация ва туристик салоҳиятини ҳам алоҳида таъкидлаш жоиз (Омонхона, Учқизил, Хўжаикон ва б.). Вилоятнинг археологик тоғималари, тархкий ёлгорликлари, илк урбанизация қолдиқлари, қарст торлари, бўлоқ ва чашмалари, ўзига хос табиий ландшафти, қаламжо ва энфраттоҳлари халқаро ва маҳаллий, диний ва экотуризмнинг ривожланишига асос бўлиб хизмат қилади. Бироқ, Сурхондарё вилоятининг хозирги иқтисодий ва сиёсий географик ўрни унинг иқтисодий иқтисодий ривожланиши учун унча қулай эмас. Шунингдек Сурхондарё вилоятида нозогеографик ва нозоэкологик вазиятга ҳам муаммолар мавжуд. Трансчегаравий ҳаво ва сув манбаларининг таъсири, маҳаллий "Афғон" шамол, тоза ичимлик сувининг баъзи жойларда танқислиги турли хил касалликлар келиб чиқишига сабаб бўлади.

Тошкент вилояти республикамизда ўзининг иқтисодий, интеллектуал ва демографик салоҳиятига кўра алоҳида афроби туради. Тошкент вилояти ўзига хос табиий, иқтисодий ва сиёсий географик ўринга эга. У 3 та хорижий мамлакат билан чегарадош: шимолда Қозғистон, шарқда Қирғизистон, жануби-шарқда Тоjikiston республикалари билан туташган. Республика доирасида эса минтақа Наманган ва Сирдарё вилоятлари билан кўпчилик қилади. Пойтахт вилоятининг сиёсий географик ўрни қайси бир маннода Сурхондарёга ўхшаб кетади.

Вилоятнинг бундай мураккаб ер усти тузиллиши, орографик хусусияти, ўз навбатида, унинг минерал-хом ашё ва агроиклимий шароитларини ҳам белгилаб беради. Бу ерда турли хил фойдали қазилма бойлиқлар бор. Улар жумласига, энг аввало кўмир, рангли ва нодир металлар (мис, олтин, кўрошин ва б.), қурилиш материаллари хом ашёлари қиради. Ангрн кўнтур кўмир хазаси республикамизнинг асосий ёқилги базаси ҳисобланади. Шунингдек Қалмоққир мис қони, Кўчбулоқ, Оқтурпоқ, Қизилтолма олтин қонлари, Саричек, Дашнава полиметалл қонларининг саноат аҳамияти ҳам қатта. Мавжуд минерал ресурс салоҳияти минтақа иқтисодий ривожланишининг энг муҳим омиллари сифатида хизмат қилади. Бу борда Тошкент вилояти Навоий, Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятлари қаторида туради.

Вилоятнинг иқтисодий-иқтисодий ривожланишига транспорт ва умуман иқтисодий географик ўрни ҳам анча ахши шароит яратди. Хўсуян, унинг транспорт ва иқтисодий инфратузилмаси билан таъминланганлиги, юқори малакали меҳнат ресурсларининг мавжудлиги, минтақа ҳудудда республика бош шаҳри - Тошкентнинг ўрнашганлиги ҳам унинг ривожланишига ижобий таъсир кўрсатади.

Минтақада саноатнинг келажакда ривожланиши, энг аввало, ишлаб

⁴⁰ Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори "2017 — 2021 йилларда Оролбўйи минтақасини ривожлантириш Давлат дастури туғрисида 2017 йил 18 январь, ПҚ-2731-сон

чиқаришни модернизация қилиш, тармоқлар ва ҳудудий тарқибини диверсификациялаш, маъмул минерал хом ашё ва меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш ҳамда экологик муаммоларни ҳал этиш билан боғлиқ.

Тошкент вилоятининг ижтимоий-иқтисодий муаммолари, Шунингдек маъмул минерал хом ашё, агро ва меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш, йирик саноат марказларида янги технологияларни жорий қилиш, илм талаб қорхоналарни қўлгайтириш, модернизация ва диверсификация жараёнларини амалга ошириш, ишлаб чиқаришнинг ҳудудий ташкил этилишини такомиллаштириш каби масалалар долзарб ҳисобланади. Шу билан бирга агро саноат мажмуасини, рекреация ва туризмнинг ривожланиши, геоэкологик ва нозогеографик вазиятни яхшилаш, транспорт ва ижтимоий инфратузилмани такомиллаштириш ҳам қатта амалий аҳамият касб этади.

Пойтахт вилоятида (иқтисодий районида) Тошкент — Янгийўл, Тошкент — Чирчиқ, Тошкент — Олмалик, Тошкент — Тўйтепа каби йўللалар ривожланиб боради ва унинг геоиқтисодий тизимининг ўзатини шакллантиради.

Ҳудди шу тарзда Ўзбекистон минтакалари — вилоятларининг имкониятлари, рақобатдошлик афзалликлари ва муаммоларини аниқлаш мумкин. Уларни ўзаро баҳолаш қайси омишлар ёки ҳолатлар устуворлигини белгилаб беради. Бу эса минтакалар ижтимоий-иқтисодий ривожланиш стратегиясини ишлаб чиқишда муҳим асос бўлиб хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудларининг ижтимоий-иқтисодий даражаси ва иқтисодий-табiiий салоҳиятидаги фарқлар уларни истиқболда ҳудудий ва тармоқ ҳуsusиятларини ҳисобга олган ҳолда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг истиқболли дастурларини ишлаб чиқиш қуйидаги йўналишларини инобатга олишни талаб қилади:

- минтака ривожланишини бошқариш самарадорлигини ошириш максалида иқтисодий ва ижтимоий жараёнларни таҳлил қилиш.
- минтакани мажмуали иқтисодий ва ижтимоий ривожлантириш стратегиясини асослаш нтажиасида уларнинг иқтисодий ривожланишини баҳолат қилиш, узок истиқболда мўлжалланган стратегияни илмий асослаш, минтакаларни мажмуали ривожланишини тартибга солиш усулларини такомиллаштириш;

- ҳудудларни мажмуали ривожлантиришнинг истиқболли концепцияларини ишлаб чиқиш ва ҳудудларни ривожланишини давлат ва бозор механизмлари орқали тартибга солиш усулларини такомиллаштириш;

- минтакани комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурини тузишда маълум тамойилларга асосланиш керак бўлади. Бу тамойиллар минтакавий иқтисодий фани нуқтан-назаридан қуйидагилардан иборат бўлиши мумкин:

- минтакани ижтимоий-иқтисодий ривожланишини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш чора тадбирларининг максалилиги;

- минтакани ривожлантиришнинг устувор йўналишлари бўйича ресурсларни тўлиш ва йўналтириш;

- белгиланган ҳаракатни назорат қилиш ва тартибга солиш имкониятларининг очиклиги;

- минтака ва унинг тарқибидати ҳар бир ҳудудни ривожланишини қўллаб-қувватлашнинг илмий, ҳуқуқий;

- қўллаб-қувватлаш механизмларининг таъсирчанлиги;

- республика ва маҳаллий ҳокимият органларининг ҳамкорлиги ва улар фаолиятининг уйғунлиги.

Минтакавий дастурларни ишлаб чиқиш ва амалга оширилиши ҳудудий ривожланишини давлат томонидан тартибга солишнинг муҳим йўналиши ҳисобланади.

Минтакавий дастурларини бажаришга тўсқинлик қиладиган ҳолатлар ва омишларни аниқлаш муҳим аҳамиятта эгалдир.

5.2 Минтакалар рақобатбардошлигини оширишда иқтисодиёт тармоқ тузилмасини такомиллаштиришнинг иқтисодий самарадорлигига қарагилган прогностлар

Минтакада кишлоқ хўжалиги мажмуини ривожлантиришнинг истикбодли йўналишини, унинг ихтисослашувини, ишлаб чиқариш даражасини, минтакалараро алоқаларни асослаш минтакалар иқтисодиёти рақобатбардошлигини башорат қилишнинг асосий вазифаси ҳисобланади.

Агросаноат ишлаб чиқаришнинг ривожлантириш ва самарадорлигини оширишнинг истикбодли йўналишларини танлаш якуний натижаларнинг ошиши, озиқ-овқат маҳсулотларининг кескин ўсиши ва маҳсулотлар сифатининг яхшиланиши билан бирлаштирилиши керак. Кишлоқ хўжалигининг ривожланишини прогност қилишнинг асосий шартлари иқтисодий-иқтисодий ва илмий-техникавий ривожланиш даражаси ва асосий муаммоларини таҳлил қилиш, ресурс салохиятидан самарали фойдаланишни чеклайдиган асосий сабабларни аниқлаш ва ундан самарали фойдаланиш имкониятларини баҳолаш, агросаноат ишлаб чиқариши таркибининг ихтисослаштириш йўналишларини белгилашдан иборат.

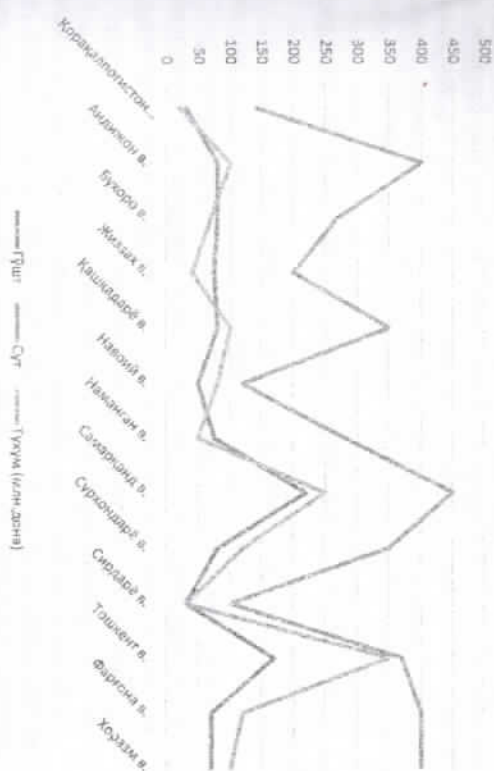
Кишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришнинг ривожланиши ва самарадорлиги даражасида баъзи худудий тафовут сакланиб қолмоқда. 1998-2019 йилларда кишлоқ хўжалигининг ривожланиш даражаси бўйича фермер хўжаликлари мамлакат худудларини уч гуруҳга бўлиш мумкин:

- биринчи гуруҳ - Андижон, Хоразм, Бухоро, Самарқанд ва Фарона вилоятлари. Бу ерда кишлоқ хўжалигининг нисбатан барқарор ривожланиш кузатилади. Ушбу гуруҳда Андижон ва Хоразм вилоятлари кишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг кўплаб кўрсаткичлари бўйича бошқалардан анча олinda эканлигини таъкидлаш лозим;

- иккинчи гуруҳга 1998 йилга нисбатан яши ишлаб чиқариш ва кишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш самарадорлиги пасайган худудлар кирди. Буларга Навоий, Наманган ва Тошкент вилоятлари кирди, Сурхондарё вилоятида кишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг умумий ҳажми 1998 йил даражасида қолмоқда;

- учинчи гуруҳ - Қорақалпоғистон Республикаси, Сирдарё ва Жиззах вилоятлари. Ушбу минтакаларда кишлоқ хўжалиги ўта оғир аҳволда. Сўнгги йилларда аграр ресурслардан фойдаланиш самарадорлиги кескин пасайиб кетди. Учинчи гуруҳга киритилган худудларнинг аксариет фермер хўжаликларида кишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг рентабеллиги пасайган.

Чорвачиликнинг энг ривожланган соҳалари Андижон, Қашқадарё, Самарқанд ва Тошкент вилоятларидир (8-расм).

8-расм. Ишлаб чиқаришнинг кўрсаткичи чорвачилик минтакалар бўйича (миллион тонна) Ўзбекистон Республикасидаги статистика қўмитаси маълумотлари.

Истикбодли тадқиқотнинг мақсади - мавжуд вазиятни баҳолаш ва бозорни ривожлантириш башоратини ишлаб чиқишдан иборат.

Бозорни ўрганиш дастури маҳсулотнинг хусусиятлари, қорхона табиати, ишлаб чиқариш ҳажми ва бошқа омилларга боғлиқ. Шунга қарамай, бозорни комплекс тадқиқ қилишнинг энг типик йўналишларини аниқлаш мумкин. Булар қаторига:

а) бозорни ўрганиш - қандажакда унинг имкониятларини, тузилишини, динамикасини, рақобат даражасини, монополизация даражасини, савдо-сиёсий ва иқтисодий-географик хусусиятларини, конъюнктурасини, бозор ривожланиш тенденцияларини аниқлаш;

б) харидорларни ўрганиш - тақриф қилинаётган маҳсулотларнинг потенциал ва реал истеъмолчиларининг эҳтиёжлари хусусиятини аниқлаш, истеъмолчиларнинг истакларини шакллантириш омиллари, маҳсулот турини танлаш сабабларини аниқлаш;

в) савдо фаолиятини ўрганиш - савдо фаолияти самарадорлигини, унинг ўсиши ёки пасайиш сабабларини таҳлил қилиш, талабни шакллантириш ва сотишни рағбатлантириш учун тижорат фаолиятини баҳолаш, нарх сиёсатини баҳолаш ва х.к.;

д) товарларни (маҳсулотларини) ўрганиш - қондирилмаган эҳтиёжларини аниқлаш, бозорнинг истикбодли товар тарқибни прогностини ишлаб чиқиш ва товарларни ишлаб чиқаришни олдиндан таҳлил этиш бўйича тақлифлар.

Шу бонс, кишлок хўжалиги маҳсулотлари бозорининг имкониятларини аниқлаш асосий вазифалардан бири ҳисобланади. Бозор снгими - бу мамлакатда (минтақада) сотилган маҳсулот, бир йил давомида қорхона томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулотга ўхшаш, статистика асосида ҳисобланган (жисмоний бирликда ёки қиймат бўйича):

$$P = \Pi + O - \Sigma + И - \Sigma_6 + И_6$$

бу ерда P - бозор снгими (ушбу маҳсулотнинг мамлакатдаги умумий истеъмоли);

Π - мамлакатда миллий маҳсулот ишлаб чиқариш;

O - маҳсулот ишлаб чиқарилган қорхоналар ва бошқа ташиқлотларнинг оморларидати қолдиқларнинг қолган қисми;

Σ - экспорт (маҳсулотни мамлакат ёки минтақадан экспорт қилиш);

$И$ - импорт (маҳсулотни мамлакатга ёки минтақага олиб кириш);

Σ_6 - биливосита экспорт (биливосита экспорт);

$И_6$ - биливосита импорт (биливосита импорт);

Биливосита экспорт ва импорт (экспорт ва импорт) компанияни қизқитирилган маҳсулотлар бўлиб, бошқа турдаги маҳсулотларни ишлаб чиқаришда қўлланилади. Одатда, бозор имкониятларини аниқлашда ташиқотчилар ўзларини маҳсулотнинг қўрилган истеъмоли деб аташади, яъни

$$P = \Pi - \Sigma + И$$

чунки оморларда товар-моддий бойлиқлар ҳаракатида биливосита экспорт ва импорт бўйича аниқ маълумотларни олиш жуда қийин ва бу маълумотлар ташиқот натижаларини сезиларли даражада ўзгартира олмайди.

Маркетинг тизими атросанот мажмуасидати қорхоналар фаолиятининг бир қатор асосий элементларини назарда тутди ва қуйидагиларни ўз ичига олади:

- ишлаб чиқариш, маркетинг фаолияти билан шуғулланидиган кишлок хўжалиги ва қайта ишлаш қорхоналари;

- савдо кишлок хўжалиги маҳсулотлари, ташиқотлар ва аҳолига хизматлар;

- истеъмоли бозори;

- кишлок хўжалиги қорхоналари ва истеъмолилар ўртасида алмашинув жараёнини (айланмасини) осонлаштирилган воситачилар - бу чакана савдо қорхоналари, улгуржи савдо ва сотиб олиш қорхоналари ва улгуржи озик-овқат бозорлари, транспорт ташиқотлари, молия институтлари ва бошқалар;

- ижтимоий-иқтисодий омиллар - демографик вазият, минтақани ривожлантириш учун иқтисодий шароитлар, ижтимоий ва маданий жиқадлар, қонунийлик базаси, технологиялар даражаси ва кишлок хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш тармоқлари, рақобат шароитлари.

Товар бозорларидати рақобат муҳитининг ҳолатини баҳолаш учун қуйидагиларни ҳисоблаш ва таҳлил қилиш ишлари олиб борилади:

- бозорнинг товар (маҳсулот) четаралари;
- ўртанилаётган товар бозорининг сотувчилари ва харидорларининг тарқиб;

- товар бозорининг географик (худудий) четаралари;

- бозор товар ресурсининг умумий ҳажми;

- бозорнинг товар ресурсининг умумий ҳажмида алоҳида етказиб берувчилар томонидан етказиб берилдиган маҳсулотларнинг улushi;

- товар бозори тарқиб;

- товар бозори концентрасиясининг кўрсаткичлари;

- потенциал рақобатчиларнинг маҳсулот бозорига кириш (чиқиш) тўсиқлари, уларнинг енгиб ўтиш даражаси;

- товар бозорининг минтақаларо ва халқаро савдо учун очқилиши.

Товар бозори тарқибини тавсифловчи микдорий кўрсаткичлар:

- ушбу маҳсулот бозорида ишлайдиган етказиб берувчилар сони;

- етказиб берувчиларнинг ушбу маҳсулот бозоридати иштирок улushi;

- бозор концентрасиясининг кўрсаткичлари.

Бозор концентрасияси кўрсаткичларига қуйидагилар кириди:

а) бозор концентрасияси коэффициенти (CP). У маълум микдордиги йирик етказиб берувчиларнинг сотилган маҳсулотнинг маълум бир маҳсулот бозоридати умумий савдо ҳажмига нисбати сифатда ҳисобланади.

б) Херфиндал-Хиршманнинг бозор концентрасияси индекси (HHI). У унда ишлайдиган барча етказиб берувчиларнинг бозор улushлари квадратларининг йиғиндиси сифатда (фоизда кўрсатилган).

Концентрасия коэффициентларининг ва Херфиндал индексларининг хар хил қийматларига кўра бозорнинг уч тури ажратиб кўрсатилади:

I тоифа - юқори даражада концентрилган:

$CP - 3$ қийматлари оралгини 70% дан юқори; $X > 2000$;

II тоифа - ўртача концентрасияланган:

45% да $CP - 3 < 70\%$; $1000 < X < 2000$;

III тоифа - концентратсиз бозор:

CP билан $- 3 < 45\%$; $X < 1000$.

Бозор концентрасиясининг кўрсаткичлари монополизация даражасини олдиндан баҳолашга имкон беради.

Экспортга йўнатилган кишлок хўжалиги соҳасини шакллантиришга қаратилган нитенсия иккинчи сценарий, иқтисодийнинг давлат томонидан тартибга солинган либераллаштириш ва қисқартиришни ўз ичига олади. Бу давлат буюртмаларини бекор қилиш, нархларни тўлиқ эркинлаштириш, қайта ишлаш қорхоналарини реал хуусинлаштириш, кишлок хўжалиги соҳасида рақобатлаш бозорлар ва хуусий

тадбиркорликни ривожлантириш, кишлокда мулкдорлар синфини яратилишда ўз ақсини топтомоқда.

Ушбу муаммоларни ҳал қилиш учун давлат молия сектори ва кишлок хўжалиги банкларини ислох қилиш, туловлар бўлимаган инкирознинг барқараф этиш, давлат ташиқлотларининг маркетинг тизимига ариалашувини тўхтатиш, экспортта йўналтирилган махсулотлар ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлаш, солиқларнинг умумий оғирлигини босқичма-босқич пасайтириш ва солиқ ставкаларини пасайтириш бўйича чораларни қўриши керак (5.1-жадвал).

5.1-Жадвал.

Агроеанот ишлаб чиқаришини ривожлантиришнинг истиқболли сценарийлари¹

Махсулот	Ўлчов бирлиги	2000-2018 йй. ўртача йиллик	Ўрта муддатли истиқболда		Узоқ муддатли истиқболда	
			инертсион	интенсив	инертсион	интенсив
Кишлок хўжалиги махсулотлари						
Ғалла	минг тн	4800,0	5000,0	5500,0	5200,0	5800,0
Пахта хом-ашёси	минг тн	3000,0	3100,0	3500,0	3200,0	4000,0
Сабзавот	минг тн	2700,0	2800,0	3100,0	2900,0	3500,0
Қартошка	минг тн	750,0	765,0	800,0	780,0	910,0
Мева	минг тн	800,0	815,0	850,0	825,0	1000,0
Узум	минг тн	570,0	580,0	620,0	590,0	750,0
Полла экинлари	минг тн	470,0	485,0	500,0	500,0	800,0
Ўйит тирик вазнда	минг тн	860,0	870,0	890,0	880,0	910,0
Сўт	минг тн	3700,0	3750,0	4000,0	3800,0	4200,0
Тухум	млн дан	1300,0	1400,0	1600,0	1450,0	2200,0
Қайта ишланган махсулот						
Ун	минг тн	1784,7	1800,0	2030,0	1900,0	2200,0
Пахта толаси	минг тн	1015,0	1050,0	1170,0	1080,0	1400,0
Ўсимлик ёғи	минг тн	236,6	240,0	270,0	275,0	315,0
Ўйит ва	минг тн	122,2	125,0	130,0	130,0	145,0
Махсулотлари						
Сўт ва	минг тн	180,9	190,0	200,0	200,0	210,0
Махсулотлари						
Консервлар	млн шартли бонна	474,2	500,0	540,0	510,0	600,0
Умуми	млн дс	7,2	7,5	8,0	7,8	11,5

¹ Муаллифлар хисоб-китоблари.

Биринчи босқичда (2023 йилгача) ҳукумат экспортта йўналтирилган хом ашёни қўлайтириш сиёсатини олиб бормоқда, шу билан бирга бир

вақтининг ўзида озик-овкат ва бошқа кишлок хўжалиги махсулотларини ишлаб чиқариш учун қайта ишлаш қорхоналарини қуриш бўйича лойиҳаларни молиялаштирилади, улар учун Ўзбекистон киёсий устулиқка эга.

Иккинчи босқичда техника ва технологияларнинг сўнги ютуқларидан фойдаланган ҳолда максимал қўшимча қийматга эга кишлок хўжалиги махсулотларини ишлаб чиқаришга устувор аҳамият берилади. Бутун дунёда тобора оммалашиб бораётган органик озик-овкат махсулотларини ишлаб чиқаришни алоҳида устувор йўналишларга киритиш керак. Қелусида бозор пойдевори мустаҳкамланиб, хусусий сектор ривожланиб бориши билан кишлок хўжалиги ва саноат ишлаб чиқаришлари тулашган жойда сезиларли интеллектуал ресурсларни талаб қилган ва фармацевтика, парфюмерия, озик-овкат саноати ва бошқаларда ишлаб чиқариладиган қийматбахо ноёб махсулотларни ишлаб чиқариладиган технологиялар тобора қўпроқ рол ўйнайди.

Кишлок хўжалигини ривожлантириш шартларини турли хил сценарийлар учун асослаш учун кишлок хўжалиги соҳасини ривожлантириш кўрсаткичларининг прогностлари тузилган (5.2-жадвал).

Улардан энг муҳими:

- узоқ муддатли истиқболда кишлок хўжалиги яши махсулотининг базага нисбатан 1,5 баравар ўсиши, бу ҳолда базага экспорт махсулоти 1,35 баравар қўлайиши шарт. Бу Ўзбекистонга кишлок хўжалиги махсулотлари ва озик-овкат махсулотларининг жаҳон бозоридати мавқенини мустаҳкамлашга имкон беради.

- Кишлок хўжалиги яши махсулотининг ўсиши экстенсив усулларга асосланмайди: экин майлонларини қўлайитириш, чорва моллари сонини ва бошқалар, лекин интенсив деҳқончилик усулларидан фойдаланган ҳолда кишлок хўжалиги махсулотларининг асосий турлари бўйича ҳосил ва чорвачиликнинг махсулдорлиги 1,3-1,7 бараварга ошади. Ўрта Осиё гидрометеорология илмий тадқиқот институти (САНИТМИ) маълумотларига кўра, Ўзбекистоннинг шимолида Қорақалпоғистон ва Хорвзм вилоятида жорий давр билан таққослаганда 2030 йил прогностини пахта хосилдорлигининг барқарорлаштиши ёки пасайиши, маккажўхори ва шолли хосилдорлигининг охиши билан тавсифланади. Бухоро вилоятида пахта ва маккажўхори хосилдорлигини ошириш ва шолли хосилдорлигининг пасайиш тенденцияси аниқланган. Жиззах, Самарқанд ва Сирдарё вилоятларида пахта ва маккажўхори хосилдорлиги ошади, шолли хосили эса озрок даражада ошади. Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятлари учун прогност эса умуман ушбу кишлок хўжалиги экинлари қулай.

Тошкент вилоятида барча экинларнинг, аиникса шолли ва маккажўхори хосилдорлиги бир неча баравар қўлайиши мумкин. Фарғона водийси учун пахта хосилдорлиги барқарорлаштиши ёки қўлайиши, маккажўхори

хосилдорлиги сезиларли даражада ошди ва шогли хосилдорлиги бироз барқарорлашди ёки камаydi.

5.2-Жадвал Қишлоқ хўжалиги соҳасини ривожлантиришнинг истикболли кўрсаткичлари башорати¹

Кўрсаткичлар	2018 й.	Ўрта муҳлатли истиқболда		Узок муҳлатли истиқболда		
		вариантлар		вариантлар		
		база даври	Ўтган йилга нисбатан %да	инерцион	интенсив	инерцион
Яшил маҳсулот	2086 ₈	104, ₅	105, ₀	125,0	107, ₀	150, ₀
Хосилдорлик ўсиши, ц/га.	34,3	113, ₀	108, ₀	115,0	115, ₀	130, ₀
Ғалла	22,0	0	0	117,0	0	0
Пахта	182,	104, ₀	106, ₀	125,0	108, ₀	130, ₀
Сабзавот	3	0	0	130,0	0	0
Картошка	130,	101, ₀	103, ₀	135,0	106, ₀	150, ₀
Полла экинлари	2	0	0	120,0	0	0
Меъдирлар	134, ₅	102, ₀	104, ₀	115,0	107, ₀	160, ₀
Узум	5	0	0	0	0	0
	56,1	102, ₀	102, ₀	106, ₀	170, ₀	170, ₀
	56,7	0	0	0	0	0
		98,0	100, ₀	103, ₀	140, ₀	140, ₀
		90,0	100, ₀	102, ₀	135, ₀	135, ₀
Асосий инвестициялар	71,8	103, ₀	105, ₀	118,0	108, ₀	135, ₀
Экспортной маҳсулотларнинг ўсиши	775, ₀	102, ₀	103, ₀	115,0	105, ₀	135, ₀
Ўртача йиллик ишчилар сон	3,0	96,0	100, ₀	95,0	95,0	85,0

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини хом ашё йўналишидан асосан қайта ишланган ва қалдоқланган маҳсулотларга йўналтириш максалда мувофиқдир. Инвестиция муҳитининг яхшиланиши, хусусий секторнинг ривожланиши, конверсиянинг оқиллиги ва бошқа шароитлар туфайли қишлоқ хўжалиги соҳасига инвестицияларни (шу жумладан хорижий) ҳам фермер хўжаликлари даражасида, ҳам қорхоналар даражасида кўп йиллик прогностга нисбатан 1,35 баравар кўпайтириш режалаштирилган.

Шу билан бирга, ишлаб чиқариш таркибининг минтақа миқёсида тақомиллантириш тақлиф этилади, шунинг учун Тошкент вилоятида пахта

этиштириш зонаси пасайиш тенденциясига эга бўлади. Тошкент шаҳрини ва вилоятнинг бошқа саноат марказларини ёмон таъинлашган озик-овкат маҳсулотлари билан таъминлаш масаласини ҳал қилиш максалда.

Тошкент вилояти қишлоқ хўжалигини ривожлантириш жиҳатидан ноёбдир. Маилқатнинг барча йirik шаҳарлари атрар озик-овкат камари билан ўралган. Бу шаҳар аҳолисини ўзларининг ишлаб чиқаришлари орқали озик-овкат маҳсулотлари билан таъминлашнинг жуда юкори даражаси билан таъминланади. Аксинча, Тошкент вилоятига факат бешта туман (Оҳангарон, Бўстонлик, Зангиота, Паркент, Қибрай ва Тошкент) озик-овкат маҳсулотларини ишлаб чиқаришга ихтисослашган. Қолган туққизта туманда қишлоқ хўжалигининг асосий тармони пахтачиликдир.

Бундан ташқари, сўнги йилларда (10-15) Тошкент вилоятида Тошкент шаҳри ва вилоятнинг бошқа аҳоли пунктларини кенгайтириш учун ерларни озик кўйилиши сабабли экилган майдонларнинг умуман қисқариши кузатишмоқда. Шу билан бирга, техник экинларнинг экилган майдони камаймайди, аксинча кўпаяди. Тестар майдонларнинг умумий қисқариши озик-овкат ва ем-хашак экинлари билан бўлгик.

Озик-овкат маҳсулотларини истеъмол қилишнинг маълум бир қисми уни бошқа минтақалардан импорт қилиш орқали таъминланади. Аммо хозирги пайтда ҳам, келажакда ҳам республикамизнинг бошқа минтақаларининг Тошкент вилояти аҳолиси томонидан озик-овкат маҳсулотларини истеъмол қилишнинг оқилонга меъёрлари етказиш имкониятлари чекланган. Шундай қилиб, Тошкент вилоятининг юқорилати ҳилма-хиллиги аҳолини озик-овкат маҳсулотлари билан таъминлаш вазифаларига устувор аҳамият беришни такозо қилади ва шу сабабли минтақадати қишлоқ хўжалигининг тармок ичидати тарқибни умуман республикадати тузилмадан озик-овкат қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг улуши нисбатан юкори бўлиши керак.

Бунинг учун аҳолининг юкори ўсиш суръатлари ва урбанизациясини хисобга олган ҳолда, вилоятнинг бир қатор туманларини (Ўртачирчик, Янгийўл, Чиноз, Юқоричирчик) озик-овкат соҳасида қайта ихтисослаштиришга талаб қилади.

Фаргона водийси ҳудудларида аҳолиси энч жойлашган эски зонадати тузилмани тақомиллантириш минтақанинг табиий-иклим салоҳиятидан оқилонга фойдаланишнинг наварда тутали, бу ихтисослаштириш энч интенсив ва меҳнат талаб қиладиган экинларни этиштиришга ихтисослаштиришга имкон беради: сабзавот, узум, мева ва уларни қайта ишланган маҳсулотларни йил давомида ишлаб чиқариш. Фаргона водийсида чекланган ер ва сув ресурсларига эга бўлган кўп меҳнат талаб қиладиган озик-овкат комплексини яратиш қийинати ихтимой-иктисодий муаммоларни ҳал қилишга имкон беради.

Ишлов берилган майдонларнинг тузиллишини оптималлаштириш, ўш ва сут ишлаб чиқаришда пахта комплексининг ролини ошириш.

- иктисослашган сабзавот ва сўт, боғдорчилик ва узумзорлар яратиш орқали сабзавот этиштириш ва боғдорчиликка иктисослаштиришни чуқурлаштириш;
- илгирча тўлкинли навларни кўпайтириш орқали пахтанинг сифатини яхшилаш;

- меҳнат ресурсларидан, ер ва сувдан янада самарали фойдаланиш.

Орол денгизининг қуриши натижасида самарали хароратнинг этарли эмаслиги ва табиий-иклим шароитининг ёмонлашишини ҳисобга олсак, Қорақалпоғистон Республикасининг шимолий қисмида - Қўнғирот, Чимбой, Кетейли ва бошқа вилоятларда пахта экинларини сақлаб қолиш мақсадга мувофиқ эмас. Ушбу зонада ички ва экспорт аҳамиятига эга бўлган интенсив кормоғичлик, беда уруғи, қизилмия экстрактини ривожлантириш янада самарали бўлади.

Бундай шароитда суғорилмайдиган зонанинг иктисодий ривожланиши ижтимоий-иктисодий муаммоларни ҳал қилиш билан бир қаторда сув ресурсларидан оқилона фойдаланишга ёрдам беради (қам сув талаб қиладиган тармоқларни ривожлантириш орқали: боғдорчилик, узумчилик, қўнғичлик, боқич, ёғирли дон этиштириш). Ушбу вазифаларни амалга ошириш учун ушбу ҳудудларнинг экологик ҳусусиятларини инобатга олган ҳолда суғорилмайдиган зонанинг ресурсларини иктисодий айланишга фавқ жаб қилиш бўйича чора-тадбирларнинг бутун мажмуасини ва асосланишини талаб қилади.

Республиканинг биоклимий салоҳиятидан оқилона фойдаланиш кўйилдиҳларга имкон беради.

- иносбатан кичик ҳажмдаги капитал кўйилмалар билан ишлаб чиқаришни сезиларли даражада ошириш;

- республика агроэкономат ишлаб чиқаришининг ўсиш суруъатлари ва ишлаб чиқарилган миллий даромаддани улушини ошириш;

- меҳнат ресурсларини оқилона бандлигини таъминлаш ва аҳолининг реал даромадларини кўпайтириш масалаларини катта даражада ҳал қилиш;

- суғорилмайдиган зонанинг қишлоқ хўжалиги салоҳиятидан интенсив фойдаланишни таъминлаш, бу сув ресурслари етишмаслиги ва суғориладиган ер майдонини кенгайтириш имкониятларининг чекланганлиги шароитида айниқса муҳимдир.

Республикамиз агроэкономат мажмуасида иктисодий ислохотларни муваффақиятли амалга ошириш иктисодий ўсиш ва бутун ҳалқ хўжалигини самарали ислох қилишнинг энг муҳим шартидир. Шунга асосланиб, қишлоқ хўжалиги соҳасидаги ислохотлар кўйилдиҳ талабларга жавоб бериши керак:

- объектив қонуниятларни ҳисобга олган ҳолда тузилган ва унинг таркибий қисмларининг самарали ишлашини таъминлайдиган минтақавий шароитларга мос қедайдиган иктисодий риқаклар ёрдамида тартибга солиниши;

- иктисодий ўзини ўзи белгилаш учун шарт-шароитлар яратиш, лекин зарур давлат томонидан тартибга солишга имкон бериш;
- харажатларга қарши ҳусусиятга эга бўлиши, товар ишлаб чиқарувчиларнинг иктисодий мустакеллиги таъминидарига асосланган бўлиши;

- бозор шароитларига мослашиб, иктисодийнинг бошқаришининг самарали усулларини тузиш;

- ижтимоий йўналишга эга ва самарали меҳнат ва ишлаб чиқаришининг рақобатбардорлигини раёбатлантириш учун зарур бўлган ички имкониятлар тўлимаига эга.

Ушқ муддатли истикболда, давлат буюртмалари ва субсидияларнинг бекор қилиниши билан қишлоқ хўжалиги қорхоналари фойдаланилмаётган ва ортиқча асосий воситаларини қайта қуриш, сотиш ёки иқарва олиш зарурлигини ҳис қилишди, бу эса ердан фойдаланиш ислохотларини амалга оширишни осонлаштиради. Ер ва ердан ташқари мол-мулк тақсимлангандан сўнг, ишчилар яқка тартибдари ҳусусий фермерлар ёки бошқа ҳусусий мулкдорлар билан қандидир бирлашма сифатида афзал қўрган фавқий шаклини эркин танлаш имкониятига эга бўлади. Йирик ташқиний бўлиналарнинг майда кооперативлар ва кичик фермер хўжаликларига бўлиниши ўттиш тузилмаларини тузатишнинг энг мақбул шакли бўлиши мумкин. Кооперативлар ёки фермер хўжаликларига ташқиний этиш фермер хўжаликлари аъзолари ёки ишчилари ботғик.

Шундай қилиб, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар тарқибининг ўзгарувчан эҳтиёжларга ҳам унинг мақсади (тузилиши, ишлаб чиқарилиши, сифати, микроли ва вақти) жинхатидан, ҳам ишлаб чиқариш ва фойдаланишнинг иктисодий, ижтимоий ва экологик оқибатлари нуктан назаридан мувофиқлиги. Бунга еришиш учун ташқиний ва иктисодий муносабатлар модели кўйилдиҳи вазифаларни қондирини керак:

• ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг ўзгарувчан эҳтиёжларга мувофиқлиги нуктан назаридан истикболлари;

• бошқа етказиб берувчиларнинг ўхшаш намуналари билан тақослаганда маҳсулотларнинг рақобатдорлиги;

• тармоқлар - маҳсулотлар ва ҳам ашё истеъмолчиларининг ривожланиш тенденцияларини аниқлаш;

• маҳсулотнинг ишлаш даврларини аниқлаш;

• ишлаб чиқаришнинг ҳилма-ҳиллигини ва унинг технология ҳусусиятларини таъминлаш учун фермер хўжаликларининг салоҳиятини ривожлантириш;

- маҳсулотларнинг экологик ва ижтимоий ҳусусиятларини аниқлаш;
- ресурсларнинг чекланганлиги шароитида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш мезонларини белгилаш.

Бозор муносабатларининг шаклланиши ва ривожланиши шароитида энг муҳим муаммо аниқ ва самарали минтакавий сиёсатни ишлаб чиқишдир.

Ўзбекистон иқтисодиёти учун ҳудудий омишлар иқтисодий ислохотларнинг моҳияти ва йўналишини, ишлаб чиқарувчи қўшларнинг ривожланиш суръати ва нисбатларини, иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришларнинг самардорлигини катъий белгилайди.

Ўзбекистонда иқтисодий ислохотларнинг биринчи босқичида ушбу босқичга ҳос бўлган ҳудудий бошқарув ва минтакавий сиёсат учун маълум қонунчилик ва иқтисодий-ҳуқуқий асос яратилди.

Минтакавий тартибга солишнинг умумий мезонлари ва асослари республика ва маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг ваколатларини белгилайдиган Ўзбекистон Республикаси Конституцияси билан белгиланади.

Минтакавий сиёсатнинг айрим жиҳатлари бир қатор қонунларда, ҳуусан: "Ёр ости бойликлари тўғрисида", "Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида", "Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида", "Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш тўғрисида", "Мулк тўғрисида", "Давлат тасарруфидан чиқариш ва ҳуусийлаштириш тўғрисида" ва бошқа қонунларда ўз аксини топтиган.

Бозор иқтисодиётга ўтишнинг дастлабки босқичида ҳудудий тартибга солиш Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, Вазирлар Маҳкамаси, Иқтисодиёт вазирлиги, Давлат мулкни қўмита, Молия вазирлиги ва Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг қарорлари ва бўйруқлари орқали амалга оширилди.

Шу билан бирга, давлат минтакавий сиёсатининг асосий вазифаси ўқир иқтисомий-иқтисодий муаммоларни ҳал қилиш бўйича республика мақсади дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш эди.

Буларга маълум бир ҳудудий аҳамиятга эга бўлган қуйидаги мақсади дастурлар қиради: "Газ ва сув", "Қишлоқ жойларда иқтисомий ва ишлаб чиқариш инфратузилмасини ривожлантириш", "Энергия ва ғалла мустақиллигини таъминлаш", "Қишлоқ аҳолисини иш билан таъминлаш" ва бошқалардир.

Шу билан бирга, мустақиллик йилларида иқтисодий ислохотлар мамлакатнинг умумий стратегик манфаатлари асосида ва макронқтисодий барқарорлаштириш ва институционал ўзгаришларни ҳал қилиш асосида аниқ ишлаб чиқилган минтакавий сиёсат, барқарорлаштириш ва иқтисодий ўсишнинг ҳудудий омишларини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилди.

Ишлаб чиқарувчи қўшларни ҳудудий ташкил этиш ва тақсимлашнинг мавжуд даражаси мамлакатнинг ҳам, унинг минтакаларини ҳам эҳтиёжларини қондирмайди. иқтисомий соҳанинг ҳолига салбий таъсир қилади, экологик тарангликни ва минтакалар табиий ва иқтисодий салохиятидан фойдаланишда номуътаносибликни келтириб чиқаради.

Қишлоқ ҳўжалиги соҳаси етакчи бўлган минтакалар инфляция, қишлоқ ҳўжалиги ва саноат маҳсулотларининг нархлари номуътаносибланти туфайли энг қийин аҳолига тушиб қолган.

Сурхондарё, Самарқанд, Жиззах, Сирдарё вилоятлари ва Қорақалпоғистон Республикасида иқтисодий ривожланиш даражаси пасайган.

Республиканинг даярли барча ҳудудларида айниқса қишлоқ жойларида ҳали ҳам экологик ва тез ўсиб борувчи меҳнат ресурсларидан оқилона фойдаланиш бораида долзарб масалалар мавжуд.

Ишлаб чиқарувчи қўшларнинг жойлашшини тартибга солишнинг иқтисодий усуллари ва устувор ҳудудларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, ички захиралар ва минтакаларнинг иқтисодий ўсишнинг таъминлаш имкониятлари жадб қилинмайд.

Республика ва маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ўртасидаги муносабатлар тизими ҳам минтакаларда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришга тўқинлик қилмоқда.

Ҳозирга қадар айрим соҳаларда вазирлик ва идоралар, ҳокимликлар томонидан ҳудудларни бошқариш маълумий шакли сақланиб қолмоқда.

Иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш дастурининг асосий вазифаси ҳудудий бошқарув тизимини қайта қуриш, унинг ҳудудларни комплекс ва иқтисомий ривожланишга таъсирини қучайтиришдан иборат.

Агар бозор муносабатлари шаклланишининг дастлабки босқичида ҳўқронлик марказий республика бошқарув органларида тегишли бўлган бўлса, у ҳолда иқтисодий ислохотларни янада чуқурлаштириш самардорлиги ошириш учун қарорлар қабул қилиш ҳудудий даражага ўтти билан белгиланади.

Ҳозирги қундаги асосий вазифа республика ишлаб чиқарувчи қўшларининг ривожланиши ва жойлаштиришдаги салбий оқибатларни қамайтириш, барқарор иқтисодий ўсишнинг таъминлаш ва шу асосда аҳоли турмуш даражасини қўтариш зарур.

Ҳудудий номуътаносибликларни бартараф этишда Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, шаҳарлар, туманлар иқтисодиёти ва иқтисомий соҳасини қўтариш муҳим аҳамиятга эга.

Ҳар бир минтакани ривожланиши ва аҳоли фаровонлигини ошириш учун мавжуд салохиятдан максимал даражада фойдаланиш учун ҳақиқий имкониятга эга бўлиши керак.

Шунга мувофиқ республикада самарали минтакавий сиёсат олиб борилиши керак, бу мустақил минтакавий бошқарув учун иқтисодий шароитларни тенглаштириш ва бошқарувни марказлаштиришга ёрдам беради.

Ўзбекистонда минтакавий иқтисодий сиёсат иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш вазифалари ва устувор йўналишларида шаклланиган иқтисомий-иқтисодий ривожланишнинг пирувалд мақсадларига эришиш

учун хуудий ресурслардан, шариит ва омилилардан тўлик фойдаланишни таъминлашта йўналтирилган бўлиши керак.

Бозор иктисодиётига ўтиш шариитида минтакавий сисётати шакллантиришнинг энг мухим механизми республика ва маҳаллий давлат хокимати органларининг функциялари, макоми ва вазифаларини аниқ белгилаб берувчи кабул килинган тегишли конунчилик хужжатлари хисобланади.

Тегишли конунчилик хужжатларида хуудий ривожланишни тартибга солиш бўйича тўридан-тўри харакат конунлари билан бир каторда атроф-мухитни оқилона бошқариш, бозор ислохотларини чуқурлаштириш (хусусийлаштириш, бозор инфратузилмасини шакллантириш ва бошқалар), иктисодиётни таркибий қайта куриш, саноатнинг ижтимоий соҳасини ривожлантириш билан боғлиқ айрим жиҳатлар ҳам кўриб чиқилиши керак.

Марказдаги ва маҳаллий даражадаги бошқарув органлари минтакавий сисётатнинг тактик ва стратегик вазифаларини хал этилишини таъминлаш учун тегишли дастакларга эга бўлиши керак.

Буларга, аввало, ишлаб чиқариш куларини ривожлантириш, таксимлаш, республика ва маҳаллий бюджетларни, бюджетдан ташқари фондларни шакллантириш бўйича тармок ва хуудий пронозлар ва максалди дастурларни ишлаб чиқиш қиради; солик ва кредит сисётати, хуудий ресурслардан фойдаланганлик учун тўлов, атроф мухитни инфолиантириш учун тўловлардир.

Иктисодий ислохотларнинг асосий максалди кишлок хўжалиги корхоналари ва уларнинг таркибий бўғинлари мустакиллитини ривожлантириш, Шунингдектовар ишлаб чиқарувчисини давлат томонидан кўлаб-куватлаш ва химой қилиш асосида мувозанатли ва арзон махсулот бозорини шакллантириш (истеъмолчиларнинг тўлов қобилиятини хисобга олган холда)дан иборатдир.

Ушбу максалд ислохотнинг мохитини таъсирлаш учун мўлжалланган энг мухим вазифаларни аниқлашта имкон беради.

Бизнинг фикримизча, уларга қуйилган вазифаларни киритиш мумкин:

- самарали тижорат кишлок хўжалиги ишлаб чиқаришининг мувозанатли ишлаш учун шариит яратиш;

- мулкчилик ва бошқаруvingни хилма-хил турларини шакллантириш;

- ўзини ўзи бошқариш усулларини ишлаб чиқиш;

- хар хил турдаги товар ишлаб чиқарувчиларнинг ишлаб чиқарилган махсулотлар ва олинган даромадларга тўлик эгаллик хуукуларини шакллантириш;

- озик-овкат махсулотларига мослашувчан талабни таъминлашта имкон берадиган ривожланган озик-овкат инфратузилмаси ва озик-овкат бозорларини яратиш;

- ишлаб чиқариш воситалари ва химатлар учун қулай бозорни шакллантириш, кишлок хўжалиги корхоналарини ресурслар билан таъминлашни яхшилаш ва улардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш;

- тармоқларро ва минтакаларро, махсулот алмашинуvingнинг эквивалентлигига эришиш;

- атросанат комплексининг турли соҳаларига инвестициялар қамминини кўлайтириш учун шариит яратиш;

- атрар инфратузилма мажмуасини моддий базасини кенайтирилган тармор ишлаб чиқарилишини таъминлаш, Шунингдекноқулай бозор шариитларидан химой қилиш асосида ривожланишни жадаллаштириш максалдида турли хил хўжалик юритувчи субъектлар меҳнати, инвестицияларини бирлаштириш ва ҳамкорлик тамойилларини амалга ошириш;

- ишлаб чиқарувчиларнинг истеъмолчилар талабига жавобини кучайтириш;

- кишлок хўжалигининг максалдида мувофик давлат протекционизмини таъминлаш, кишлок хўжалиги иктисодиётига хукукий ва иктисодий аралашув;

- ишлаб чиқаришни рабатлантириш, самарали ва сифатли ишларни рабатлантириш имкониятларини кенайтириш;

- товар-пул муносабатларининг самарали ишлаш учун шариит яратиш, корхоналарнинг молиявий мустакиллитини мустахкамлаш;

- кишлок хўжалиги ишлаб чиқаришининг илимий асосларини мустахкамлаш.

Келусида республика кишлок хўжалиги ва атросанат комплексининг қайта ишлаш саноати тармоғини ривожлантиришнинг концептуал асосларини ишлаб чиқиш, бозор иктисодиётига ўтиш шариитида республикани ривожлантиришнинг умумий концепцияси асосида атросанат мажмуасини ривожлантириш вазифалари белгиланади.

Бунга қуйилганлар қиради:

- республикада кишлок хўжалиги ривожланиш тенденцияларини хўжалик тоифалари (коллектив сектор, деҳқонлар, фермер хўжаликлари, ақолиннинг шахсий ёрдамчи хўжаликлари), озик-овкат, - ун ва дон махсулотлари саноати тармоқлари, вазирликлар ва идоралар бўйича тахлил қилиш;

- республиканинг кишлок хўжалиги махсулотлари ва хом ашёга бўлган эҳтиёжини баҳолаш;

- кишлок хўжалиги махсулотларининг асосий ишлаб чиқариш ресурсларини, қайта ишлаш саноатининг ишлаб чиқариш қувватларини (ер ва сув ресурслари, меҳнат ресурслари, хом ашё, ишлаб чиқариш қуввати ва бошқалар) баҳолаш;

- ер ва аграр ислухотларни ҳисобга олган ҳолда қайта ишлаш корхоналарининг республика ҳудудига жойлаштирилгани, кишлоқ хўжалиги маҳсулотларини жойлаштириш ва ихтисослаштириш;

- илмий-техник тараққиётнинг бащорати ва кишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ва уни қайта ишлаш маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг истикболли, сифат кўрсаткичлари ва технологияларини аниқлаш;

- кишлоқ хўжалиги тармоқлари ва кишлоқ хўжалиги ҳам ишсизлиги қайта ишлайдиган тармоқларни ривожлантириш параметрлари прогнозини ишлаб чиқиш;

- кишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг асосий турларини ишлаб чиқариш ва истеъмол қилиш (қайта ишлаш) баъансларини тузиш;

- агросаноат мажмуаси маҳсулотларининг экспорти ва импортини аниқлаш.

Келгусида республика кишлоқ хўжалигини ривожлантириш ва жойлаштириш режаларини ишлаб чиқишда аҳолининг озик-овқатга, чорвачиликни — озука, қайта ишлаш саноатини ҳам ашёга бўлган эҳтиёжлари баҳоланади.

Озик-овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёж оқилона ва белгиланган (табаи ҳисобга олган ҳолда) жон бошига озикланиш меъёрларига мувофиқ, тармоқлар учун ҳам ашёга бўлган эҳтиёж ички бозорда самарали талабни, ишлаб чиқариш технологияларини тақомиллаштиришни ҳисобга олган ҳолда корхоналарнинг ишлаб чиқариш қувватлари ва уларнинг ривожланишига қараб белгиланади.

Яқин ва узоқ ҳориж мамлакатларининг бозорларида кишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган талаб ҳам ҳисобга олинади.

Илмий-техника тараққиётининг кишлоқ хўжалиги тармоқларини ривожлантириш ва жойлаштиришга бўлган таъсири ўрганилади. Янги ишлаб чиқариш технологиясидан фойдаланган ҳолда маҳсулот ҳажми ошади.

Сугориладиган майдонлардаги меҳнат, ер ва яйлов ресурслари баҳоланади. Ўғитлар ва бошқа кимёвий маҳсулотларга бўлган эҳтиёж, уларнинг бозордаги нархи ва улардан фойдаланганда кўтилаётган самараларликин ҳисобга олган ҳолда аниқланади.

Кишлоқ хўжалиги ва саноат маҳсулотлари нархлари индексларининг ўзгариши ҳисобга олинади.

Кишлоқ хўжалиги тармоқларини ҳудудлар бўйича тақсимлаш тупроқ-иклим шароити, ишлаб чиқаришнинг ихтисослаштириш, мулк шаклларининг ўзгариши, кўп сонли деҳқон ва фермер хўжалиқларининг яратилишини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади.

Келгусида кишлоқ хўжалиги тармоқларини ривожлантириш прогнозини ишлаб чиқишда уларни коллектив секторда: фермер хўжалигида, деҳқон хўжалигида ва шахсий ёрдамчи хўжалиқларда ривожлантириш параметрлари аниқланади.

Деҳқончиликда сугориладиган ва таъмин ерларда асосий кишлоқ хўжалик экинларининг майдонлари, ҳосилдорлиги ва ялпи ҳосили аниқланади.

Чорвачиликда барча турдаги чорва моллари ва паррандалар сонини, унинг маҳсулдорлиги ва ишлаб чиқарилиши прогноз қилинади.

Кишлоқ хўжалигининг ялпи маҳсулоти таққосланадиган ва жорий нархларда деҳқончилик тоифалари бўйича ўсимлик ва чорвачилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш учун ҳисобланади.

Кишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришнинг ихтисослашуви самаралорлигининг бошқа кўрсаткичлари келтирилади.

Мажмуа ҳолатини ўрганиш агросаноат мажмуасининг ҳозирги ривожланиш даражаси ва жойлаштириш баҳолашни, яқиний ва оралик маҳсулот ҳажмларини, динамикасини ва тузилишини, капитал қўйилмалар ва асосий фондларнинг динамикасини, ишчилар сонини ва тарқибининг ўсишини ва бошқа кўрсаткичларни таҳлил қилишни ўз ичига олади.

Агросаноат мажмуасининг раёонал ихтисослашуви ва концентратласи асосида ишлаб чиқаришнинг ҳудудий-тармоқ тарқибидати силжиллар таҳлил қилинади, ишлаб чиқариш ва истеъмолдаги самарали ўғитришлар, минтақанинг озик-овқатга бўлган эҳтиёжини ўз-ўзини таъминлаш ва минтақалараро алмашинув орқали кондириш барқарорлиги масалалари аниқланади.

Агросаноат мажмуасини ривожлантириш учун кулай имкониятларни унинг тармоқларини ривожлантириш учун бир қатор чекловчи омиллар билан таққослаш, бу суя ресурсларининг етишмаслиги ва улардан фойдаланиш самаралорлигини, зонанинг табиий потенциалидан фойдаланишда экологик қийинчиликларни бартараф этишни ўз ичига олади.

Кишлоқ хўжалигида суя таъминотининг пасайиши, аҳоли сонининг ўсишининг юкори суръатлари сақланган ҳолда, янги технология ечимлар асосида саноатни ривожлантиришнинг интенсив турига катъий ўтиш лавизасини қўяди.

Шу билан бирга, иқлим ва ихтисодий шароитдаги минтақавий фарқлар аниқ минтақаларга ҳос бўлган илмий-техник тараққиёт чораларини амалга ошириш зарурлигини белгилайди.

Минтақавий агросаноат мажмуасининг бошлангич даражасини таҳлил қилиш, объектив равишда ишлайдиган тенденцияларни аниқлаш, ихтисомий-иктисодий ва илмий-техник ривожланиш муаммолари парротларини аниқлаш асосида минтақавий агросаноат мажмуасини ривожлантиришнинг стратегик йўналишлари гипотезаси ишлаб чиқилган.

Ривожланиш концепцияси - бу мураккаб илмий ҳужжат бўлиб, унда минтақавий агросаноат мажмуасини ривожлантиришнинг стратегик йўналишлари гипотезаси низоьтада ихчам шаклда келтирилган.

Илмий-техник тараккиётга асосланган прогноз даврида унинг таркибий қисмлари қуйидагилардир:

- иқтисодиётнинг минтакавий атросановат мажмуасининг якуний маҳсулотларига бўлган эҳтиёжнинг энг муҳим турухлар бўйича аниқлаш, шунингдек ундан фойдаланиш йўналишлари;

- ресурс чекловларини ҳисобга олган ҳолда, унга бўлган эҳтиёжларнинг тузиллишини ҳисобга олган ҳолда якуний маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг муқобил вариантларини шакллантириш;

- энг кам ҳарajat билан ижтимоий-иқтисодий муаммоларнинг ечимига энг мос келадиган вариантни танлаш.

Шу билан бирга, барча минтакалар учун умумий бўлган ресурс чекловлари ҳозирги вақтда молиявий ресурслар ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш талабларининг қучайиши бўлиб, республика шароитида сув ресурсларининг етишмаслиги муҳим аҳамият касб этмоқда.

Ер-сув ресурслари ва меҳнат ресурслари, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва истеъмол қилиш бағлансининг ҳисоб-китоблари иқтисодий муомалага жалб қилинган ишлаб чиқариш ресурслари ҳажми ва улардан фойдаланиш самардорлигини ошириш истиқболлари асосида турли хил вариантларни олиш имконини беради.

Истеъмол ресурсларини кенгайтиришнинг қуйи чегарасини баҳолаш асосида, қонда тарикасида, ресурсларни етказиб беришдаги мавжуд тенденцияларни экстраполяция қилиш ва илмий-техник тараккиёт самардорлиги асосида вариантлар минимал даражада кўриб чиқиши мумкин.

Максимал вариант максимал ёнлашув асосида қурилган бўлиб, максимал ривожланиш кўрсаткичларига эришишни таъминлайдиган ресурслардан фойдаланиш самардорлигининг маълум даражасини назарда тутди.

Ресурс кўрсаткичларининг ўзгариши ва улардан фойдаланиш самардорлиги турли хил оралик вариантларин беради.

Вариантлар худудий ва тармоқлараро мутаносиблик нисбатларига, атроф-муҳитга тушадиган экологик юқларга, якуний маҳсулот ишлаб чиқаришнинг тузиллиши ва жойлашишига, Шунингдек бозор муносабатларига ўтишда алоҳида аҳамиятга эга бўлган минтакавий атросановат мажмуасининг жаҳон бозорига чиқишини ҳисобга олган ҳолда тузиллиши мумкин.

Турмуш даражасини, ижтимоий ва иқтисодий ривожланиш даражасини шакллантиришнинг қиссий асоси замонавий мулк шароитида турли мулкчилик шакллариининг ривожланиши бўлиб, натижада бевосита жамоат ва шахсий манфаатлар билан бир каторда ҳар хил шакллар ва жамоавий манфаатлар пайдо бўлади.

Ушбу манфаатларнинг сезиларли даражада фарқланиши аниқ минтакавий даражада намоён бўлади.

Ҳар бир минтакада аҳолининг тарихан шаклланган репродуктив тузиллиш, эҳтиёжлар ҳажми ва тузиллишини белгилайдиган ижтимоий-демографик хусусиятлар мавжуд.

Нинга иқтисодий шароитда иқтисодий алоқаларнинг тўлиқ ишлаб чиқариш, молиявий ва иқтисодий мустақиллигини таъминлашнинг асосий механизми ишлаб чиқариш таркибидини мустақил шакллантириш талабидир.

Иқтисодий мустақиллик муаммоси иқтисодий тузилмаларнинг иқтисодий манфаатлари ва уларнинг потенциал имкониятларини ҳисобга олишни амалий амалга ошириш учун муҳим аҳамиятга эга.

Аммо айни пайтда, мулкчиликнинг турли шаклларини амалга ошириш мавжуд тартибга солиш тизимига элдир, чунки ишлаб чиқариш тузилмасининг самарасиз, кўп тармоқли хусусиятини олдидан белгилаб берилган ва умуман бозорни кириб келишига тўқинлик қиладиган мақбул шарт-шароитлар, ишлаб чиқариш имкониятлари, манфаатлар етарли даражада ҳисобга олинмайдиган тадбиркорлик субъектларига давлат буюрмалари беришганда бошқарув таъминилари.

Бугунги кунда ишлаб чиқариш ресурсларидан, хусусан, коллектив сектордан самарасиз фойдаланиш, Шунингдек капиталга қўйилмалар рентабеллигини максимал даражада рағбатлантирилмаганлиги билан боғлиқ, яъни (паст рентабеллик даражаси, рентабеллик даражаси).

Шундай қилиб, хусусий тадбиркорлар фақат истеъмолчилар эҳтиёжларини ва қорхонани саклаш учун минимал ҳарajatларни таъминлайдиган даромад олишга интилишди.

Даромаднинг капиталга айлантиришнинг қийинлиги муқобил иқтисодий ечимларни излашга ҳалакат беради.

Шунинг учун фермерлар ва уларнинг оилалари тадбиркорлигини рағбатлантириш учун иқтисодий шароитлар яратиш жуда муҳимдир.

Биринчисидан келиб чиқадиган иккинчи элемент бу бозор муносабатларида шерикларни танлаш қобилиятидир.

Бозорнинг либерал табиати одамларнинг муносабатини ўзгартиради, чунки танлов қарорини талаб қилди ва бу масъулият ва ҳавф билан боғлиқ.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларнинг қўлтиги сабабли эркин бозор тузиллиши учун қулай шароитларга эга.

Шахсий ишлаб чиқарувчининг тақлифи бозор нарҳига таъсир қилмайди.

Шу билан бирга, истеъмолчиларга нисбатан унинг позицияси, ҳатто олин-овкат мажмуасининг бошқа қисмларини монополиздан чиқариш содир бўйса ҳам, заиф бўлади.

Қишлоқ хўжалигида кооператив қорхоналарининг (ширкат хўжаликлари) бозор муносабатларига мослаштирилмаган, чунки давлат қарилари, ресурсларни етказиб бериш ва бошқаларга йўналтирилган.

Шунинг учун аграр ислухотнинг вазифаларидан бири муस्ताкил ишлаб чиқарувчилар ва уларнинг ўзаро таъсирининг бозор механизмларида асосланган бозор муҳитини яратишдир.

Янги ишлаб чиқариш таркибини шакллантиришнинг асосий йўналиши давлат қишлоқ хўжалиги қорхоналари мулкни хусусийлаштириш жараёндари, Шунингдек асосан давлат мажмуасининг харида қилини, қайта ишлаш ва хизмат кўрсатиш соҳалари ҳисобланади.

Ушбу ўзгариш учун зарур ҳуқуқий асос мавжуд.

Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги тизимида давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш механизми учун меъёрий-ҳуқуқий база бир қатор қонун ҳужжатларида белгиланган.

Улар давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш схемаларини қонуний равишда тасдиқлашлар, унга қўра давлатни мол-мулкка эгаллик қилиш функциясида озор қилиш қисман бепул, қисман ҳақ эвазига амалга оширилади, шу билан бирга бир вақтнинг ўзида давлат тасарруфидан бўлган мулкни бошқариш бозорга ўтказилди.

Республика ва худудларда худудий ва тармок жихатлари бўйича давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш бўйича минтакавий дастурлар ишлаб чиқилган.

Иқтисодиётнинг қишлоқ хўжалиги соҳасида қайта ташкил этиш ва қайта қуриш куйидаги йўналишларда давом этади:

- кооперация асослари ишлаб чиқариш воситалари ва ишлаб чиқарилган маҳсулотлар эгалари бўлган кооперациянинг бошлангич харақтеридати ширкатларни ривожлантириш, ҳар бир аъзоннинг умумий мулкдати улушини аниқлаш;

- қишлоқ хўжалиги қорхоналарини мулкни жамоата текинга бериш билан фермер хўжалиқлари, акциядорлик жамаиятларига ва бошқарувиинг бошқа шаклларига айлантириш;

- қишлоқ хўжалиги қорхоналарини давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш, авваламбор, ишлаб чиқаришнинг иқтисослашувини, Шунингдек хўжалик ичидати ишлаб чиқариш ва ноншлаб чиқариш инфратузилмаларини ягона бутун мажмуа сифатида сақлашга, лекин фермер хўжалиқлари таркибиди мавжуд бўлган таркибий бўлинмалар ўртасидати хўжалик ичидати муносабатларининг тўдан ўзгариши шарти билан сақлашни керак;

- декон ва хусусий фермер хўжалиқларини ривожлантириш ва уларнинг асосида уюшма, декон, ижара, кооператив, хусусий ва бошқа бошқарув шаклларига кўп тузилма фермер хўжалиқларини яратиш;

- боғ ва узумзорларнинг қишлоқ, самарасиз участкаларини барча асосий воситалар билан ўтказиш, кейинчалик эрни узок муддатли ижарата бериш билан бериш;

- иқтисодий объектларни, ёрдамчи тармоклар ва савдоларни хусусийлаштиришни яқинлаш; ширкатлар, кооперативлар ва бошқа қишлоқ хўжалиги қорхоналарига тегишли.

Давлат тасарруфидан чиқариш дастурининг амалга оширилиши қишлоқ меҳнатқилларининг меҳнат учумдорлигини оширишда иқтисодий ва моллий манфаатдорликларида фойдаланиш, ишлаб чиқариш воситаларининг деперсонализациясини йўқ қилиш, ушбу маблаглар ва маҳсулотларнинг эгаларини шакллантириш ва қишлоқ хўжалигида мулкнинг кўп тузилмалар шаклларида ўтишни тезлаштиришга имкон бериш.

Ҳар хил турдати хўжалиқларини ривожлантириш зарур, чунки бу турли ишлаб чиқарувчиларга маҳаллий шартот ва бозор талабларининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ўз ишлаб чиқаришини ташкил этиш имкониятини беради.

Шунинг учун ишлаб чиқариш таркибини муस्ताкил шакллантиришда турли даражадати бозорларнинг эҳтиёжларини қондиришда турли хил бошқарув шаклларида эга бўлган қорхоналар ва фермер хўжалиқларининг иштрок этиш механизмининг ишлаб чиқил қатга аҳамиятта эга.

Вертикал маҳсулотлар муносабатлари тизимида ишлаб чиқариш таркибини муस्ताкил равишда шакллантириш ҳуқуқи иқтисодий тартибга солиш механизми ёрдамида республика ва минтакавий манфаатларни мувофиқлаштиришни таъминлашни талаб қилади, бу эса агроасоноат мажмуасининг мавжуд деформацияланган тузиллишини йўқ қилишга ёрдам беради.

Бозор механизмларининг қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришнинг тузиллиши ва самарадорлигига таъсирини қучайтириш учун мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаш керак:

- ишлаб чиқарувчиларга маҳсулотларни тўлиқ тасарруф этиш ва уларни сотиш қавалларини танлаш ҳуқуқини бериш;

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг энг муҳим турлари (пахта, галли) учун ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлаш нархининг минимал даражасини белгилаш, бу харажатларнинг реал кўтарилиши ва инфляция даражасини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади;

- молжавий барқарорлаштириш яқинлашганда, ҳукумат агроасоноат мажмуасини қайта тузиллишини раёбатлантириш бўйича танланган сисемани олиб бориш керак (молжавий буротма, давлат буротмаларини бажариш мажбуриятини олган қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларини моллий-техника ресурслари ва бошқа воситалар билан таъминлаш асосида).

- минтакавий агроасоноат ишлаб чиқаришни ўрганишда иқтисослашув масаласи алоҳида ўрин тутди.

Иқтисослаштириш масаласи минтакавий агроасоноат ишлаб чиқаришни ўрганишда алоҳида ўрин тутди. Ушбу кўрсаткичани аниқлаш

УЧУН КИШЛОК ХЎЖАЛИГИНИНГ АЛОХИДА ТАРМОКЛАРИНИНГ СОЛИШТИРМА ВАЗНИГА АСОСЛАНИБ, ИХТИСОСЛАШУВ ДАРАЖАСИНИНГ ЎРТАЧА ОТИРЛИК ДАРАЖАСИНИ АНИКЛАШ ТАКЛИФИ ЭТИЛАДИ:

Ушбу кўрсаткични аниқлаш учун кишлок хўжалигининг алоҳида тармоқларининг солиштирама ваэнига асосланиб, ихтисослашув даражасининг ўртача отирлик даражасини аниқлаш таклиф этилади:

$$\bar{P} = \frac{\sum y_i P_i}{100}$$

бу ерда y_i - ялли махсулот таркибидати i -чи санатининг улуши;

P - i -ин бўйига санатининг даражаси (тартиб раками)

Структуравий ўзгаришлар туфайли юзата келадиган ўсиб борувчи кўрсаткичларни ўлчаи нисбий таркибий ўзгаришларни аниқлаш учун индекс усулидан фойдаланган холда амалга оширилиши мумкин.

$$\Delta K = \sum \left(\frac{F_i}{F_1} - 1 \right) \times F_1$$

Каерда $\frac{F_i}{F_1}$ - жорий даврда бутуннинг алоҳида кимсларининг

солиштирама отирликларининг базавий кўрсаткичга нисбатан нисбати.

Нисбатан структуравий силжиш коэффициенти базис даврита нисбатан солиштирама фойзаларни (солиштирама отирликлари 100% деб олинанди), бутун кимсларининг ўртача солиштирама отирлиги ўзгаришларини аниқлашга имкон береди.

Шундай килиб, биз таклиф килган ривожланишни прогноз килиш кўрсаткичларидан фойдаланиш ишлаб чиқаришнинг барча омилларидан яхлит ва ўзаро боғлиқ фойдаланишни назарда тутали, шунингдек, атросанот ишлаб чиқариш самарадорлигига таркибий ўзгаришларининг таъсир даражасини аниқрок ва аниқрок аниқлашга имкон береди.

ХУЛОСА

1. Хозирча атросанот мажмуасининг минтакавий тузиллини минтакавий даражада асослаш тўлиқ хал килинмаган, бу маълум даражада минтакавий атросанот мажмуасини ривожлантириш муаммоларини ўрнатишга халакит береди. Биринчидан, умумий услубий нуқтаи назардан минтакавий атросанот мажмуасини шакллантириш масаласини кўриб чиқишда асос бўлиши мумкин бўлган бир катор тамойилларни аниқлаш мумкин. Бу, аввало, минтакавий атросанот мажмуасини максалди йўналишидан шакллантиришдир.

Иккинчидан, минтакавий атросанот мажмуасининг сохалари ва тармок тузиллини шаклланидиган мезонларни белгилаш.

Учинчидан, минтакавий атросанот мажмуасини ташкилий лойиҳаланишнинг зарурияти ва максалда мувофиқлиги.

Тўртинчидан, минтакавий атросанот мажмуаси таркибиди шакллантириш масалаларини хал килишда минтакалар атросанот мажмуасининг бошқа минтакалар билан ҳам, хорижий давлатлар билан ҳам ташки алоқаларини шакллантириш имконияти ва максалда мувофиқлиги ёрдамида кўрсаткичлар тизимини яратиш зарур.

Бешинчидан, минтакавий атросанот мажмуаси таркибиди, унинг фойлият сохаларини, инфратузилма бирликларини шакллантириш тамойилларидан бири бу интеграция эффектунинг мавақудлиги.

Олтинчидан, минтакавий атросанот мажмуасини шакллантириш тамойилларидан бири бу ривожланган бозор инфратузилмаси тизимиди, шу жумладан молия, кредит, маркетинг каби таркибий кимсларни шакллантиришдир. Белгиланган принциплар тизими минтакавий атросанот мажмуасини шакллантириш учун етарли бўлади, шунингдек хар бир алоҳида ҳолатда ушбу тизим бошқа қондалар билан тўлдирлиши мумкин. Қандай бўлмасин, минтакавий атросанот мажмуаси ресурслика атросанот мажмуасига бирлаштирилган ва изчил ривожланиш максаллари ва ривожланган алоқаларга ета бўлган ягона тўлпакни ифодалаш мумкин бўлган соха ёки тармоқларининг оддий йитиндиси сифатида тушунилмаслиги керак. Шуни ҳам таъкидлашимиз мумкинки, минтакавий атросанот мажмуасининг таркибий кимслари турли даражадаги ривожланиш даражалари билан бошқа минтакавий атросанот мажмуаси ва ташки бозорининг тегишли бўйинлари билан алоқада бўлиши мумкин.

Юқоридагиларга асосланиб, минтакавий атросанот мажмуасини ривожлантириш максалдининг шаклланишга таъсир кўрсатилган шарт-шароитлар ва омилларга тўхталамиз. Минтакавий атросанот мажмуаси максалдини шакллантиришга ички ва ташки бозорлардаги талаб ва шу билан боғлиқ кишлок хўжалигининг худудий ихтисослашуви таъсир килади, бу эса ўз навбатида табий, ихтисодий, тарихий, миллий ва ижтимоий ресурсларни табақалаштириш билан шартланади. Шу билан

бирта, минтакалар ўртасида меҳнат тақсимотининг асосий омили бу меҳнат унумдорлиги даражаси ва минтакавий шароит ва иқтисодий ўсиш омилидан фойдаланиш хусусиятидир.

Минтакавий агросноат мажмуаларини шакллантириш тамойилларини тузиллишининг ўзига хос хусусиятлари ва уларни ривожлантириш шароитлари, уларни ишлаб чиқариш учун махсус шароитларни талаб қилган алоҳида ишлаб чиқарилган маҳсулотларга тегишлидир. Бу, аявало, шашар атрофи, тоғ эгаликати ҳудуд, чўл-йилов зонаси, пахта майдони. Аҳолининг агросноат ишлаб чиқариш маҳсулотларига бўлган эҳтиёжини ўз ишлаб чиқариши ҳисобига қондириш, унинг имкониятлари қанчалик кенг бўлмасин, ҳар бир минтакавий мажмуа учун мақсад сифатида қаралиши мумкин эмас.

2. Агросноат мажмуасини ривожланишини башорат қилишнинг марказлашган бошқарув тизими ягона дастур бўйича, ягона кўрсаткичлар ва вақт омилилари асосида республика бўйлаб шаклланди. Кўп тузилмалли иқтисодиётни шакллантириш, кенг иқтисодий мушаккилликка эга бўлган иқтисодий субъектларнинг ривожланиши билан ажралиб турадиган ўтиш даври иқтисодиёти шароитида бошқарув тизими бозор муносабатларига нисбатан ўзгариши керак.

Агросноат мажмуасини ривожлантиришни давлат томонидан тартибга солишнинг энг самарали шакли режалаштириш (прогноزلаш) нинг индикатив шакли бўлиши мумкин. Бозор муносабатлари тизимидати индикатив режалаштиришнинг қиймати, биринчидан, агросноат мажмуасидати бозор ҳолати тўғрисида маълумотни шакллантиришда, иккинчидан, давлат дастурларида иштирок этишда, учинчидан, аҳолининг кенгайтириш ва инновацион жараёни ривожлантириш қобилиятида.

Шу муносабат билан, газета иқтисодий сисёт воситаларининг сонига индикатив режалаштиришни киритиш имконияти тўғрисида қондани илгари сурди. Иқтисодиётни керакли йўналишда ривожланишига таъсир кўрсатиш учун индикатив режалан фойдаланиш, диссертацияда кўрсатилгандек, қуйидаги хусусиятларни назарда тутали:

- иқтисодий тартибга солиш воситаларидан фойдаланиш (солиқлар, кредит сисёти ва бошқалар), уларнинг ўзгариши тўғри прогноزلар билан бирга келадими ёки башоратсиз қўлланлишига қараб, турлича ҳаракат қилиши мумкин. Иқтисодий тартибга солиш воситаларидан фойдаланишнинг иқтимой-иқтисодий ва ҳукукий оқибатларини ҳисобга олган прогнозлар иқтисодининг самаралоринини ошириши ва шу билан бозор механизми барқарорлигини муостаҳкамлашга ёрдам бериши мумкин;
- индикатив режалаштириш аҳолиот манбаи ва ҳар хил даражадаги иқтисодий тизимларнинг ўзаро боғланишини мувофиқлаштиришда, бу қарор қабул қилувчиларга керакли иқтисодий ривожланиш стратегияси билан ўзларининг ривожланиш истиқболларини баҳолашга ёрдам беради;

- аниқ иқтисодий ва прогноزلаш жараёнларининг ўзгаришига қараб ўзлуксизлик. Шу билан бирта, ҳар бир аниқ ҳолатда, руҳсат этилган тақмин қилинган кўрсаткичлардан четта чиқиб билан тартибга солинадиган бозор механизмлари тизими орқали иқтисодий ривожланишга тегишли таъсирлар кўрсатилди.

3. Иқтисодий механизмни такомиллаштиришнинг энг муҳим хусусияти бозорни бошқариш усулларига ўтишдир, бу эса мажмуа прогноزلаш технологиясини қайта кўриб чиқилиш талаб қилди. Қисқа, ўрта ва ўзоқ муддатли башорат қилиш тизими келажакдаги жараёнларни уларнинг микроий хусусиятлари, уларга эришиш воситалари билан аниқ ақс эттириш муаммосини ҳал қилмаслиги керак.

Шу нуқтаи назардан муаллиф максалли дастурларни республика органларида ҳудудларни ривожлантиришни бошқаришда самарали механизм билан таъминлашда етакчи ўринни белгилайдиган қондани асослаб беради. Шу билан бирта, минтакавий дастурлаш методологияси иқтимой-иқтисодий шароитларни ҳисобга олган ҳолда учта асосий жиҳатни кўриб чиқилиш керак, бунга қуйидагилар қиради:

- янги турлати ресурсларни иқтисодий айланишга жалб қилиш ва улардан самарали фойдаланиш, фермер хўжалиқларининг иқтисодий ривожланишига қўшган улкан ҳиссасини ҳисобга олган ҳолда, уларни оқилона ихтисослаштиришга эришиш, маҳаллий имконият ва ресурслардан максимал даражада фойдаланалган ҳудудий-саноат, агросноат ва бошқа комплексларни шакллантириш, минтаканинг мутаносиб ривожланишини таъминлаш ишлаб чиқаришни самарали фазовий ташкил этиш асосида;

- иқтимой-иқтисодий турмуш шароитларини тенглаштиришга йўналтириш, турли минтакаларда аҳолининг турмуш даражасини кўтариш. Бу иш билан бандлик даражасига, меҳнат миқдоринини тўғри йўналишда рабатлантиришга, иқтимой муаммоларни ҳал қилишга, ривожланмаган ҳудудларнинг қолқилигининг иқтимой-иқтисодий муаммоларини енгилга таъсир қилишга боғлиқ.

- табиий ресурсларни иқтисодий муомалада бўлганда, унинг табиатта таъсирини олдини олиш ёки чеқлашда уларни саноат томонидан истеъмол қилишнинг оқилона меъёрларини белгилаш.

Ҳудудларни ривожлантиришнинг максалли дастурларини ишлаб чиқилда услубий асос - бу замонавий минтака, бир томондан, умуман иқтисодий тизимнинг элементи эканлиги ва бошқа ҳудудлар ва иқтисодий тизимлар билан барқарор ишлаб чиқариш, иқтисодий ва инфратузилма алоқалари билан таъсирланиш, бошқа томондан, ўтиш шароитида, бозор муносабатлари, бу фол иқтисодий функцияни бақарадиган ҳудудий иқтисодий субъектдир.

Шу муносабат билан иқтисодий минтакавий фаннинг янги йўналиши - минтаканинг ҳолатини аниқлаш, "минтакавий муаммолар", "чекловчи

омиллар" ва "тўсиқлар" ни аниқлашга мўлжалланган минтакавий диагностика аҳамияти ортиб бормоқда. Иқтисодий муҳитдаги новинликлар шартлида минтаканинг истикболларини аниқлаш усуллари ва ёнлашувларини ишлаб чиқиш оптимал ривожланиш стратегиясини ишлаб чиқиш учун жуда долзарбдир.

Дастурий ёнлашуви амалда татбиқ этиш методикаси ва механизмни такомиллаштиришнинг асосий асосий талаблари қуйидагилардан иборат:

- атросаноат мажмуасини ривожлантиришнинг энг муҳим минтакавий муаммоларини таҳлил қилиш;

- мақсадлар тизимини шакллантириш ва дастурни амалга оширишга қизиқувчи асосий бўлимлар, таъкилотлар ва хўжалиқларни аниқлаш;

- мақсадларга эришиш учун мўлжалланган, уларнинг устуворлиги ва дастурнинг бутун даври давомида турли давлат ва маҳаллий органлар, уюшмалар ва бошқа таъкилотлар томонидан молиблатириш схемасини кўрсатиб, йиллар бўйича ажратилган аниқ таъбирлар рўйхати;

- барча манфатдор таъкилотлар ва маҳаллий ҳокимият вакиллари ўз ичига олган илораларро бошқарув органини ёки мувофиқлаштириш типидати комиссияни яратиш;

- мақсадли дастурни амалга оширишни раёблантиришнинг иқтисодий механизмни ишлаб чиқиш (солиқ имтиёзлари тизими, кредитлар бўйича фонизлар, субсидиялар ва бошқалар).

4. Талқикот шунки кўрсатдики, ўтиш даври иқтисодиёти бўлган мамлакатларда алрар ислохотларнинг зарурлиги қишлоқ хўжалиги соҳасининг миллий иқтисодиётдаги муҳим ўрни ва мавжуд тузилманинг етарли эмаслиги, янги макроиктисодий вазият талаблари, аксарият мамлакатларда юқори субсидиялар, ишлаб чиқариш самарасизлиги ва маҳсулот бозорларининг йўқотилиши билан боғлиқ.

Ўзбекистон иқтисодиётида қишлоқ хўжалиги соҳаси ички савдо айланмасининг 70 фониздан ортигини ва мамлакатнинг валюта тушумининг ярмидан кўлини ташкиллайди, унинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 30 фониздан ошадди. Атросаноат мажмуасида мамлакатнинг меҳнатга лаёқатли аҳолисининг 44 фониздан ортиги ишлайди, қишлоқ хўжалиги соҳаси маҳсулотлари Ўзбекистон аҳолиси учун зарур бўлган озик-овқат маҳсулотларининг 90 фонизгача ишлаб чиқариши мумкин.⁴¹

Ишлаб чиқариш пасайишининг асосий сабаблари:

- инвестиция соҳасида ва капитал қўйилмалар соҳасида давлат томонидан қўллаб-қувватланишни қисқартириш;
- қишлоқ хўжалигини механизациялаш, қимёвийлаштириш ва мелiorатив ҳолатининг қўйи даражалари, паст меҳнат мотивацияси;
- ишлов берилганган майдонларнинг қамайиши ва ер унумдорлиги;

- энергия ташувчилар санoат маҳсулотлари ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари нархларининг номутоаносиблиги.

5. Минтаканинг атросаноат мажмуаси феолиятининг ижтимоий-иктисодий шартлилари ўзига хослигининг турли жиҳатларини ўрганиш бирдликда уни ривожлантириш стратегиясининг асосий мазмунини белгилайди. Атросаноат мажмуасини ривожлантиришнинг истикболли йўлларини текширилган минтакавий ҳусуиятлар қуйидагилардир:

- қишлоқ хўжалигида сув таъминотини қисқартириш;

- етарли даражада ривожланмаганлиги - таъки бозорда раёблатордошлигини хисобга олган ҳолда экспортга йўналтирилган тармокларни устувор ривожлантириш;

- қишлоқ аҳолисининг табиий ўсишининг нисбатан юқори даражаси, урбанизация суръатларининг секинлашиши, меҳнатга лаёқатли ёш турмушларининг қатта қисми билан тавсифланган демографик вазият;

- минтакада Орол дентизи сатҳининг пасайиши, сув сифати ва тулпрок унумдорлигининг ёмонлашиши билан боғлиқ экологик стресснинг кучайиши.

Амалда ер усти оқимининг бутун ҳажми трансчегаравий дарёларда тўпланилиги ва Марқазий Осиёнинг барча давлатлари томонидан фойдаланилаётганлигини хисобга олсак, ушбу минтакадаги барча мамлакатлар учун фавқулодда эҳтиёж сувдан фойдаланиш тизимини оптимизлаштириш ва унумсиз сув истеъмолини қамайтиришдир. Қайта тикланганган ер усти сув манбалари деярли тўлиқ эксплуатация қилинганлиги сабабли минтакадаги вазият янада мураккаблашди. Суфориаланган қишлоқ хўжалиги минтакадаги сув ресурсларининг асосий истеъмолчиси хисобланади. Аҳолининг нисбий ўсиши, қишлоқ хўжалиги ва санoатнинг ривожланиши туфайли сувга талаб ошадди. Ҳозирги кунда Марқазий Осиёда, ҳатто қичик микрордаги сув ресурслари этишмовчилигини хисобга олиб, уларнинг қамайиши жиддий муаммо хисобланади.

6. Атросаноат ишлаб чиқаришини ривожлантириш ва самарадорлигининг истикболли йўналишларини танлаш якуний натижаларининг олиши, озик-овқат маҳсулотларининг (айниқса, донли маҳсулотларининг) кескин ўсиши ва маҳсулот сифатининг яхшиланиши билан бирлаштирилиши керак. Қишлоқ хўжалигининг ривожланишини прогност қилишнинг асосий шартлари ижтимоий-иктисодий ва илмий-техникавий ривожланиш даражаси ва асосий муаммоларини таҳлил қилиш, ресурс салоҳиятидан самарали фойдаланишга тўсқинлик қилувчи асосий сабабларни аниқлаш ва ундан самарали фойдаланиш имкониятларини баҳолаш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш таркибини иқтисослаштириш йўналишларини белгилашдир.

7. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг деформацияланган тузилиши асосан иқтисодий механизмнинг амалдаги тизими билан

⁴¹ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари

белгиланди. Замонавий шароитда факат муҳим ўзгаришлар иқтисодий механизмни ишлаб чиқариш таркибиди тақомиллаштиришнинг иқтисодий дастага айлантиришга имкон беради, айниқса кишлок хўжалиги мамлакат иқтисодийнинг энг мобил тармони ҳисобланади.

Кишлок хўжалиги соҳасидати иқтисодий ислохотлар кишлок хўжалигида мулкчиликнинг турли шакллари ривожлантириш учун фундаментал асосларни яратишга ўз ичига олади. Шу билан бирга, аграр сектор кишлокда мулкдорлар синфини шакллантиришга ҳисса қўшаётган энг оқилна бошқарув шакллари нйзламакда.

Республика кишлок хўжалигида иқтисодий ислохотларнинг биринчи босқичида чуқур иқтисомий-иқтисодий ўзгаришлар юз бери:

- иқтисодий ва кишлок хўжалиги муносабатларини ислох кишининг хукукий асослари яратилди;

- принципал жихатдан янги иқтисодий механизмнинг асослари, кишлок хўжалигини молиялаштириш, сугурта қилиш тизими, ишлаб чиқарилган маҳсулотлар учун ўзаро ҳисоб-китоблар ишлаб чиқилди ва жорий этилди, кишлок хўжалиги корхоналарининг иқтисодий мустақиллиги кенгайтирилди ва ҳк.;

- кишлок хўжалигида таъкилий ва таркибий ўзгаришлар амалга оширилди, саноатни бошқариш тамойиллари ва тизими ўзгариб бормокда;

- кишлок хўжалигининг таркибий сезиларли даражада ўзгаририлди, пахта якяхохимлиги йўқ қилинди ва озик-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш сезиларли даражада оширилди;

- ер муносабатларини тартибга солиш асослари яратилди, тулрок унумдорлигини ошириш масалалари ҳал қилинмокда.

Шу билан бирга, республика кишлок хўжалигида иқтисодий ислохотларнинг боришини таъкил қилиш шун қўрсатилдики:

- мулкдорларни шакллантириш орқали мулкка, эрга, меҳнатга бўлган муносабатнинг ўзгаришига тўлиқ эришилмаган;

- бозор механизмлари ва раббатлантириш воситалари ҳали ўз ривожланишини олмаган, бошқарув шакллариинг ўзгариши баъзан расмий характерга эга;

- бошқарув тамойиллари етарлича ўзгармаган, маҳаллий ҳокимият органлари кишлок хўжалиги ишлаб чиқаришини бошқаришга аралашишда давом этмокда;

- меиоратив ҳолатни яхшилашга, уруф этиштириш ва чорвачиликни ривожлантириш муаммоларига етарлича эътибор берилмагани;

- кўплай фермер хўжаликларининг молиявий ҳолати кониқарсиз бўлиб қолмокда.

8. Объектив қийинчиликларга қарамай, Ўзбекистондаги иқтисодий ислохот босқичма-босқич амалга оширилмокда. Ислохот ҳам шахсларда, ҳам корхоналарда ва минтакаларда бозор ҳагги-харакаглари қўнқималарини шакллантиришини назарда туталди. Шу билан бирга, бозор

ўзгаришларини идрок этиш даражасига қўра республиканинг алоҳида хулудлари бир-биридан сезиларли фарк қилалди. Биз минтакалардаги бозор конвертациясининг даражасини ҳар бир минтаканинг улуши бўйича миллий миқёсда қуйилди қўрсаткичлар ёрдамида баҳоладик:

- фермер ва лекон хўжаликлари сон;

- кичик корхоналар сон;

- кўшма корхоналар сон;

- хусусийлаштирилган корхоналарнинг улуши;

- кишлок хўжалиги корхоналарининг молиявий натижалари.

Олинган натижалар минтакаларни уч гуруҳга бўлишга имкон беради.

Биринчи гуруҳга 0,5 ва ундан юқори бўлган композит индекс ки хулудлар қиради. Булар Тошкент шаҳри, Тошкент ва Фарғона вилоятлари; бу хулудлар бозор муносабатларига мослашган, уларда ислохотлар нисбатан яхши кетмокда.

Иккинчи гуруҳга Наманган, Андижон, Бухоро, Самарқанд вилоятлари қиради. Ушбу минтакаларда иқтисодий ислохотларнинг боришини нисбатан қониқарли деб баҳолаш мумкин.

Республикаимизнинг аксарият минтакалари учинчи гуруҳга қиради (Навоий, Сирдарё, Жиззах, Сурхондарё, Хоразм, Қашқадарё вилоятлари), бу эрда бозор ўзгаришлари тегишли динамика олмаган, кўп жихатдан улар ўртача республика даражасидан анча орқалда қолмокда.

Бозор конвертациясидаги минтакавий фарқлар кўплай омиллар билан боғлиқ. Улар орасида минтаканинг республика иқтисодиётидаги иқтисомий-иқтисодий мавқеи даражаси, унинг ихтисослашуви, шахар ва кишлок аҳолисининг нисбати, айрим хулудларнинг иқтисодий ривожланиш даражаси ва бошқалар бор. Минтаканинг иқтисодий ривожланиш даражаси ва минтакалардаги бозор конвертациялари курси миқёси ўртасида яқин боғлиқлик мавжуд. Биринчи гуруҳга иқтисодий салохият жихатидан устун мавқега эга бўлган хулудлар қиради, бу эрда саноат базаси айниқса ривожланган. Энг қолқ кишлок хўжалиги ишлаб чиқариши устун бўлган, бу эрда кишлок аҳолисининг улуши юқори бўлганлар. Уларда бозор муносабатларига ўтиш нисбатан суғ.

9. Республиканинг агросаноат мажмуасида иқтисодий ислохотларни муваффақиятли амалга ошириш бутун ҳалқ хўжалигини иқтисодий ўсиш ва самарали ислох кишининг энг муҳим шартлидир. Шунга асосланиб, кишлок хўжалиги соҳасидати ислохотлар қуйилди талабларга жавоб бериши керак:

- объектив қонунларга биноан қурилган ва унинг таркибий қисмларининг самарали ишлашини таъминлайдиган, минтакавий шароитга мос келадиган ва барқарор, иқтисодий ушлагичлар ёрдамида тартибга солиниши;

- иқтисодий ўзини ўзи белгилаш учун шарт-шароитлар яратиш, лекин зарур давлат томонидан тартибга солишга имкон бериш;

- иктисодий самарадорлик хусусиятига эга, иктисодий мустақиллик таъминлари асосида қурилган;

- бозор шартлигида мослашиб, иктисодиётни бошқаришнинг самарали усулларини тузиш;
- ижтимоий йўналтирилганлиги ва самарали меҳнат ва ишлаб чиқаришнинг рақобатбардорлигини рағбатлантириш учун зарур бўлган ички имкониятлар тўлиғича эга бўлиши.

10. Ижтимоий-иктисодий муаммоларни ҳал қилиш билан бир қаторда суғориладиган зонани устувор иктисодий ривожлантириш бўйича тавсия этилган тақдир суя ресурсларидан оқилона фойдаланишга ёрдам бериши (кам суя талаб қиладиган тармоқларни ривожлантириш орқали: боғдорчилик, узумчилик, қўйчилик, йилв деҳқончилик, ёмғирли дон этилиштириш). Ушбу вазифаларни амалга ошириш учун ушбу ҳудудларнинг экологик хусусиятларини инобатга олган ҳолда суғориладиган зонанинг ресурсларини иктисодий айланишга фаол жалб қилиш бўйича чора-тадбирларнинг бутун мажмуасини ва асосланишини талаб қилади.

Республиканинг буюклимий санохиятидан оқилона фойдаланиш қўйилгиларга имкон беради.

- нисбатан кичик ҳажмдаги капитал қўйилмалар билан ишлаб чиқаришни сезиларли даражада ошириш;

- республика атросаноат ишлаб чиқаришининг ўсиш суръати ва ишлаб чиқариш миллий даромаддаги улушини ошириш;

- меҳнат ресурсларини оқилона бандлигини таъминлаш ва аҳолининг реал даромадларини қўлайтириш муаммоларини сезиларли даражада ҳал қилиш;

- суғориладиган зонанинг кишлоқ ҳўжалиги санохиятидан интенсив фойдаланишни таъминлаш, бу суя ресурслари этишмаслиги ва суғориладиган ер майдонини кенгайтириш имкониятларининг чекланганлиги шартлида айниқса муҳимдир.

Ҳудудларни типологизациялаш мамлакатнинг бир нечта минтақаларда бир вақтнинг ўзида бир хил бўлган ва минтақаларнинг шаклланиш қонуниятлари, бошқарув амалиёти ва минтақавий менежментни илмий ёйиш учун муҳим бўлган энг муҳим хусусиятлар ва хусусиятларни асослашни ўз ичига олади.

11. Иктисодий районларнинг иерархик тизимида қўйидаги иерархик даражаларни таъкил этиш учун қўйидаги функциялар аниқ аниқланган:

1) табиат ва жамият ўртасидаги ўзаро таъсирнинг ҳудудий стратегиясини ишлаб чиқиш ва уни ижтимоий ишлаб чиқаришнинг ҳудудий таъкил этиш шартлида қўлайтириш жараёнида амалга ошириш - макронтақавий даража;

2) табиий ресурслардан фойдаланишнинг минтақавий жараёнларини бошқариш - минтақалар даража;

3) иктисодий жараёнларнинг ҳудудий атретишларини асосан таъкиллий ва иктисодий усуллар ёрдамида қўқаламзорлаштириш - микроминтақавий даража;

4) техник воситалардан фойдаланган ҳолда тўғридан-тўғри (технологик) усуллар орқали аниқ иктисодий жараёнларни қўқаламзорлаштириш - маҳаллий даража.

Табиий характерга эга бўлган ҳудудий фарқларни таҳлил қилиш ва уларни миллий иктисодий амалиётга қўриб чиқиш табиий ресурслардан аниқ таъкилрок ва оқилона фойдаланишга ёрдам берадиган ҳудудий меҳнат таъкимотини қўқулаштиришнинг энг муҳим йўналишларидан биридир.

Минтақаларни агроф-муҳит қўрсаткичлари бўйича фарқлаш қўйидаги бўлинишни белгилайди - депрессион ҳудудлар: Қорақалпоғистон Республикаси, Бухоро, Сирдарё, Хоразм вилоятлари; бироз депрессион ҳудудлар: Жиззах, Қашқадарё, Навоий, Сурхондарё, Фарғона; нисбатан обод минтақалар: Андижон, Наманган, Самарқанд, Тошкент.

Тури минтақаларда ер ва суя ресурсларидан фойдаланишдаги катта фарқлар туфайли маълум даражадаги ҳудудий фарқларнинг сакланиб қолиши таъкилийдир. Шунинг назарда тутиш кераки, ҳудудларнинг таъкилий ва иктисодий ресурслардан фойдаланишдаги нисбатлар чора-тадбирлар таъкимининг мақбул нисбати ва иктисодий ривожланиш даражасида намоён бўладиган иктисодий ўсиш аниқла ошириш учун захираларни фазовий таъкимлашдир. Ушбу ёндашув республика иктисодиётини қўтариш учун ер ва суя ресурсларидан фойдаланишда минтақавий захиралардан оқилона фойдаланишнинг самарали усулларини аниқлашга қаратилган. Бунинг учун ижтимоий-иктисодий ривожланиш ва ишлаб чиқариш қўқларини таъкимлаш бўйича прогнозлар ва дастурларни ишлаб чиқиш жараёнида минтақаларнинг тушқунлик даражасини ҳисобга олган ҳолда таъкил этиладиган минтақавий устувор йўналишларни ҳисобга олиш талаб этилади. Ушбу йўл бозор муносабатларига ўтиш шартлида минтақавий иктисодиётдаги тарқибий ўғаришларнинг асосий йўналишларини аниқлашга имкон беради.

12. Қишлоқ ҳўжалиги соҳасини истоҳ қилишнинг амалий таъкибасини ретроспектив таҳлил қилиш ва умумлаштириш асосида муаллиф кишлоқ ҳўжалиги ишлаб чиқаришнинг ривожлантиришдаги ҳудудий ўғаришларни асослаб беради.

Тошкент иктисодий ҳудуд таъкиий ресурсларни иктисодий муомалада жалб қилишнинг энг юқори даражасига эга. Ерларнинг этишмаслиги суғориладиган деҳқончиликнинг чекловчи омилдир. Минтақа кишлоқ ҳўжалиги соҳасини ривожлантиришнинг асосий йўналиши ер ва суя ресурсларидан оқилона фойдаланишнинг ҳисобга олган ҳолда кишлоқ ҳўжалиги ишлаб чиқаришнинг интенсивлаштиришдир.

Фарғона иқтисодий ҳудуд суғориладиган деҳқончиликнинг юқори даражада ривожланган минтақаларидан биридир. Сув таъминоти ва ривожланган суғориш ва дренаж тизимлари тармоғида кўлай шароитлар мавжуд. Кишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ўсиши Андижон вилоятида кузатишмоқда.

Марказий иқтисодий ҳудудда кишлоқ ислохотлари Навоий ва Самарқанд вилоятларида жадалроқ амалга оширилади.

Вилоятда суғоришга яроқли катта ер майдонлари мавжуд. Аммо мелiorатив омил (ерларнинг шўрланishi, ер ости сувларининг шўрланishi) Бухоро ва Навоий вилоятларида кишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ўсишига салбий таъсир кўрсатмоқда. Самарқанд вилоятида мелiorатив омил, ҳудуднинг яхши дренажланishi туфайли суғориладиган деҳқончиликни ривожланishiда жиддий таъсир кўрсатмайди.

Жанубий иқтисодий раён Ўзбекистонда суғориладиган деҳқончиликни ривожлантириш учун энг юқори табиий-иқлимий салоҳиятга эга. Шу билан бирга, Қашқадарё вилоятида ислохотлар суёт давом этмоқда, мавжуд сув инфратузилмасининг моддий-техник базаси реконструкция қилиниши ва янгиланиши талаб қилади. Мирзочўл иқтисодий раёни янги ривожланиш зоналарининг устуңлиги билан пахта алмашлаб экиш учун юқори механизацияланган комплекс билан ажралиб туради. Ушбу соҳада йирик муҳандислик сув инфратузилмаси тармоғи мавжуд. Катта имкониятларга қарамай, 1991-2002 йилларда Жиззах ва Сирдарё вилоятларида суғориладиган майдонларда ишлаб чиқариш самарадорлигининг пасайishi кузатишмоқда.

Депрессияга учраган минтақа деб таснифланган Орол иқтисодий ҳудудда мавжуд имкониятлардан тўлиқ фойдаланилмаган; суғориладиган майдонлар жуда шўрланган. Мавжуд сув инфратузилмаси тармоғи тубдан реконструкция қилиниши талаб қилади. Ушбу минтақа доирасида Қорақалпоғистонда бошқаруvingинг барча шакллари самарадорлигининг пасайishi, Хоразм вилоятида эса, аксинча, кишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ўсиши кузатишмоқда.

13. Минтақавий атросановат мажмуасида бозор муносабатларининг ривожланиши тўлиқ ишлайдиган пахта бозорини яратиш билан боғлиқ. Товар бозорлари бўлмаган тақдирда бозор муносабатларининг ривожланиши амалда имконсиздир. Бизнинг фикримизча, ички пахта бозорининг йўқлиги талаб ва тақдиф қонуни кучларининг ишлашига сезиларли даражада қаршилик қилади, бу эса ўз навбатида саноат самарадорлиги даражасида ўзини намоён қилади.

Ҳозирги босқичда республика пахтачилигининг фаолияти билан боғлиқ шароит ва муаммоларнинг янгилиги жаҳон пахта бозоридати тенденцияларни чуқур ўрганиши ва кўриб чиқиши талаб қилади.

Шу муносабат билан пахтачилик соҳасидати давлат сиёсати қўйиладиган турлар билан инфодаланиши мумкин:

а) бозор нархлари даражасида энг кам таъсир кўрсатадиган ишлаб чиқарувчилар даромдларини оширишга қаратилган;

б) пахта субекторининг ривожланишини давлат томонидан интенсив тартибга солиш орқали бошқаришга қаратилган;

в) пахта ишлаб чиқарувчиларнинг даромдларини ошириш максалида ички пахта нархларини тартибга солиниши таъминлашга қаратилган.

Кишлоқ хўжалиги соҳасида ҳам, бутун иқтисодиётда ҳам пахтачиликнинг монопол ҳолати концепциясида аниқ чиниб кетиш йўналиши аниқ сигналларни келгусида маълум даражада барқарорлашиб, майдонларни янада қисқаришини кўтиш мумкин. Шу муносабат билан пахтачиликда интенсив омиллардан тўлиқ фойдаланиш учун фавқулодда эҳтиёж туғилади. Соҳани янада жадаллаштириш ва пахта етштириш самарадорлигини минтақалар бўйича ҳам, алоҳида ишлаб чиқарувчилар томонидан ҳам тенглаштириш бўйича чора-тадбирлар муҳим иқтисодий фойда олишга ёрдам беради.

Кўпгина мамлакатларда пахтачиликнинг ривожланиши ички пахта бозори ва пахтаи ишлаб чиқариш ва қайта ишлашда фойдаланиладиган ресурслар ва хизматлар учун рақобатдош бозорларнинг мавжудлиги билан таъсирланади. Ушбу ҳолат давлат дастурлари ва бозорда мустакил харакатлар имконияти ўртасида танлов қилиш имкониятини беради. Бу, аввало, рақобатнинг мавжудлигини таъминлайди, бу сиз билганингиздек, ушбу соҳанинг самарадорлигини таъминлашнинг зарур шароитлардан биридир. Шу муносабат билан, саноатни ва бутун иқтисодиётни бозор модернизациясини амалга оширишга бўлган иттилош, ушбу соҳада самарадорликни таъминлашнинг муқобил механизмин иложи борида тезроқ ривожланишига умид қилишимизга имкон беради.

14. Иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг ҳозирги босқичида ҳукумат мажбуриятлари (шартномалари) самарали бозорни ривожлантиришга тўсиқлари келтириб чиқарали ва кишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчилари ва қайта ишлаш корхоналари томонидан олинладиган бозор талабларини бузали. Бундан ташқари, улар давлат идораларини хусусий секторнинг роли бўлган ишларга жалб қилишди. Бу ерда менежментда самаралроқ бўлган ва ишлаб чиқарувчилар ва қайта ишловчи корхоналарни раёблантириладиган муқобил стратегиядан фойдаланиш мумкин. Бундай стратегия хусусийлаштириш, шартнома тизмининг ривожлантириш ва фойдаланишии тездаштириши мумкин. Давлат идораларининг айрим фаолияти хусусий секторга ўтиши мумкин ва бозор нархлари кишлоқ хўжалиги соҳасининг ички қарорлари сфидатида қаралиши мумкин. Пахтаи ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш харажатларининг бир қисмини қоплаш харажатларини давлат ўз зиммасида олиши керак, деб тахмин қилинади. Айни пайтда, бу маҳсулот учун паст

хўжалик тўловлари ҳисобига амалга оширилади ва биливсига субсидияланади. Таклиф қилинётган алтернатива қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларининг иқтисодий қизиқишини оширати ва субсидиялар оқимини тўхтатади. Бундан ташқари, нархлар бозорини раёбатлантириш сифатида ишлатилмади.

Давлат маълум миқдордаги пахта нишлаб чиқариш учун ҳисоблаб чиқилди ва топириқлар берилиб деб тахмин қилинади. Айни пайтда ушбу хажм минтақалар бўйича, сўнгра фермер хўжалиқлари томонидан тарқатилмоқда. Ҳозирги вақтда давлат топириқининг таъминлашини уни барча фермер хўжалиқлари учун ишлаб чиқариш самарадорлиги ҳисобга олинмасдан ишлаб чиқариш хажми бўйича бақарилишини назарда тутди. Мукобил стратегия ишлаб чиқаришни маълум турдаги маҳсулот учун қийсий устуниликка эга бўлган минтақалар ва фермер хўжалиқларида тўлашга имкон беради. Бу ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланишга имкон беради ва ишлаб чиқаришни ташкил этиш учун реал бозор раёбатлантирилишини таъминлайди. Қуйидаги мукобил турлари таклиф этилади:

Шартномалар. Давлат мажбуриятга киритилган пахта миқдорини майда партияларга бўлиш керак. Шартномалар ишлаб чиқарувчилар, қайта ишловчи қорхоналар, белгиланган харид ташкилотлари ва транспорт тўғрисидаги ушбу белгиланади. Шартномада инфляция сабабли вақт, сифат, жойлашув ва нарх ўзгариши аниқланади.

Тендер. Давлат амалдаги шартномаларни эълон қилади ва уларни ишлаб чиқарувчилар ва қайта ишловчи қорхоналар ўртасида ўтказилган танловга қўяди. Ишлаб чиқарувчилар ва протессорлар шартномани бақаришни истаган нархлари бўйича улар бақаришни истаган шартномалар сонини белгилашлари керак. Ҳукумат арзонроқ ва реал нархни таклиф қиладиган номзодларни танлайди.

Давлат харидлари. Маҳсулотлар этказиб берилушга қадар давлат илоралари имзоланган шартномалар бўйича маҳсулотларни тегишли эҳтиёжларга жўнатади ва ишлаб чиқарувчилар ва қайта ишловчи қорхоналарга шартномада кўрсатилган миқдорни тўтайди. Қўпгина хизматлар хусусий сектор томонидан тақдим этилади.

15. Анъаната кўра, ўттиш иқтисодиётига эга бўлган мамлакатларда аграр озин-овқат сектори миллий иқтисодиётда муҳим рол ўйнаган ва аграр секторнинг самарасизлиги уларнинг деярли барчасининг узок муддатли муаммоси бўлиб, уларни доний равишда "аграрноат комплексининг иқтисодий механизмининг тақомиллаштириш" билан ҳал қилиш кўзда тутилган.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

1. Ўзбекистон Республикаси қонунари.
1. Ўзбекистон Республикасининг "Бюджет тизими тўғрисида" ги 14.12.2000 й. № 158-11 сонли Қонуни.
2. Ўзбекистон Республикасининг "Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида" ги (янги тахрири) Қонуни, 2003 йил 29 август.
3. Ўзбекистон Республикасининг "Давлат бюджетининг" газна ижроси тўғрисида" ги 26.08.2004 й. № 664-11 сонли Қонуни
4. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. - Т.: Ўзбекистон, 2014.
5. Ўзбекистон Республикасининг «Раёбат тўғрисидаги Қонуни. www.lex.uz
- II. Ўзбекистон Республикаси Президент фармонлари ва қарорлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 4 мартдаги "2015-2019 йилларда ишлаб чиқаришни модернизация ва диверсификация қилиш ва тарқибий ўзгарилишни таъминлашнинг" дастурий чора-тадбирлари тўғрисида" ПФ-4/07 сонли Фармони.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 6 март "2015-2019 йилларда муҳандислик-коммуникация ва йўл транспорт инфратузилмаларини ривожлантириш ва модернизациялашнинг" дастури тўғрисида" ги ПК.-2313 сонли қарори.
8. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил 23 мартдаги "Вилоятлар, Тошкент шаҳри, туманлар ва шаҳрлар ҳокимлиқларининг худудларни комплекс ривожлантириш йитма бошқармалари ва бўлимлари тўғрисидаги намунавий низомларни тасдиқлаш ҳақида" ги 82-сонли қарори.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 13.01.2017 йилдаги «Уруғ», «Ғиждувон», «Қўқон» ва «Хазорасп» эркин иқтисодий зоналарини ташкил этиш тўғрисида" ги фармони
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори "2017 — 2021 йилларда Оролбўйи минтақасини ривожлантириш Давлат дастури тўғрисида 2017 йил 18 январь, ПК-2731-сон
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 07.02.2017 йилдаги 2017-2021 йи. Ўзбекистон Республикасини яндала ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида" ги фармони
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ўзбекистон Республикасини яндала ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида" ги 2017 йил 7 февраль, ПФ-4947-сон фармони.
13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони. "Ўзбекистон Республикасини яндала ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида". 07.02.2017

14. Ўзбекистон Республикаси Президентини Ш.Мирзиёев 2018 йил 28 декабрдаги Олий Мажлиси Мурожаатномаси. www/president.uz
15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 20 декабрдаги "Экспортга қўмақлашни ва уни рағбатлантиришни қўлайтириш чора-тадбирлари тўғрисида" ги қарори.
16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 20 декабрдаги "Экспортга қўмақлашни ва уни рағбатлантиришни қўлайтириш чора-тадбирлари тўғрисида" ги қарори.
17. Ўзбекистон Республикаси Президентини Ш.Мирзиёев 2018 йил 28 декабрдаги Олий Мажлиси Мурожаатномаси. www/president.uz

III. Ўзбекистон Республикаси Президентини Ш.М. Мирзиёевнинг

асарлари

18. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини бигралиқла барпо этамиз. - Тошкент, 2016. 56-б.
19. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажатимизни мард ва олжанок халқимиз билан бирга курашимиз. Т.: Ўзбекистон, 2017. 488-б.
20. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб интизом ва шахсий жавобгарлик-халқ бир раҳбар фаолиятининг қунлилик қондаси бўлиши керак. - Т.: Ўзбекистон, 2017.

Асосий адабиётлар

21. Fujita M., Krugman P., Venables A.J. The Spatial Economy: Cities, Regions and International Trade. - The MIT Press, 2001. P. 384.
22. Hayek F.A. Individualism and Economic Order / F.A. Hayek. - Chicago: Univ. of Chicago Press, 1948; 56. C
23. Krugman P. Geography and Trade. Cambridge: The MIT Press, 1992;
24. Абдулсалимов М. О целях и методологических основах региональной политики. Научно-исследовательский центр "Научные основы и проблемы развития экономики Ўзбекистана" при ТТЭУ. - Ташкент, 2015 г.;
25. Азоев Г.Д. Конкуренция: анализ, стратегия и практика. - М.: Центр экономики и маркетинга, 1996 г. - 208 с.;
26. Ахмедов Т.М. Регулирование территориальной организации производственных сил и комплексного развития регионов Ўзбекистана. - Т.: ФАН, 1992 г.;
27. Галжиев Ю.А. Зарубежные теории регионального экономического роста и развития // Экономика региона, выпуск 2-й, 2009 г., с.45-62;
28. Ганиев Б., Ахмедов Т. Актуальность региональной политики в Республике Ўзбекистан. Экономическое обозрение. № 1, 2005, -С.30.
29. Гранберт А.Г. Основы региональной экономики. М.: Высшая школа экономика. 2000. С.14
30. Гранберт А.Г. Основы региональной экономики. Теории сельскохозяйственного стандарта. М.: Высшая школа экономика. 2000. С.31.
31. Гранберт А.Г. Основы региональной экономики. М. Высшая школа экономика. 2001. -С. 441.

32. Гринчель Б.М. Повышение конкурентоспособности территорий как общающаяся задача стратегического планирования. - СПб., 2007 г. - 120 с.
33. Жихаревич Е.С., Лимонов Л.Э., Жульда Н.Б. и др. Региональная экономика и пространственное развитие. Учебник в 2-х томах. - М.: Юрайт, 2014 г.;
34. И.С.Глебова, С.С.Берман, Р.Р.Салыртдинов, А.А.Воробьев, Ф.Т.Этаббердиев, А.А.Каюмов, А.Т.Умаров, Н.Г.Муминов, Г.К.Жанназарова, А.Ю.Макушина. Социально-экономическое положение территорий: международный опыт и перспективы развития. Коллективная монография-Казань: "Рокет", 2019.276 стр.
35. И.Ф.Д. Этаббердиев Ф.Т. Минтакалар рақобатдошлигини оширишнинг ўзига хос хусусиятлари. - Тошкент: 2018
36. Имамов Ш.Б. «Регулирование территориального развития экономики Ўзбекистана». Доктор. дисс. Т.: 1993 г.
37. Исроилова Х. М. Минтакалар рақобатдошлигини ўсиши шароитида мева-сабзавотчилик тармоқининг ривожланиши. Монография// Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги. Ислон Каримов номидаги Тошкент давлат Техника университети Олмалик филиали. Т.: "Noshilik-yug'dust", 2020 год-175 б.
38. Ким Т. В. Развитие сферы туризма в Узбекистане в условиях повышения конкурентоспособности регионов. Монография // -Т.: "Noshilik-yug'dust", 2020 год-160 с.
39. Кузубов А.А. Конкурентоспособность машиностроительных предприятий как объекта стратегического управления // Известия Дальневосточного федерального университета. Экономика и управление. 2016. № 1 (77). С. 71-86
40. Ломакин В.К. Мировая экономика. Учебник / 4-е изд. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012 г. - 671 с.;
41. Мирзакаримова М.М. Аҳоли иш билан бандлиги таркибини тақомиллаштиришнинг илмий-назарий жиҳатлари. /Монография. -Т.: "Наврўз" нашриёти, 2019, -228 б
42. Набиев Э., Каюмов А. Ўзбекистоннинг иқтисодий салоҳияти. - Т.: Университет, 2000.
43. Новоселов А.С. Региональные рынки. М.: Инфра-М, 1999.
44. Портер М. Международная конкуренция. Пер. с англ. / Под ред. В.Д.Штеинина. - М.: Международные отношения, 1993 г.
45. Региональная экономика/ Под ред. Т.Г.Морозовой. М.:ЮНИТИ, 1998.С. 10
46. Региональная экономика/ Под ред. Т.Г.Морозовой. М.:ЮНИТИ, 1998.С. 10
47. Регулирование территориального развития в условиях рыночной экономики / Под ред. Б.М.Штуцберга. М., 1993С. 73;
48. Рохчин В.Е., Якишин Ю.В. Стратегическое управление структурной перестройкой экономики в городах России. СПб.: ИРЭРАН, 2001.
49. Савельев Ю.В. Управление конкурентоспособностью региона: от теории к

- практике. - Петрозаводск: КарНЦ РАН, 2010 г. - 516 с.;
50. Солиев А., Янчук С.Л., Размещение производительных сил и поляризованное развитие экономики Республики Узбекистан. Учебное пособие. - Т., 2005, - 85 б.
 51. Соляков А.М. Основы регионального развития: теория, методология, практика Т: IOTISOD-MOLLY A. 2005, С. 165.
 52. Солиев А. "Минтакавий иктисолий". Ўқув қўлланма. Тошкент "Университет" 2003 йил
 53. Солиев А. "Ўзбекистон иктисолий ва ижтимоий географияси", Тошкент 2014 йил
 54. Солиев А., Назаров М., Курбонов Ш. Ўзбекистон ҳудудлари ижтимоий-иктисодий ривожланиши. - Т.: «МУМТОЗ БО'З», 2010.
 55. Солодкина Н.А. Програмама «Конкурентоспособность малых и средних предприятий» (COSME), как основа поддержки малого и среднего бизнеса в ЕС. Новая Наука: От идеи к результату. 2015. № 2. С. 56-58
 56. Фатхутдинов Р. Глобальная конкурентоспособность: монография. - М.: РИД Стандарты и качество, 2009 г. - 464 с.;
 57. Шахматов Ф. Государство и экономика: основы взаимодействия. - Москва: Экономика, 2000.
 58. Шуметер Й. Теория экономического развития / Пер. с нем.: - М.: Прогресс, 1982 г. - 455 с.;
- Илмий мақолалар**
59. Bakhtiyar Makhmatjanovich Kholmatjanov, Yuriy Vasilevich Petrov, Farrukh Ikhtoniqon ugli Abdikulov Abdikulov, Mokhichehra Rustam kizi Abdikulova, Zafariddin Fakhriddin ugli Sayriddinov, Muxammadisnol Muxitdinovich Makhmudov, Farkhod Makhmatjanovich Khamatjanov, Firuz Bakhtametinovich Safarov. Bioclimatic resources and their consideration for tourism development in selected destinations of Uzbekistan. Indonesian Journal of Law and Economics Review | Vol. 7 (0) | ISSN 2598 9928 (online) <http://doi.org/10.21070/ijler.2020.V7.481>
 60. Egamberdiev Fatmohkul Tursunkulovich and Makhmudov Muhammadisnol Muxitdinovich. Assessment of Regional Tourism Potential and the Role of Andijan Region. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol. 24, Issue 05, 2020 ISSN: 1475-7192 DOI: 10.37200/IJPR/V24I5/PR20200627 Received: 14 Apr 2020 | Revised: 22 Apr 2020 Accepted: 12 May 2020 6435. Elov Dlishod Abdurabborovich, Abdullaeva Rano Gofurovna, Abdullaeva Madina Kamilovna. Methods to Strengthen State Support for the Use of Entrepreneurship in the Development of Handicrafts. International Journal of Psychosocial Rehabilitation. ISSN:1475-7192. Volume 24, Issue 5, Year: 2020. Month: May DOI: 10.37200/IJPR/V24I5/PR20200640. Pages: 6538-6543. Q4 [tps://www.psychosocial.com/article/PR20200640/27940](https://www.psychosocial.com/article/PR20200640/27940).
 - 61.
 62. Elov Dlishod Abdurabborovich, Alimjon Kulmatov. The experience of developing small business and private entrepreneurship in economically developed countries. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol. 24, Issue 10, ISSN: 1475-7192. DOI: 10.37200/IJPR/V24I10/PR30022.Pages:153-166/
 63. Elov Dlishod Abdurabborovich, Jamnazarova Gailhar Kaipnazarova. The role of investment in the region's market infrastructure development strategy. Journal of Critical Reviews, Vol 7, Issue 6, 2020 Vol 7, Issue 6, 2020, 2019 by Advance Scientific Research. This is an open-access article under the CC BY license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) DOI: <http://dx.doi.org/10.31838/jcr.07.06.81>
 64. Elov Dlishod Abdurabborovich, Olimjanova Shoira Olimjanovna, Jamnazarova Gailhar Kaipnazarova. Tools for developing a strategy for the development of regional agricultural production. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol. 24, Issue 10, ISSN: 1475-7192. DOI: 10.37200/IJPR/V24I10/PR30003/Pages:18-30.
 65. Elov Dlishod Abdurabborovich, Olimjanova Shoira Olimjanovna, Khamidova Nargiz Mirzoyev Kizi. Efficiency of the development strategy for regional agricultural production in the conditions of economic liberalization (on the example of Kashkadarya region). International Journal of Advanced Science and Technology, Vol. 29 No. 9s (2020): Special Issue / Articles.
 66. Fatmohkul Egamberdiev, Nozim Muminov, Tatyana Kim, Bekmurod Elmurov Priority Directions of the State Regional Policy: Development of the Agricultural Sector in Order to Reduce Poverty. International Journal of Advanced Science and Technology, 29(9s), 4806 - 4827. Retrieved from <http://scse.org/journals/index.php/IJAST/article/view/17310>
 67. Fatmohkul Egamberdiev, Sarvar Bobokhodjaev, Gulnora Zakhirova and Shoira Olimjanova. Methodological Bases and Forms of Interrelations of Development of World Economy and Competitiveness of Regional Economy. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol. 24, Issue 01, 1044-1059. ISSN: 1475-7192. DOI: 10.37200/IJPR/V24I1/PR200301
 68. Hukkar Yokubovna. Recreation and tourism improving the methodological framework for the development of ecotourism in the regions. "International Conference on Science and Education: Problems, Solutions and Perspectives" (3rd June, 2019) International Journal of Applied Research 2019, SP7: 33-38.
 69. Komilova Nilufar, Mirzayeva Shaxnoza Kamalbayevna, Mutlazarova Gailhar isabek Qizi, Shoyusupova Muxabbat Afsanovatovna, Nosirov Bunyodjon. Some theoretical and practical issues of geography of recreation and tourism. SCIENTIFIC ACHIEVEMENTS OF MODERN SOCIETY, ABSTRACTS OF VI INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE FEBRUARY 5-7, 2020. LIVERPOOL. 2020 187-192 стр.

70. Komilova Nilufar, Oblakulov Husan Abdusayit o'g'li, Karimov Islom Eshmuhhammad o'g'li. City and rural population geographical properties (in the example of Navoi region). SCI-CONF.COM/UA, DYNAMICS OF THE DEVELOPMENT OF WORLD SCIENCE. ABSTRACTS OF VI INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE FEBRUARY 22-24, 2020. VANCOUVER, CANADA 2020 170-177 стр.
71. Komilova, N.K., Karshibaeva, L.K., Egamberdiyeva, U.T., Abduvalieva, Z.L., Allanov, S.Q. Study of nozogeographic situation and its study on the basis of sociological survey. Indian Journal of Forensic Medicine and Toxicology. ISSN-0973-9122 (Print), ISSN-0973-9130 (Electronic). Volume 14, Number 3, July-September 2020.
72. Komilova, N.K., Ravshanov, A.K., Karshibaeva, L.K., Ishankulova, K.O., Madrahimova, Z.N. Some theoretical and practical issues of medical geographical research. Indian Journal of Forensic Medicine and Toxicology. ISSN-0973-9122 (Print), ISSN-0973-9130 (Electronic). Volume 14, Number 3, July-September 2020.
73. Matyodubova Dilfuza Olimboeva. Factors of innovative development of the agrarian sector in the context of institutional reforms in Uzbekistan. ELECTRONIC JOURNAL OF ACTUAL PROBLEMS OF MODERN SCIENCE, EDUCATION AND TRAINING. 2019-II ISSN 2181-9750.
74. Muvasser Mirzakatimova, Bakhmisso Pardayeva. Comparative analysis of structural shifts in employment in the region Fergana. SOJ: I.I/TAS DOI: 10.15863/TAS International Scientific Journal Theoretical & Applied Science p-ISSN: 2308-4944 (print) e-ISSN: 2409-0085 (online) Year: 2020 Issue: 01 Volume: 81Published: 30.01.2020 <http://T-Science.org>.
75. Nilufar K. Komilova, Husan A. Oblakulov, Umrinisso T. Egamberdiyeva, Shakhnoza K. Mirzayeva, Nigora S. Shadieva. Some theoretical issues of social geographical research. ASIA LIFE SCIENCES Supplement 1 (1): 1-10, 2020. The Asian international journal of Life Sciences.
76. Nilufar Kh. Komilova, Nazokat I. Mukhammedova, Zulkhimov T. Abdalova, Mamakodir I. Nazarov, Rahlavon R. Kurbanov. Separate aspects of the demographic situation in Uzbekistan and its assessment in geographical context. International Journal of Psychosocial Rehabilitation. 2020. 6773-6792.
77. Nozim Muminov., Tatyana Kim, Fatimovul Egamberdiyeva., Anastas Ambatshuyun. The ways of improvement of living standards. International Journal of Psychosocial Rehabilitation. Vol. 24, Issue 04, 1950-1953. ISSN: 1965-1980. DOI: 10.37200/IJPR.V24I4/PR201305
78. Гранберг А.Г. О программе фундаментальных исследований пространственного развития России. //Регистр: экономика и социология. №2, 2009 г. С. 166-178;
79. Дониерова Ф.Б. "Investments in the Agricultural sector and ways of

- improving their efficiency". Monografia pokonferencljuna, Science, Research, Development # 15.V.02. Rotterdam (The Netherlands) 30.03.2019-31.03.2019, 9-13 b
80. Дониерова Ф.Б., Махмудова Г.Н. Investment Tendencies in Agriculture And The Ways Of Internal Use Of World Experience In Uzbekistan. Eurasian Journal of Analytical Chemistry (ISSN 1306-3057).
81. Ёвужонова Х. Я. Ecotourism in the economy of the regions. ФОРУМ МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ №3 (31) forum-paika.ru
82. Ёвужонова Х.Ё. Advanced experience of development of regions economy. Вууқ ирак уо,li shoghasida z'otat tuziladigan renessansi. (Ilmiy maqolalar to'plami). Samqand – 2019, 348-350 betlar.
83. Ёвужонова Х.Ё. Development of ecotourism in Fergana valley. World social science, Scientific-practical journal, 2018 йил, 4-сон учун
84. Ёвужонова Х.Ё. Минтақа экотуризмни жалал ривожлантиришининг 7 та муҳим стратегияси (Фарғона иқтисодий ҳудудий мисолида). Иқтисодиёт ва таълим / 2019 №4
85. Жаниназарова Г. К., Демьянова О. Мировой опыт развития промышленных кластеров. "Казанский экономический вестник" 2019 год №1, (39), 18-25 стр.
86. Журев И.Д. "Социально-экономические аспекты утлубления взаимосвязи между высшим образованием и рынком труда". Экономика и предпринимательство. №1. Макола хорижа 6.т.1304-1308 б.
87. Kim T.V., Egamberdiyeva L.Sh. Regional development of ecological tourism in Uzbekistan. ТДИУ хузуридаги "Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришининг илмий асослари ва муаммолари" илмий-тадқиқот маркази "Минтақавий ривожланишининг замонавий муаммолари: озиқ-овқат хавфизлиги, бошқарувининг марказлаштирилмаслиги, яшаш даражасининг ўсиши" илмий мақолалар тўплами Тошкент – 2020. 102-105 бетлар.
88. Kim T.V. «Настоящее и будущее: перспективы развития туристского потенциала Узбекистана». Научно-аналитический журнал «Наука и практика» Российского экономического университета имени Г.В. Плеханова Т.10 №3 (31) 2018 год.
89. Kim T.V. «Региональные аспекты развития агроэтнографического туризма в Узбекистане». Материалы научно-практической конференции, посвященной 100 летию Национального университета Узбекистана на тему : "Ижтимоий соҳани модернизациялаш ва ривожлантиришининг услувор йўналишлари" 16 май 2018 год.
90. Kim T.V. «Теоретико-методологические основы развития сферы туризма в регионах». Материалы международной научно-практической конференции на тему: «Туризм хизматлари ва сервисини ривожлантиришининг халқаро илгор таъриби ва уни Ўзбекистонда

91. Марданкулов Т.И. Обеспечение конкурентоспособности хлопковой продукции Узбекистана на мировом рынке. Ракобатардош иктисолийёт ва уни амалга оширишнинг йўналишлари. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. Т., 2018 йил. ЎЗМУ, Иктисолийёт факультети, Тошкент шаҳри 28 ноябрь
92. Матёубова Д.О., Атабаева К. Ўзбекистон аграр соҳасининг инновацион фаолияти самарадорлиги. V GLOBAL SCIENCE AND INNOVATIONS 2019: CENTRAL ASIA. INTERNATIONAL-SCIENTIFIC PRACTICAL CONFERENCE, ASTANA 2019
93. Махмудов М. М. Theoretical aspects of ecotourism. Asia Pacific Journal of Research in Business Management Vol. 10, Issue 4, April 2019 Impact Factor: 6.737, ISSN: (2229-4104) www.skires.org Email Id: skires.org@gmail.com
94. Машарипова М. А. Current state of the development of small business and private entrepreneurship and its organizational-economic mechanisms in the field of service in Uzbekistan. Bulletin of Science and Practice. (ISSN: 24142948) (Global impact factor – 0.314) 2019, №2. – С. 215-221. <https://doi.org/10.33619/24142948/39/28>
95. Мунинов Н.Г., Ким Т.В., Олимжонова Ш.О., Салимов А.О. «Digitalization as an important factor of legalization of the shadow economy» International Journal on Economics, Finance and Sustainable Development (IEFSD).
96. Мунинов Н.Г., Ким Т.В., Хошимов П.З., Захирова Г.М. «Restructuring the system of higher education of Uzbekistan in the conditions of increasing the competitiveness of the economy» American Journal of Economics and Business Management ISSN: 2576-5973 Vol. 3, No.1, Jan-Feb 2020.
97. Муртазаев И.Б. Новейшие выходы иктисолийётнинг экстраполяция усулида прогнозлаш. «Biznes-Эксперт» Иктисолий илмий-амалий ойллик нашр журнали 2019 йил №3 (135)-сон. 34-38 бетлар.
98. Назаров М.И. Ўзбекистон кишлоқ туманлари иқтисодий инфратузилма салохиятининг минтакавий хусусиятлари. Ўзбекистон География жамияти ахбороти журналы. 52-жилд. Т., 2018. Б. 69-74.
99. Ниязов М. Региональные особенности производства овощей в Узбекистане. «Экономика и социум» №4(71) 2020, www.iur.ru
100. Ниязов М., Баратова З. Туризм иктисолийётнинг муҳим тармони сифатида. Таълим тизимида иқтисодий-туманитар фанлар №2 апрель-июнь 2019 йил
101. Садыхов А.М. Методологические вопросы разработки стратегий территориального развития Узбекистана. Материалы форума экономистов Узбекистана. Т.: ИПМИ, 2011. с.355.
102. Садыхов А.М. Приоритетные направления повышения конкурентоспособности экономики Узбекистана. Материалы IV-Форума экономистов Узбекистана. - Ташкент, 2012 г.; Солиев А.С. Иктисолий география назарий, методика ва амалиёт. Монография. - Т.: «Камалак», 2013 й.
103. Солиев А., Умаров Е. Минтакавий сисъатда ишлаб чиқариш қўчларини жойлаштириш. // Ж. «Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси», 2001 й. № 6, 45 б.
104. Топпилдиев С. Р. Ўзбекистон аграр секторидagi муаммоларни бартараф эттиришнинг асосий йўллари. «Biznes-Эксперт» Иктисолий илмий-амалий ойллик нашр журналы 2020 йил №1 (135)-сон. 41-43 бетлар.
105. Топпилдиев С. Р. Ўзбекистон ва хорижий мамлакатда озик-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг назарий асослари. Молия ва банк иши электрон илмий журналы. II SON. Март-апрель, 2020. 315-319 бетлар.
106. Этамбердиев Ф.Т. Развитие регионов и формирование конкурентной среды в хлопководном комплексе. Ракобатардош иктисолийёт ва уни амалга оширишнинг йўналишлари. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. Т., 2018 йил. ЎЗМУ, Иктисолийёт факультети, Тошкент шаҳри 28 ноябрь.
107. Этамбердиев Ф.Т., Данирова Ф. Особенности использования зарубежного опыта в реформировании аграрного сектора Узбекистана. «Вопросы экономики и управления» Международный научный журнал №3(4) 2018.37-37 бетлар.
108. Этамбердиев Ф.Т., Ёкубожонова Х.Е. «Худудлар иктисолийётини юклатиришда экотуризмнинг моҳияти» Минтакалар ракобатардошлигини оширишнинг ўзига хос хусусиятлари. Илмий мақолалар тўплами-Тошкент: Центр инновационных технологий, 2018. - 216.
109. Этамбердиев Ф.Т., Марданкулов Т., Махмудов М.М. Андижон вилоятида туристик маршрутларни ташкил этиш истиқболлари ва уларнинг географик хусусиятлари. ТДИУ худудидagi «Ўзбекистон иктисолийётини ривожлантиришнинг илмий асослари ва муаммолари» илмий-тадкикот маркази «Минтакавий ривожланишнинг замонавий муаммолари: озик-овқат хавфсизлиги, бошқарувнинг марказлаштирилишаслиги, яшаш даражасининг ўсиши» илмий мақолалар тўплами Тошкент – 2020. 123-127 бетлар
110. Этамбердиев Ф.Т., Тоғаймуродова Д.Р. Худудий инвестиция сисъати ва худудларни мажмулаи иқтисодий-иктисодий ривожлантириш. Иктисолийётини модернизациялаш шароитида корхоналарнинг инвестицион фаолиятини ошириш муаммолари ва устивор йўналишлари. Ўзбекистон Республикаси илмий гвардииси харбий-техник институти Республика илмий-амалий конференция материаллари Т.2019. 20-25 б.

111. Эгамбердиева У.Т. "Мамлакат минтакаларининг рақобатбардошлигини таъминлашнинг асосий йўналишлари". Илмий мақолалар тўплами/-Тошкент: Центр инновационных технологий, 2018. -216
112. Элов Д.А., Нигматова Д.З., Абдухоликова Н. Агросаноат ишлаб чиқаришини ҳудудий ривожлантириш стратегияси. Таълим тизимида ижтимоий-гуманитар фанлар №2 апрель-июнь 2019 йил
113. Элов Д.А., Эгамбердиев К.Ф. "Минтакалар рақобатбардошлигини оширишнинг услубий жиҳатлари". Илмий мақолалар тўплами/-Тошкент: Центр инновационных технологий, 2018. -216
114. Элов Д.А., Эгамбердиев К.Ф. Хорижий мамлакатларда минтакалар рақобатбардошлигини оширишнинг шакли ва усуллари. Иқтисодиётни асосий тармоқларини модернизациялаш орқали рақобатбардошлигини оширишнинг фундаментал асослари мавзусидаги грант донорсидаги республика миқёсидаги илмий-амалий конференция материаллари. ТМИ иқтисодиёт назарияси кафедраси. Т.: 2018 йил 09 ноябрь.
115. Эрташев Н.Э. "Формирование и развитие экспортного потенциала региона". Илмий мақолалар тўплами/-Тошкент: Центр инновационных технологий, 2018. -216

IV. Даврий нашрлар, статистик тўпламлар ва ҳисоботлар

133. Ўзбекистонда ижтимоий ривожланиш ва турмуш даражаси. Статистик тўплам. 2016 йил. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Кўмитаси. Тошкент 2016 йил.
134. Ўзбекистон кишлоқ хўжалиги. Статистик тўплам. 2016 йил. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Кўмитаси. Тошкент 2016 йил.
135. Ўзбекистон рақамларда. Статистик тўплам. 2016 йил. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Кўмитаси. Тошкент 2016 йил.
136. Ўзбекистон саноати. Статистик тўплам. 2016 йил. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Кўмитаси. Тошкент 2016 йил.
137. Ўзбекистонда таъдиркорлик. -Ташкент, 2015. -19 б.
138. Ўзбекистон ҳудудларининг ийлиқ статистик тўплами. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Кўмитаси. -Т., 2016. -11-12 б.
139. Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий иқтисодий ҳолати. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Кўмитаси . Статистик тўплам . Тошкент -2020

VII. Интернет сайтлари

140. <http://economyes.pr.ua/zakon-planometogo-proportionalnogo-gazviyu-papodnogo-khozaystva.html>
141. <http://uchebnik-online.com/128/847.html>
142. www.mineconomy.uz
143. www.economyes.ru
144. www.gov.uz
145. www.lex.uz

146. www.mehnat.uz
147. www.mf.ru
148. www.review.uz
149. www.stat.uz
150. www.stat.uz
151. www.uzreport.com
152. www.zivonet.uz

[illegible]

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There is no handwriting or other markings on the paper.